

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

BELLİ BAĞII SÜNNİ ve GİMÜFESSİRİERE GÖRE
CUM'A SÜRESİNİNTEFSİRİ

Mehmet Ata OCAK

17800004

Danışman

Doç. Dr. Kutbettin EKİNCİ

MARDİN- 2020

T.C
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

BELLİ BAĞII SÜNNİ ve ĞİMÜFESSİRİERE GÖRE
CUM'A SÜRESİNİN TFSİRİ

Mehmet Ata OCAK

17800004

Danışman

Doç. Dr. Kutbettin EKİNCİ

MARDİN- 2020

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Dok. No: MAU-FRM-
04-ENSTİTÜ/07

İlk Düz.
Tar.:04/06/2020

Rev. No/Tar.:
00/...

Sayfa: 1/1

TEZ ONAY SAYFASI FORMU

TEZ ONAYI

Enstitümüz Tefsir Anabilim Dalı 17800004 numaralı tezli yüksek lisans programı öğrencisi Mehmet Ata OCAK'ın hazırladığı “ **Belli Başlı Sünni ve Şii Müfessirlere göre Cuma Suresinin Tefsiri**” başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 04/06/2020 Perşembe günü saat 14:00’da yapılmış, tezin onayına oy birliğiyle karar verilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Kutbettin EKİNCİ	
Üye Doç. Dr. Abdurrahman ENSARİ	
Üye Dr. Öğrt. Üyesi Hacı ÖNEN	

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...../...../20.... tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../20...

Enstitü Müdürü

Hazırlayan: Birim Kalite Komisyonu	Kontrol Eden: Üniversite Kalite Komisyonu	Onaylayan: Üniversite Kalite Komisyon Başkanı
---------------------------------------	--	--

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu ve Önemi.....	1
2. Çalışmanın Amacı	1
3. Çalışmada Takip Edilen Yöntem	1
4. Çalışmanın Temel Kaynakları	1
1. CUM'A SÛRESİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER	3
1.1. Metni ve Meali.....	3
1.2. Örneği	4
1.3. Nüzûlü	7
1.3.1. Sebeb-i Nüzûlü.....	7
1.3.2. Nüzûl Yeri, Âyet Sayısı ve Tertibi.....	17
1.3.3. Nüzûl Zamanı.....	20
1.4. Fâsıla Harfleri	22
1.5. Kıraat Farklılıkları.....	22
1.6. İçerdiği Konular	24
1.7. Münasebet Açısından Sûre	26
1.7.1. Bağ ve Konularıyla Olan Münasebeti	26
1.7.2. Önceki Sûre ile Münasebeti	27
1.7.3. Sonraki Sûre ile Münasebeti	30
1.8. Sûreye Özgü Bazı Konular	37
1.9. Fazileti.....	37

1.10. Belâgat Yönü	40
2. CUM'A SÛRESİĞİNİ TEFİRİĞİ	43
2.1. Birinci Âyetin Tefsiri.....	43
2.1.1. Tesbîh Kavramı.....	43
2.1.2. Allah'ın Mükemmelliğini İfade Eden Dört Sıfat.....	52
2.2. İkinci Âyetin Tefsiri.....	54
2.2.1. Ümmî Kavramı	55
2.2.2. Ümmîler İçinden Bir Peygamber	59
2.2.3. Hz.Peygamber'in Ümmîliği.....	62
2.2.4. Âyetlerin Tilâvet Edilmesi.....	67
2.2.5. Tezkiye Edilmeleri.....	70
2.2.6. Kitap ve Hikmetin Öğretilmesi.....	72
2.2.7. Dalâletten Hidayete	76
2.3. Üçüncü Âyetin Tefsiri Bağlamında Evrensel Bir Peygamber	79
2.4. Dördüncü Âyetin Tefsiri Bağlamında Allah'ın Lütfulu.....	89
2.5. Beşinci Âyetin Tefsiri.....	98
2.5.1. Yahudilerin Durumu ve Tevrat'la İmtihanları.....	98
2.5.2. Allah'ın Âyetlerinin İnkâr Edilmesi	106
2.5.3. Münasebet Açısından Âyet.....	109
2.6. Altıncı Âyetin Tefsiri.....	110
2.6.1. Yahudi ve Evliya Kavramları	111
2.6.2. Allah'ın Sevgili Kulu Olma İhtiyacı	113
2.7. Yedinci Âyetin Tefsiri	117
2.7.1. Allah'a Kavuşmak İstemeyen Sevgili Kullar	117
2.7.2. Allah Zalimleri Bilendir	122
2.7.3. Münasebet Açısından Âyet.....	123

2.8. Sekizinci Âyetin Tefsiri Bağlamında Ölüm Gerçeği ve Hesap Verebilme Bilinci	123
2.8.1. Ölüm Gerçeği ve Hesap Verebilme Bilinci	123
2.9. Dokuzuncu Âyetin Tefsiri	128
2.9.1. Namaz İçin Çağrılmak	128
2.9.2. Allah'ın Zikrine Koşmak	132
2.9.3. Münasebet Açısından Âyet	136
2.10. Onuncu Âyetin Tefsiri	137
2.10.1. Namazdan Sonra Talepte Bulunmak	137
2.10.2. Zikirle Kurtuluğa Ermek	140
2.11. On Birinci Âyetin Tefsiri	143
2.11.1. Hz. Peygamber'in Hutbede Yalnız Bırakılması	144
2.11.2. Allah Katında Olanın Daha Üstün Olması	147
2.11.3. Allah Rızık Verenlerin En Hayırlısıdır	149
2.11.4. Münasebet Açısından Âyet	150
SONUÇ	151
KAYNAKÇA	153
ÖZGEÇMİŞ	162

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Belli BaĢı Sünnî ve ğîî Müfessirlere Göre Cum'a Sûresinin Tefsiri

Mehmet Ata OCAK

Mardin Artuklu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tefsir Anabilim Dalı

2020: 161 Sayfa

Cum'a Sûresi, Sünnî ve ğîî müfessirlerin ittifakıyla Medine'de nâzil olmuş olup, on bir âyetten meydana gelmektedir.

Cum'a sûresinde, yerde ve göklerde bulunanların Allah'ı tesbîh ettiğini dolayısıyla her şeyin belli bir nizam ve düzende yaratıldığı ifade edilmektedir. Buna baĢlı olarak Allah'ın mükemmelliğini ifade eden dört sıfat zikredilmektedir. Hz. Peygamber'in vazifesi üç maddede özetlenerek onun risâletinin evrenselliği beyan edilir. Yahudiler, kitap yüklü eĢeklere benzetilerek Tevrat'tan yüz çevirdikleri ve onun sorumluluğunu yerine getirmediikleri belirtilir. Allah'ın sevgili kulları olduklarını iddia etmeleri üzerine ölümü temenni etmeleri istenir. Ancak onlar yaptıkları kötülüklerden dolayı ve hesaptan korktukları için buna asla yanaşmayacakları da bildirilmektedir.

Ashâb-ı kirâm, ğam'dan gelen ticaret kervanına yönelerek Hz. Peygamber'i Cuma günü hutbe esnasında ayakta bırakırlar. Bunun üzerine sûre, Cuma ibadetinin önemine değinmektedir. Yahudiler kitap yüklü eĢeklere benzetilerek aslında Kur'an'ın hükümleriyle amel etme ve Hz. Peygamber'e ittiba konusunda Müslümanlara önemli bir mesaj vermektedir. Dolayısıyla verilmek istenilen mesajın doğru bir şekilde anlaşılması için Sünnî ve ğîî müfessirlerin sûreye yaklaşımlarını karşılaştırmalı olarak ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Cum'a, Tefsir, Sünnî, ğîî

ABSTRACT

Master's Thesis

The Interpretation of Surah Al-Jumu'ah (Congregation, Friday) according to some fundamental explicators

Mehmet Ata OCAK

Mardin Artuklu University

Institute of Graduate Studies and Research

2020: 161 Pages

Surah Al-Jumu'ah consists of eleven verses which was sent down in Medina with the alliance of Sunnah and Shi'i explicators.

It is expressed in Surah Al-Jumu'ah that everything on Earth or in the sky commemorate Allah and therefore, it is stated that everything was created according to an apparent order and law. Accordingly, four adjectives are mentioned to express excellence of Allah. The Universality of Prophet Muhammad's prophecy is proclaimed by summing up his duty in three articles. It is stated that Jews, being resembled to the donkeys loaded with books, turned away from the Torah and they didn't carry out the responsibilities of it. As they claim that they are beloved by Allah, they are wanted to desire death. However, it is also stated that they would never go along with it on account of their evils and the fear of doomsday.

The companions of Prophet Muhammad made him stand during the khutba (sermon) on Friday by turning towards the trade caravan who had come from Damascus. Thereupon, the surah refers to the importance of Friday worshipping. In fact, an important message is given to the Muslims about worshipping with the provisions of Quran and subjecting to Prophet Muhammad with Jews' being resembled to the donkeys loaded with books. Consequently, we handled the approaches of Sunnah and Shi'i explicators relatively so as to understand the message correctly, which was meant to be given.

Keywords: Al-Jumu'ah, Interpretation, Sunnah, Shi'i

ÖNSÖZ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla...

Bizleri yaratan, kullarıyla vahiy yoluyla, peygamberler vasıtasıyla iletişime geçen Allah'a, hamd ü senalar olsun. Âlemlere rahmet olarak gönderilen Muhammed Mustafa'ya salâtü selâm olsun.

İnsanların ilahi hükümleri yerine getirmek için Allah, belli aralıklarla peygamberler göndermiştir. Peygamberler de Allah'tan aldıkları vahiy insanlara beyan etmişlerdir. Kur'an-ı Kerîm, her zaman gençliğini ve tazeliğini koruduğu için her döneme hitap eder. Dolayısıyla Kur'an'ı Kerim, Hz. Peygamber'e nâzil olduğu günden beri tefsir edilmiş ve tefsir edilmeye devam edilecektir.

Allah, inzâl buyurduğu her âyette insanlığa bazı mesajlar vermektedir. Biz de Cum'a sûresini Sünnî ve şii kaynaklarda ele alarak Allah'ın insanlığa vermek istediği mesajı ortaya koymaya çalıştık. Cum'a sûresi, öncelikle bütün peygamberlerin uğruna en çok mücadele verdikleri tevhit inancını, Hz. Muhammed'in risâletinin evrenselliğini, Yahudilerin Tevrat'la olan ilişkilerini, ölüm, ahiret, Cuma ve Cuma namazının önemi ve rızık gibi önemli konuları ele alır.

Bu tez, konulu tefsirin kısmından biri olan sûre eksenli bir tefsir çalışmasıdır. Tezimiz giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde sûreyi kapsamlı bir şekilde tanıtabilmek gayesiyle Sünnî ve şii kaynaklarda sûrenin ismi, nüzûlü, fasıla harfleri, kıraat farklılıkları, içerdiği konular, sûrenin münasebet ve belâgat açısından değerlendirilmesi, sûrenin fazileti gibi Cum'a sûresinin kimliğini oluşturan genel bilgileri inceledik. İkinci bölümde ise âyetlerin tefsirini Sünnî ve şii kaynaklarda ele alarak özgün bir çalışma meydana getirmeye çalıştık.

Âyetlerin meâlini verirken, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları tarafından basılan ve komisyonun hazırladığı "Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir" adlı eseri esas aldık.

Öncelikle araştırma süresi boyunca ufuk açıcı önerileriyle araştırmanın kapsamına önemli katkıda bulunan ve tezin başından sonuna kadar çıkılmasında yardımlarını cömetce sunan değerli danışman hocam Doç. Dr. Kutbettin EKÖNÖG Beyefendi'ye, ders döneminde katkılarını esirgemeyen fakültemizin tefsir bölümündeki bütün hocalarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ayrıca tezimin yazılmasında emeği geçen bütün dostlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet Ata OCAK

Mardin/2020

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhisselam
b. : Ön
Bkz. : Bakınız
c.c. : Celle Celâlüh
DİBY : Diyanet Genel Bağkallığı Yayınları
Hz. : Hazreti
h. : Hicri
m. : Miladi
md. : Maddesi
ö. : Ölüm Tarihi
r.a. : Radiyallahuanh
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi Veselem
S. : Sayı
s. : Sahife
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkik Eden
t.y. : Basım Tarihi Yok
y.y. : Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Kur'an'ı Kerim, kutsal bir kitap olması hasebiyle, ona inananlar için ayrı bir önemi söz konusudur. Bu önem, İslam dininin temel kaynağı olma özelliğinden ileri gelmektedir. Kur'an'a başvurmak suretiyle ondan hükümler çıkarılmakta, böylece toplumun hayatında karşılaşılan sorunlara çözümler üretilmektedir. Bu ilahî kitabın mübelliği konumunda olan Hz. Peygamber'in onu insanlara ulaştırmanın ötesinde bir de tefsir etme görevi vardır. Çünkü Kur'an, kurumsallaşma çabasında olan İslam toplumu için oldukça büyük önem arz etmektedir.

Biz de bu çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'in en temel konularından olan tevhid, Hz. Peygamber'in risâletinin evrenselliği, Yahudilerin Tevrat'la olan münasebetleri, ölüm, ahiret, haftalık toplu olarak ifa edilen cum'a ibadetine deginen Cum'a Sûresini, Sünnî ve gîî kaynaklarda konulu tefsir metodu ile değerlendirdik. Bu da iki mezhep arasında karşılaştırmalı olarak sûre tefsiri açısından yapılan ilk çalışma olması hasebiyle büyük önem arz etmektedir.

2. Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın temel hedefi, Sünnî ve gîî müfessirlerin Cum'a Sûresini tefsir ve te'vil etme yaklaşımlarını ortaya koyarak karşılaştırmaktır. Dolayısıyla sûre eksenli çalışmalarda uygulanması gereken yöntem doğrultusunda Cum'a sûresini tefsir etmeye çalıştık. Bu yöntemle Yüce Allah'ın Cum'a Sûresiyle bizlere vermek istediği mesajın doğru bir şekilde aktarılması amaçlanmıştır.

3. Çalışmada Takip Edilen Yöntem

Öncelikle sûre hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılacak, daha da sonra Sünnî ve gîî müfessirlerin sûreyi yorumları arz edilecektir.

4. Çalışmanın Temel Kaynakları

Cum'a Sûresini tefsir ederken Sünnî müfessirlerden İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*", Fahreddin er-Râzî'nin "*Mefâtihu'l-Ğayb*", Mâtürîdî'nin "*Te'vilâtu Ehli's-Sünne*", Kurtubî'nin "*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*", İbn Atiyye'nin "*el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*", Bağavî'nin "*Me'âlimü't-tenzîl*", İbn Âğûfün "*et-Tahrîr ve't-Tenvîr*", Vehbe ez-Zühaylî'nin "*et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğgeria ve'l-Menheci*" gibi birçok esere başvurduk.

giî müfessirlerden bağurduğumuz kaynaklardan bazıları da Ėinlardır: Ėirâzi'nin “*el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâi'l-Münezzel*”, Kummî'nin “*Tefsîru'l-Kummî*”, el-Bahrânî'nin “*el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'ân*”, Muhammed Cevâd Muğniyye'nin “*et-Tefsîrü'l-Kâğf*”, Ebü'n-Nadr el-Ayyâğ'ın “*Tefsîrü'l-Ayyâği*”, Muhammed b. Hasan Tûsî'nin “*et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*”, Muhammed Hüseyin Tabâtabâi'nin “*el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*”, Ebü Alî et-Tabersî'nin “*Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*” ve “*Cevâmi'u'l-Câmi*” gibi kaynaklara bağırdık.

Ayrıca Cum'a Sûresinde geÇen kelimelerin sözlük anlamları için Râğıb el-Ėfahânî'nin “*el-Müfredât fî Ėaribi'l-Kur'ân*”, Ėn Fâris'in “*Mu'cemü'l-Makâyis fil-Luğâ*”, el-Cevherî'nin “*es-Sihah Tacu'l Luga ve Sihahu'l-Arabiyye*”, Ėn Manzûr'un “*Lisânü'l-Arab*” gibi kaynaklardan yararlanık.

benzer. Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz. {6 } De ki: Ey Yahudiler! Bağla insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve Ėayet sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin! {7 } Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir. {8 } Ėöyle de: Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilen Allah'a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiğ olduklarınızı bildirecektir. {9 } Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koğun ve alığvriğibırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır. {10 } Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan nasip arayın. Allah'ı da daima çok anın ki kurtuluğa eresiniz. {11 } Ama onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: "Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.

1.2. Ėsmi

Sûrenin Cum'a sûresi olarak isimlendirilmesi, "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen Allah'ın zikrine koğun.." ¹ âyetinde Cuma namazına yapılan çağrıya icabet etmenin gerekliliğine dair emirden kaynaklanmaktadır. ² Bu sûre, tefsir ve hadis eserlerinde de "Cum'a sûresi" olarak isimlendirilmiğtir. Örneğin Sahih-i Buhari'de Ebû Hüreyre'den nakledilen "Biz Hz. Peygamber'in yanında otururken Cum'a sûresi nâzil oldu." ³ rivayetinde bu isimle zikredilmektedir. Tüsteri (ö.283/896) ise "Ėinde Cumanın zikredildiği sûre" diye isimlendirmiğtir. ⁴ Ayrıca Sünnî ve Ėiî kaynaklarda bu sûrenin, "Cum'a sûresi" dığında bağkabir isimle adlandırıldığına dair herhangi bir rivayete rastlamadık.

¹ Cum'a, 62/9.

² Zuhayli, Vehbe b. Mustafa ez-Zuhayli, *et-Tefsiru'l-Munir fi'l-Akide ve'Ėgeria ve'l-Menheci*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 2. Baskı, Dimeç 1998, Cilt 28, s.181.

³ Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ėmail b. Ėbrahim b. Muğire, *el-Câmiu's-sahih*, thk. Muhammed Zuhayr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru't-Tavki'n-Necâh, 2001, Tefsir, 4897.

⁴ Tüsteri, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Refi" et'Tüsteri, *Tefsiru't-Tüsteri*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-Ėmiyye, Beyrut 2002, s. 168.

Cum‘a kelimesi, kaynaklarda sadece Kur‘ân‘da bulunan bir sûreyi değil; aynı zamanda Cuma namazını kastetmek amacıyla da kullanılmıştır. Örneğin; Ğn Ömer‘in Hz. Peygamberden rivayet ettiği “*Biriniz Cumaya gelmek istediğinde yıkansın.*”⁵ hadisinde ve Hz. Enes‘in “*Biz Cumadan sonra dağılırdık.*”⁶ sözünde olduğu gibi kastedilen Cuma namazıdır. Bu rivayette de görüldüğü gibi dile kolay gelsin diye “Cuma namazı” (ص.ح أ.ج خ)‘daki muzaf olan “namaz” (salât) kelimesi hafzedilmiş ve Cuma namazını ifade etmek için sadece “Cuma” kelimesi kullanılmıştır. Bundan dolayı sûrenin Cuma namazının bazı hükümlerini içermesi sebebiyle bu isimle isimlendirildiği yönünde görüşler beyan edilmiştir.⁷

Hz. Peygamber‘in yedinci kuşaktan dedesi olan, Kureyşlakaplı Ka‘b b. Lüeyy b. Galip b. Fihri, halkı “Urûbe” günü, yani rahmet günü adını verdikleri bir günde topladığı ve o günün, Cuma günü olduğu ifade edilmiştir. Yine onun bu güne ilk kez Cum‘a ismini veren kişi olduğu ve bunun sebebinin de o günde Kureyşlilerin bir araya toplanması olduğu belirtilir.⁸ Ancak Ğn ÂĞûr (1879-1973) Daru‘n-Nedvede toplanmalarının bu güne Cuma isminin verilmesini gerektirmediğini, ayrıca Ğlâm‘dan önce Arapların Cuma ismini bu gün için kullandıklarının sabit olmadığını ifade eder.⁹ Hatta Mâverdî (ö. 450/1058), insanların bu günde namaz için toplandıklarından dolayı Cuma denildiğini, dolayısıyla bu güne Cuma denilmeye başlanılmasını Ğlâmi döneme ait olduğunu belirtir.¹⁰

Bu güne Cumu,,a denilmesinin sebebiyle ilgili farklı yorumlar yapılmıştır: 1) Allah‘ın, bütün mahlûkatı yarattıktan sonra onları bu günde topladığı için bu ismi

⁵ Bûhâri, Cum‘a, 877.

⁶ Bûhâri, Ğti‘zan, 6279.

⁷ Ğn ÂĞûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. et-Tâhir, *et-Tahrîr ve‘t-Tenvîr*, ed‘Dâru‘t-Tunusiyye, Tunus 1984, Cilt 28, s. 204.

⁸ Muhammed Âbid El-Câbirî, *Fehmü‘l Kur‘ân*, Mana Yayınları, 2013, Cilt 3, s. 413; Et- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü‘l-Ğlâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *et-Tefsîr‘ul Cevami‘ul Cami‘*, thk ve neĞr: el-Müessesetü‘n-NeĞ-il Ğlâmi, 1. Baskı, 2000, Cilt 3, s.562; Mâverdî, Ebû‘l-Hasen Alî b. Muhammed, *en-Nuket ve‘l-Ûyûn/Tefsîru‘l-Mâverdî*, thk. Seyyid Abdülmaksud b. Abdurrahîm, Dâru‘l-Kütübi‘l-Ûmiyye, Beyrut, t.y., Cilt 6, s. 7; Et- Tabersî, et-Tefsîr‘ul Cevami‘ul Cami‘, Cilt 3, s. 562.

⁹ Ğn ÂĞûr, Cilt 28, s. 204-205.

¹⁰ Mâverdî, Cilt 6, s. 9.

almıġtr. 2) Bu günde cemaatler toplandığı için bu ismi almıġtr.¹¹ 3) Cuma namazı için insanların toplanmasından ötürü bu ismi almıġtr.¹² 4) Ğn Abbas'tan (ö. 68/687-88) yapılan rivayete göre bu güne Cuma denilmesinin sebebi Allah'ın, o günde Âdem'in yaratılıġını tamamlamasından ötürüdür. Ğlâm'dan sonra ise bu ismin bir gün adı olarak kullanılmasının, insanların o günde mescitte toplanmalarından ötürü olduğu nakledilir.¹³ Hatta Taberanî (ö. 360/971), Hz. Peygamber'in bu güne cuma denilmesinin sebebini Hz. Âdem'in o günde yaratılıġındandolayı olduğu Ğkilde bir hadis nakleder.¹⁴ Ğn Kesîr (ö. 774/1373) de Müslümanların ibadethanelerde haftanın bir günü toplanmaları sebebiyle bu ismi aldığını belirtir.¹⁵ 5) Alûsî (1271/1854) ise bu güne Cuma denilmesinin sebebiyle ilgili Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yeryüzünde bir araya gelmelerinden ötürü olduğu yönünde bir görüġ nakleder.¹⁶

Bazı ġî kaynaklar bu güne Cuma denilmesinin sebebini; Allah'ın, o günde bütün mahlûkatını Hz. Peygamber ve ehl-i beytin velâyeti için toplamasından ötürü olduğunu nakleder.¹⁷ Diğer bir rivayette ise; Cafer-i Sadık'a bu güne Cuma ismi verilmesinin sebebi sorulunca Ğu Ğekilde cevap vermiġtr: "Allah öncekileri ve sonrakileri, yarattığı bütün insan ve cinlerden kendisinin ilah olduğuna, Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna ve Hz. Ali'nin velayeti hakkında onlardan söz almak için topladığından dolayı bu güne Cuma denildiğini belirtir."¹⁸

¹¹ Râzî, Cilt 30, s. 542; Ebû Ğhâk Ahmed b. Muhammed b. Ğrâhîm es-Sa,lebî en-Nisâbüri, *el-Keġf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'an*, thk. Ğnam Ebî Muhammed b. Âġir, Dâru Ğhayit-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut 2002, Cilt 9, s. 309; Baġavî, Cilt 5, s. 84; Kurtubî, Cilt 18, s. 97; ġirâzî, Cilt 27, s. 164.

¹² Sa,lebî, Cilt 9, s. 309; Baġavî, Cilt 5, s. 84; Kurtubî, Cilt 18, s. 97.

¹³ Ğn Sîde, Ali b. Ğmaîl, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, Beyrut 2000, Cilt1, s. 350. Ayrıca bkz. Ğnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi Ğmi't-Tefsîr*, Cilt 4, s. 282.

¹⁴ Taberanî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 6/237(6091).

¹⁵ Ğn Kesîr, Cilt 8, s.119.

¹⁶ Alûsî, Ebü'l-Fadl ġihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-Ğmiyye, Beyrut 1994, Cilt 14, s. 296.

¹⁷ Bahrânî, Cilt 28, s. 12.

¹⁸ Bahrânî, Cilt 28, s. 12.

ğî kaynaklarda da sûrenin ismi 9. âyette geçen “cumu,â” kelimesinden geldiği belirtilir¹⁹. Ayrıca sûrenin ana ekseni olan Cuma namazının farzietinden bahsederek, Müslümanların bilinçlenmesi ve önemli meseleleri ortaya koymak için camide toplanılması sebebiyle bu ismi aldığı da ifade edilmektedir.²⁰

1.3. Nüzûlü

1.3.1. Sebeb-i Nüzûlü

Sebeb-i nüzûl: Hz. Peygamber“in peygamberliği boyunca sûre veya âyetlerin inmesine neden olan soru ve olaylara denir. Kur“ân“ı sağlıklı bir şekilde anlamak ve aktarmak için bilinmesi gereken ilimlerden bir tanesi de nüzûl sebebidir. Bu nedenle bu konuda birçok eser kaleme alınmıştır.

Kur“ân-ı Kerîm, insanlara doğru yolu göstermek, dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak ve insanları ihtiyaç duydukları konularda aydınlatmak gibi bazı hikmetlere binaen nâzil olmuştur. Dolayısıyla Kur“ân“ın büyük bir kısmı özel bir sebebe bağlı olarak inmemiştir. Bununla beraber bazı sûre ve âyetler özel bazı hâdiselere bağlı olarak nâzil olmuştur. Cum“a sûresinin birinci, ikinci, dördüncü, beşinci ve onuncu âyetlerin sebeb-i nüzûlüyle ilgili herhangi bir rivayete rastlanılmamıştır. Bu âyetler kendisinden sonraki âyetlere bağlı olup önsöz ve giriş mahiyetindedir.²¹ ğia kaynakları da ilk âyetlerin bu yönüne dikkat çekmişlerdir.²²

Sûrenin sebeb-i nüzûlü ile ilgili kaynaklar incelendiğinde diğer âyetlerle ilgili rivayetler şu şekilde dir.

(2) “Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O“dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.”

¹⁹ Bu, Sünnî ve ğîlerin ortak görüşüdür.

²⁰ Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru'l-Vahid*, Dâru'l Ceyli'l Cedid, Beyrut 1992, 10. Baskı, Cilt 16, s. 98.

²¹ Derveze, Muhammed Ğzet b. Abdulhâdî, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Dâru Ğyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963, Cilt 7, s. 330.

²² Bkz. ğirâzî, Cilt 27, s. 152; Tabâtabâi, Cilt 28, s. 174.

{3} *“Henüz kendilerine katılmamıŒ bulunan daha baŒkalarına da (elçi gönderilmiŒtir). O üstündür, her iŒ hikmetlidir.”*

Üçüncü âyetin sebab-i nüzûlüne dair Œurivayet nakledilir: Ebû Hüreyre“den, gelen rivayette Hz. Peygamber“in (s.a.v.) yanında oturduŒumuz esnada, ona Cum,,a sûresi nâzil oldu ve sûreyi okudu *“Henüz kendilerine katılmamıŒ bulunan daha baŒkalarına da (elçi gönderilmiŒtir). O üstündür, her iŒi hikmetlidir.”*²³ âyet-i kerîmesine varınca „Ey Allah'ın elçisi, onlar kimlerdir?“ diye sordum, cevap vermediler, üçüncü kere sorulunca –aramızda Selman“ı Farisi de vardı- Hz. Peygamber (s.a.v) Selman“a dokundu ve: *“Ėnan Süreyya yıldızının yanında olsa bundan (bunun kavminden) adamlar -veya bir adam- onu alır, elde ederdi”* buyurdular.²⁴

Bu rivayette Ebû Hüreyre“nin “Ona Cum“a sûresi nâzil oldu” ifadesi bu rivayetin 3. âyetin sebab-i nüzûlü olmadığını göstergesidir. ğayet bu rivayet 3. âyetin sebab-i nüzûlü olsaydı “Ona 3. âyet nâzil oldu” demesi lazımdı. Birde *“...baŒkalarına da göndermiŒtir”* ifadeleri üzerine Ebû Hüreyre bunların kim olduğunu soruyor. Bu soru üzerine Hz. Peygamber bu ifadelerle cevap veriyor. Ebû Hüreyre“nin bu rivayetini sebab-i nüzûl olarak ifade etmek makul görünmemektedir. Bu rivayet sahih hadis kaynaklarında geçmekle beraber bu rivayetin herhangi bir âyetin sebab-i nüzûlü olarak aktarılmıyor.

(6) *De ki: “Ey yahudiler! BaŒka insanlar deŒil de yalnız kendinizin Allah”ın dostları olduŒunuzu iddia ediyorsanız ve ŒaŒt sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin!”*

(7) *Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.*

(8) *göyle de: “Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduŒunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilen Allah”a*

²³ Cum“a, 62/3.

²⁴ Bûhâri, Tefsir, 4897; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 9406; Müslim, Fedâil“s-Sahâbe, 231.

döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir."²⁵ âyetlerinin sebebi nüzûlü Qurivayete dayandırılmaktadır.

Hız. Peygamber, (Medine'de) peygamber olarak zuhur edince Medine Yahudileri, Hayber Yahudilerine şöyle bir yazı gönderdiler: "Eğer siz Muhammed'e tabi olursanız biz de ona tabi olacağız; siz muhalefet ederseniz biz de ona muhalefet edeceğiz." Hayber Yahudileri: "Bizler Rahman'ın dostunun (İbrahim) (a.s) oğullarıyız, Allah'ın oğlu Üzeyr ve diğer peygamberler bizden çıkmışlardır, peygamberlik ne zaman Araplardan çıktı? Bizler, peygamberliğe Muhammed'den daha layıgız ve ona tâbi olmamızın imkânı yoktur." demeleri üzerine bu âyetlerin nâzil olduğu rivayet edilmiştir.²⁶ Bu rivayeti birkaç müfessir zikretmekle beraber hadis kaynaklarında geçmemektedir.

Diğer bir rivayette Abdullah b. Abbas diyor ki: "Ebû Cehil, "Allah'a yemin olsun ki eğer Muhammed'in, Kâbe'de namaz kıldığını göreceğim olursam, ayağımı onun boynuna basmak için yanına varacağım." dedi. Ebû Cehil'in bu sözü Hz. Peygamber'e ulaştığında şöyle buyurdu: "ğayet bunu yapacak olsaydı onu melekler açıkça yakalayıp hırpalardı. ğayet Yahudiler ölümü temenni etmiş olsalardı, ölür ve cehennemdeki yerlerini görürlerdi. Resulüllah ile lanetlenmeyi isteyen insanlar, onunla birlikte lanetlenmeye çıkmış olsalardı, geriye döndüklerinde ne mal ne de evlat bulabilirdi."²⁷

Nesâi (ö. 303/915), bu rivayeti aktarmakla beraber Cum'a sûresinin 6-8. âyetlerinin sebab-i nüzûlu olarak zikretmemektedir. Bu rivayeti sadece Âl-i İmrân sûresinin 61. âyetinin tefsiri mahiyetinde zikretmektedir. Dolayısıyla bu rivayeti 6-8. âyetlerin sebab-i nüzul olarak zikretmekten ziyade tefsiri olarak aktarmak yerinde olacaktır.

²⁵ Cum'a, 62/ 6-8.

²⁶ Alûsî, Cilt 14, s. 291; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları İstanbul, Cilt 2, s. 879-880; Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 173; Alevî, Cilt 29, s. 295.

²⁷ Nesâi, Ebû Abdurrahman Ahmed b. ğuayb b. Ali Nesâi, *Sünen*, thk. eĞgelebî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001, Tefsir, 10995.

Ön Kesîr ise bu rivayeti Bakara sûresinin 62. âyeti,²⁸ Cum'a sûresinin 5. âyeti²⁹ ve Alak sûresinin 6. âyetinin tefsirinde aktarmakla beraber,³⁰ bu âyetlerin sebab-i nüzûlü olduğuna dair bir ifadede bulunmamaktadır.

Bu rivayet hakkında kayda değer diğer bir nükte ise bütün bu ifadelerin Hz. Peygamber'e ait olmama ihtimalidir. "ğayet bunu yapacak olsaydı onu melekler açıkça yakalayıp hırpalardı" ifadeleri Peygamber'e ait olup, ondan sonraki ifadelerin ise Ön Abbâs'a ait olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü "Rasulullah ile lanetleğmęi isteyen insanlar, onunla birlikte lanetleğmęe çıkmığ olsalardı" ifadeleri bir bağkısının Hz. Peygamber hakkında konuğtuğunu ifade eder. ğayet bu ifadeler Peygamber'e ait olsaydı "Yahudiler benimle lanetleğmęe çıksalardı..." Ğkisinde olması gerekirdi. Ayrıca Buhâri bu hadisi "...onu melekler açıkça yakalayıp hırpalardı" kısmına kadar nakletmektedir.³¹ ğayet rivayet bağtansona kadar Hz. Peygamber'e ait olsaydı hepsini nakletmesi gerekirdi. Bazıları "ğayet Yahudiler ölümü temenni etmiğ olsalardı..." ifadeleriyle bağlayan kısmın Ön Abbâs'a ait olduğunu açık bir Ğkilde ifade etmiğdir.³² Dolayısıyla Ön Abbâs'a ait olduğunu düğündüğümüz bu ifadeleri Medenî bir sûre olan Cum'a sûresinin 6-8 âyetlerinin sebab-i nüzûlü olarak aktarmak doğru değildir. Ayrıca Ebû Cehil'in Kâbede Peygamber'i namaz kılmaya engel olacağını söylemesi hadisesi risâletin ilk yılları Mekke'de meydana gelmiğtir. Bu hadisenin daha çok Alak sûresinin 6. âyetiyle alakalı olduğu kanaatindeyiz.

²⁸ Ön Kesîr, Ebü'l-Fida ismail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selamet, 2. Baskı, Dâru'l Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut 2000, Cilt 2, s. 52.

²⁹ Ön Kesîr, Cilt 8, s. 118.

³⁰ Ön Kesîr, Cilt 8, s. 439.

³¹ Buhâri, Tefsir, 174.

³² Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh el-Humeydî, *el-Cem., Beyne's-Sahihayn el-Buhârî ve'l-Müslim*, thk. Ali Hüseyin el-Bavâb Dâru Ön Hazm, Beyrut 2002, Ğrâdü'l-Buhârî, 1174; Ebü'l-Muzaffaer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeire eğgeybânî ed-Dürî, *el-Ğsâh ,an Me,âi'ĞSihâh*, thk. Fuâd Abdulmun,ım Ahmet, Dâru'l-Vatân, 1996, Müsned Ön Abbâs, 1168; Hikmet b. Beğîr b. Yasîn, *Mevsû,atü's-Sahih el-Mesbûr min't-Tefsîr bil'Mæ'ür*, Dâru'l-Meâsür, 1999, Cilt 1, s. 199.

(9) “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koçunve alıçveriçibirakin. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.”³³ âyetinin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivayet de Çu Çkildedir.

Taberî'nin (ö. 310/923) Mihrân kanalıyla Ebû Mâlik'ten rivayet ettiği bir habere göre Bakîu'z-Zübeyr denilen yerde bir topluluk oturup alıçveriçiyaptılar, Cuma ezanı okunmuşolmasına rağmen alıçveriçidevam ettiler, kalkıp namaza gitmediler. Çte bunun üzerine “Ey iman edenler, Cuma günü namaz için nida olduğunda...” âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur.³⁴ Bu rivayeti birkaç müfessir zikretmekle beraber hadîs kaynaklarında geçmemektedir.

Mahammed b. Ali b. Âdem Musa Çyûbî el-Vellevî, *Bahrü'l-Muhît's-Seccâc fî gerhi Sahîhi'l-Çnâm Müslîm Çbn Hacâc* adlı eserinde bazı müfessirlerin Çyle dediğini nakleder: Yahudiler ezanı duyduklarında “Ey Muhammed daha önce olmayan bir Çyi icat ettin” demeleri üzerine “namaz için çağrı yapıldığında” âyeti nâzil oldu.³⁵

(11) “Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: “Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir.”³⁶ âyetinin sebebi nüzûlü ile ilgili bazı rivayetler Çu Çekildedir

Câbir b. Abdullah'tan (ö. 78/697) gelen rivayete göre “Hz. Peygamber (s.a.v.) Cuma günü hutbe okuduğu esnada, çam'dan bir kervan geldi. Çnsanlar kafileye doğru gittiler. Mescitte sadece on iki kiçi kaldı. Bunun üzerine Allah (c.c) bu âyeti indirdi.”³⁷

³³ Cum'a, 62/ 9.

³⁴ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed çakir, 1. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 2000, Cilt 23, s. 384; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Cilt 2, s. 880; Sa,lebî, Cilt 9, s. 312.

³⁵ Mahammed b. Ali b. Âdem Musa Çyûbî el-Vellevî, *Bahrü'l-Muhît's-Seccâc fî gerhi Sahîhi'l-Çnâm Müslîm Çbn Hacâc*, Dâru Çni'l-Cevzî, 2015, Salât 4, 13.

³⁶ Cum'a, 62/11.

³⁷ Vâhidî, Çnam Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Esbabü'n-Nüzûl*, Thk. Abdülmuhsin Meydani, Darü'l-Islah, Demmam 1992, 2. Baskı, s. 428; Ebü'l-Huseyn Müslîm b.

Câbir b. Abdullah'tan gelen diğerk bir rivayette ise: “Bir Cuma günü Hz. Peygamber ayakta hutbe okurken, Medine’ye bir kervan çıkageldi. Ashâp, kervana doğru koğtu. Ben, Ebû Bekir ve Ömer’in de içinde bulunduğu sadece on iki kiçi kaldı. Bunun üzerine Yüce Allah “*Onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koğtu ve seni ayakta bıraktılar.*” âyetini inzâl buyurdu.³⁸

Bazı rivayetlerde ise bir yıl Medine halkına açlık ve pahalılık isabet etti, Dihye b. Halife el-Kelbî, bir ticaretle ğam'dan döndü ve onun dönüğünü halka duyurmak için davul çalındı. O anda Hz. Peygamber (s.a.v.) de Cuma hutbesini okuyordu. Mescitte kalan sadece on iki kiçi oldu. Herkes gitti. Ebû Bekir ve Ömer de bu on iki kiçi arasındaydı. Bunun üzerine Allah (c.c) bu âyeti inzâl buyurdu.” Peygamber (s.a.v.) de dedi ki: “*Canımı elinde tutan Allah’ayemin ederim ki; eğer hepiniz onlara tabi olup gitseydiniz ve sizden hiçbiriniz burada kalmasaydı üzerinize bir vadi dolusu ateğ, sê gibi akardı.*”³⁹

Bazı Sünnî ve ğîi kaynaklarda Katâde“den (ö. 117/735) yapılan rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) minberde iken kervan geldiği zaman ashâbın dığarı çıkmaları ve onu hutbede ayakta bırakmaları olayının üç defa meydana geldiği nakledilir.⁴⁰ Öbn Âğûr buna karđık bu olayın bir defa meydana geldiği konusunda ğüphe olmadığını belirtir.⁴¹

Sünnî ve ğîi müfessirler Mukâtil b. Süleyman“dan (ö. 150/767) ğöyle naklederler: “Dihye b. Halife el-Kelbî, Müslüman olmadan önce, yanında farklı ticaret malları olduğu halde, ğam'dan alığveriğ yapmığ olarak bir Cuma günü çıkageldi. Medineliler, onu davul ve alkığla karđıldılar Tam o sırada, Hz.

Haccac Kuğyri, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Dâru ihyâi’t-Türâs, Beyrut, Cuma, 863; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Cilt 2, s. 880.

³⁸ Müslim, Cuma, 863, Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetu’t-Tefâsir, el-Mektebetu’l-Asriyye, Beyrut 2010, Cilt 3, s. 356; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Cilt 2, s. 880.

³⁹ Ebû Ya., İ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Sâlim Esed, Dâru’l-Me’imûn li’t-Türâs, Dimeç 1984, Müsned, 1979; el-Vahidi, *Esbâb-ı Nüzul*, s. 429; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Cilt 2, s. 881.

⁴⁰ Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2000, 3. Baskı, Cilt 30, s. 544; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Cilt 2, s. 881; Tabersî, *Cevâmi’u’l-Câmi’*, Cilt 3, s. 564.

⁴¹ Öbn Âğûr, Cilt 28, s. 228.

Peygamber (s.a.v.), minberde ayakta hutbe okuyordu. Müslümanlar, kervandan pay almak için dığar çıktılar. Mescitte dığarı çıkmayanların sayısı ile ilgili farkı rakamlar verilmektedir. On iki, sekiz veya kırk kadar kiğilen bahsedilmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “EĞer bu kalanlar da olmasaydı tepelerine tağyağdırılırdı” dedi ve ardından bu âyet nâzil oldu.⁴² Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Hz. Peygamber’in yanında kalanlardandırlar.”⁴³ Bu rivayetin zayıf olduğu da ifade edilmiğtir.⁴⁴

Derveze, 9-11’e kadar olan âyetlerin tek seferde indiğini söyler. Dolayısıyla dokuz ve onuncu âyetler, on birinci âyet için ön hazırlık olup Cuma’nın önemine dikkat çeker ve Cuma vaktinde alığveriğin ırk edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁵

Hasan el-Basrî (ö. 110/728) Ėöyle demiğtir: “Medine ahalisine açlık ve pahalılık peyda olmuğtu. Böyle bir dönemde, bir ticaret kervanı Medine’ye geldi. O esnada, Hz. Peygamber (s.a.v.) Cuma hutbesini okuyordu. Müslümanlar kervanın geldiğini iğtince kervana doğru yöneldiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), “EĞer bu geri kalanlar da evvelkilere (gidenlere) tabi olsalardı, Ėu vadi, onlar üzerine ateğohur cayır cayır yanarlardı.” buyurmuğtur.⁴⁶ Bu rivayetin zayıf olduğu da nakledilmiğtir.⁴⁷

Câbir b. Abdullah’tan gelen bir rivayete göre bir nikâh olduğu zaman sazcılar eğliğindeki düğün kalabalığı Mescid-i Nebevî’nin yanından geçerken orada bulunanlar, Hz. Peygamber’i (s.a.v.) minberde olduğu halde O’nu terk edip düğün

⁴² Râzî, Cilt 30, s. 544; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmet el-Aynî, „Umdetü’l-Kârî fî Ėerhi Sahîhi’l-Buhârî, Dâru Ėiyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, Mavâkît’s-Salât, 36, 936; Tabâtabâi, Cilt 28, s. 289.

⁴³ Râzî, Cilt 30, s. 544; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmet el-Aynî, „Umdetü’l-Kârî fî Ėerhi Sahîhi’l-Buhârî, Dâru Ėiyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, Mavâkît’s-Salât, 36, 936.

⁴⁴ Selîm b. „Ė el-Hilâlî ve Muhammed b. Mûsa Âl-i Nasr, *el-Ėtâb fî Beyâni’l-Esbâb*, Dâru Ėni’l-Cevzi, Suûdi 2004, Cilt 3, s. 410.

⁴⁵ Derveze, Cilt 7, s. 335.

⁴⁶ Râzî, Cilt 30, s. 544; Semerkandî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. Ėbrahim, *Bahru’l-Ulûm*, Cilt 3, s. 449; ZemahĖerî, *KeĖĖif*, Cilt 4, s. 536; Ebû’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdîmelik b. Battâl el- Bekrî el-Kurtubî, *Ėerhu Sahîhi’l-Buhârî li-Ėn Battâl*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. Ėrâhîm, Mektebetü’r-Ruğ, Riyâd 2003, Büyü., 6, 11.

⁴⁷ Selîm b. „Ė el-Hilâlî ve Muhammed b. Mûsa, Cilt 3, s. 409.

alayına yönelirlerdi. Bunun üzerine Allah (c.c) bu âyet-i kerîmesini indirmişti.⁴⁸ Bu rivayetin hasen olduğu nakledilmiştir.⁴⁹

Suyûtî (ö. 911/1505), yukarıda kervan ve düğün ile ilgili her iki rivayeti de verdikten sonra ğam“dan gelen ticaret kervanının gelmesi ile Mescid-i Nebevî“nin yanından düğün alayının geçmesi olaylarının aynı zaman diliminde meydana geldiğini belirtir. Dolayısıyla her iki olayın birden bu âyetin nüzul sebebinin teĝkil ettiği görüĝünü tercih etmiştir.⁵⁰ Ğnam ğafii (ö.204/820) de *Müsned*“inde Cum“a sûresinin on birinci âyetinde geçen “ticaret” ve “eğlence” kelimelerini tefsir ederken bu iki olayla açıklanmıştır.⁵¹

Olay ile ilgili anlatılan rivayetler arasında müfessirlerce en muteber rivayet Câbir b. Abdullah“ın kervanla ilgili rivayetidir. Bu rivayeti, Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875), Ğnam Ahmed (ö. 241/855) ve Tirmizi (ö. 279/892) gibi daha birçok hadis âlimleri deĝik senetlerle zikretmişlerdir. Bu rivayetler nakledilirken kimisinde hadisenin, namaz esnasında, diğer bazı rivayetlerde ise Hz. Peygamber (s.a.v) hutbe okurken meydana geldiği ĝeklinde bir çeliĝki olduğu görülmektedir. Fakat Câbir b. Abdullah“ın rivayeti diğer sahâbe ve tâbiîn rivayetleri ile beraber ele alındığında, hadisenin Hz. Peygamber“ın hutbe irat ettiği bir sırada meydana geldiği sonucuna varmak mümkündür. Câbir“ın naklettiği hadiste kullanılan ifade “Cuma namazında iken” ĝeklindeki ibarenin bulunması onun hutbe ile namazı beraber dile getirmiş olmasından ötürüdür.⁵²

⁴⁸ Taberî, Cilt 23, s. 388; Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâddi el-Vâdi,î, *es-Sahîhu'l-Müsned Mimmâ Leyse fi's-Sahîhayn, Dâru'l-Âsâr*, Yemen, 4. Baskı, 2007, Müsned, 254; Cemâleddin el-Kâsımî, *Mehâsinü'l-Te'vîl*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, Cilt 9, s. 233.

⁴⁹ Vâdi,î, Müsned, 254;

⁵⁰ Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Lubâbu'n-Nukûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, t.y., s. 196.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ğârîs b. Abbâs eĝĝâfiî, *el-Müsned*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1980, s. 65.

⁵² Mevdûdî, Ebû'l-A'îâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Ğnsan Yayınları, Ğstanbul 2005, Cilt 6, s. 314-315.

Ön Abbas'ın naklettiği rivayete göre, 12 erkek, 7 kadın geride kalmıŒtır. Katâde ise geride 12 erkek 1 kadın kaldığını beyan eder.⁵³

Geride kalanların sayılarını Dârekutnî (ö. 385/995) 40, Ferra (ö.458/1066), 8, Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) 7 kiŒi olarak rivayet etmiŒtir. Ama bütün bu rivayetlerin zayıf olduğu belirtilmiŒtir. Hadisenin 3 kez meydana geldiği rivayeti de zayıf görölmüŒtür. Geride kalanların sayısını 12 olarak belirten Câbir b. Abdullah'a ait olan rivayet güvenilir kabul edilmiŒtir. Katâde'nin bir rivayeti hariç, diğer sahâbe ve tâbiînin rivayetlerine göre bu olay bir kez meydana gelmiŒtir.⁵⁴

ġiî kaynaklarda sûrenin nüzûl sebebine iliŒkin rivayetlere baktığımızda sadece kervanla ilgili olup Sünnî kaynaklardaki rivayetlere anlamca yakın olduğu görölmektedir. ġiî kaynaklarda nüzûl sebebi ile ilgili bazı rivayetler Œu Œekildedir:

Câbir b. Abdullah: "Hz. Peygamber Cuma namazı kıldığı esnada bir ticaret kervanı geldi, insanlar kervana doğru koŒtu ve geride sadece 12 kiŒi kaldı. Ben de kalanlar arasındaydım. *Ardından „Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde”* âyeti nâzil oldu." Œeklinde rivayet etmiŒtir.⁵⁵ Ayrıca Câbir b. Abdullah'ın güvenilir ve adalet sahibi olduğu da bazı ġiî müfessirlerce ifade edilmiŒtir.⁵⁶

Hasan ve Ebû Mâlik Œöyle dediler: "Medine halkına açlık ve kıtlık isabet etti. Hz. Peygamber hutbe irat ettiği bir sırada, Dihye b. Halife el-Kelbî, büyük bir ticaretle ġam'dan döndü. Kervanı görenler ona doğru koŒular. Hz. Peygamberle sadece birkaç kiŒi kaldı. Bunun üzerine Cum'a sûresi nâzil oldu."⁵⁷

Nüzûl sebebine dair diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber'in " *Cuma günü Allah, benim mescidime baktı. Mescidimde oturan 8 kiŒi olmasaydı Medine, onlar*

⁵³ Mevdûdî, Cilt 6, s. 314-315.

⁵⁴ Mevdûdî, Cilt 6, s. 314-315.

⁵⁵ Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-Ēlâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'l-Murteda, Beyrut 2006, Cilt 10, s. 9; Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 327.

⁵⁶ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 327.

⁵⁷ Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'an*, Cilt 10, s. 9.

üzerine ateş olur yanardı ve Lut kavmi gibi üzerlerine taş yağardı.⁵⁸ dediği nakledilir.

Sünnî ve şîî kaynaklarda nüzûl sebebinden anlaşılan ortak sonuç, Cuma namazını terk edenleri uyarmak ve Cuma namazının edasından alıkoyacak şeylere iltifat etmemeleri gerektiği mesajını vermektir. Bunun için sûrenin hemen başında Allah, yerdeki ve göktekilerin hepsi kendisini tesbîh ettiğini ve Müslümanların da ibadet konusunda dikkatli olmaları gerektiğine iğret etmiştir.

Sûrenin iki bölümden ibaret olduğunu ve her iki bölümün de farklı zaman dilimlerinde nâzil olduğunu ifade edenler de olmuştur. Cum'a sûresinde, Cuma namazı ve onunla ilgili hükümler anlatılmakla birlikte, içeriğin sadece bundan ibaret olmadığını söylemişlerdir. Yahudilerin Sebt gününü çiğnemeleri nedeniyle uğradıkları kötü akıbeti uğramamak için Müslümanların uyarıldığını ve bu amaçla iki bölümün bir araya getirildiği ifade edilmiştir.⁵⁹ Sûrenin ilk 8 âyeti hicretin yedinci yılında, Hayber'in fethine rastlayan bir dönemde Yahudilere son defa sesleniştiği ifade edilen ilk grup âyetlerin nâzil olduğunu belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinin beşinci günü Cuma namazını kıldığı esnada meydana gelen ticaret kervanı hadisesine atıf yapıldığı, Cuma'yı konu edinen diğer üç âyetin hicretten hemen sonra nâzil olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁰

Sünnî kaynaklarda âyetlerin nüzûl sebebi olarak gösterilen rivayetlerin daha çok Hz. Peygamber'in âyetleri tefsir etmeye yönelik olduğu kanaatindeyiz. Örneğin 3. âyetin nüzûl sebebi olarak gösterilen rivayet⁶¹ âyeti açıklama babından olup Hz. Peygamber temsili olarak Selman'ı Farisi'yi göstermiştir. Ayrıca Halit b. Süleymân el-Müzeynî, "el-Muharrer fî Esbâbi'n-Nüzûli'l-Kur'ân" ve Vâhidî'nin, (ö. 468/1076) "Esbâbü'n-Nüzûl" adlı eserlerinde Cum'a sûresinin nüzûl sebebini

⁵⁸ Bahrânî, Hâşim b. Süleyman b. Ğmâil b. Abdilcevâd el-Hüseynî el-Bahrânî, *el-Burhân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Muessesetul E'lemi lil Metbû,ât, 2. Baskı, Beyrut 2006, Cilt 28, s. 14.

⁵⁹ Mevdûdî, Cilt 6, s. 314-315.

⁶⁰ <http://besairulkuran.blogspot.com/2012/05/cuma-suresi.html>.

⁶¹ Bûhârî, Tefsir, 4897.

incelerken sadece 11. âyetin sebab-i nüzûlünü zikretmeleri⁶² bu tezimizi destekler mahiyettedir.

Kervan ile ilgili rivayetlerin daha sahih olmasından dolayı sûrenin nüzûlüne sebep olan hadisenin kervanla ilgi rivayetler olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca 11. âyette yer alan “*Bir ticaret gördükleri zaman*” ticaret kervanına iğret etmesi⁶³ ve gûî kaynaklarda nüzûl sebebine dair rivayetlerin sadece ğam“dan gelen kervanla ilgili olması bu görüşümüzi desteklemektedir.

Cum“a sûresinin beĞinciâyeti ve kendisinden sonra gelen 3 âyetin de sebebi nüzûlüne rastlanılmadığı bazı müfessirlerce ifade edilmiştir. Bu âyetler de önceki âyetlerin devamı mahiyetindedir. Bu da sûrenin bir defada nâzil olduğu izlenimini kuvvetlendirmektedir.⁶⁴ Bûhâri, Müslim ve Ahmet b. Hanbel gibi sahih kaynaklarda Ebû Hüreyre“den rivayet ettikleri hadiste “Hz. Peygamber“in (s.a.v.) yanında oturduğumuz esnada, ona Cum,,a sûresi nâzil oldu.” ifadesi bu sûrenin tek seferde indiğinin göstergesidir.

1.3.2. Nüzûl Yeri, Âyet Sayısı ve Tertibi

Kur“ân-ı Kerîm“de sûreler âyetlerin sayıları bakımından tivâl, miûn, mesani ve mufassal olmak üzere dört kısma ayrılmaktadır. Mufassal da kendi içerisinde tival-ı mufassal, evsat-ı mufassal ve kısar-ı mufassal olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Tival-ı mufassal kısmından⁶⁵ olan Cum“a sûresi, üzerine ittifak edilen görüşegöre Medine“de nâzil olmuştur.Âyet sayısının on bir olduğuna dair⁶⁶ herhangi bir ihtilaf yoktur.⁶⁷

⁶² Müzeyî, Hâlit b. Süleymân, *el-Muharree fî Esbâbi Nüzûli'l Kur“ân*, Dâru Cnû'l-Cevzi, Demmâm 2006, Cilt 2, s. 1011; Vâhidî, *Esbabü'h-Nüzûl*, s. 428.

⁶³ Emin ıĞk, *Cum“a Sûresi*, TDV Ğlâm Ansiklopedisi, Cilt VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, Ğstanbul 2012, s. 92-93.

⁶⁴ Derveze, Cilt 7, s. 332.

⁶⁵ <http://besairulkuran.blogspot.com/2012/05/cuma-suresi.html>.

⁶⁶ Cbn Kesir, Cilt 8, s.115; ZemahĞrî, Ebü“l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-KeĞĞan Hakâik-i Ğavâmidi‘t-Tenzil*, 3. Baskı, Dâru‘l-Kitâb‘l-Arabî, Beyrut 1987, Cilt 4, s. 529; el-İstanbulî, Ğmail Hakkı b. Mustafa el-Hanefî el-Halvetî, *Rûhu‘l-Beyân*, Daru‘l Fikr, Beyrut, t.y., Cilt 9, s. 519; Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru‘l-Vahid*, Cilt 3, s. 671.

⁶⁷ ibn ÂĞû, Cilt 28, s. 205.

Sahîh-i Buhârî'de Ebû Hüreyre'den gelen bir rivayette şöyle demektedir: "Hz. Peygamber'in yanında oturduğumuz bir esnada, ona Cum'a sûresi nâzil olduktan sonra sûreyi okumaya bağıladı." (*Allah, o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan bağıklarına da göndermiğıtır.*" âyetine gelince ashâp "Ya Rasûlullah! Bunlar kimlerdir?" diye sordular. Hz. Peygamber cevap vermeyince sorularını üç defa tekrar ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber elini Selman'ın üzerine koydu ve şöyle buyurdu: "*ğayet iman Süreyya yıldızının yanında da olsa (Selman'ın kavminden) adamlar -veya bir adam- onu alır, elde ederdi*" buyurdular. Bu rivayet Cum'a sûresinin Medine'de nâzil olduğuna iğaret etmektedir.⁶⁸

Süleyman b. Yesâr'dan (ö. 107/725), Mekke'de nâzil olduğu yönündeki görüşüne dayanarak sûrenin Mekke'de nâzil olduğu yönünde görüş beyan edenler olmuğsada⁶⁹ bu görüş zayıf görülmüğüdür.⁷⁰ Çünkü Yahudilerle ilgili âyetler sadece Medine'de nâzil olmuğıtır. Aynı şekilde tarihi bilgiler Cuma hutbesi ve Cuma namazına dair emrin Medine'de geldiğini göstermektedir. Sahâbenin birkaçı dışında gâm'dan gelen ticaret kervanına koğıup Hz. Peygamber'i ayakta bırakmaları hadisesi kuğıkusuz Medine'de gerçekleşmiğıtır.⁷¹ Ebû Hüreyre'nin Hayber'in fethi esnasında Müslüman olduğu düşünüldüğünde,⁷² Sahîhayn ve diğer kaynaklarda yer alan hadisler ve sûrenin içeriğı onun Medenî olduğu yönündeki kanaatini güçlendirmektedir. Âlimlerin çoğunluğunun görüşü de bu yöndedir.⁷³

⁶⁸ Buhârî, Tefsir, 4897; Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğgeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 186-187.

⁶⁹ Nîsâbü'rî, Nizâmeddin el-Hasan b. Muhammedi, *Garâibü'l-Kur'an ve Regâibü'l-Futkân* Thk. eğ geyh Zekeriyya Umeyrat, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, Cilt 6, s. 299.

⁷⁰ Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Endülûsi, *Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Daru'l-Fikr, Beyrut 1999, Cilt 10, s. 171.

⁷¹ Ebü'l-Yümn, Mücirüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn El-Uleymi, *Fethü'r-Rahman fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâru'n-Nevâdir, 2009, Cilt 7, s. 48; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelûsi, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm AbdüĞaffi Muhammed, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, Cilt 5, s. 306; Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 171.

⁷² İbn Atıyye, Cilt 5, s. 306.

⁷³ Âlûsi, Cilt 14, s. 287; İbn Âğır, Cilt 28, s. 205; Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsiru'l-Vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru Nehda, 1. Baskı, Kahire, 1998, Cilt 14, s. 373; Emin ıĞık, *Cum'a Süresi*, TDV Ğlâm Ansiklopedisi, Cilt VIII, s. 92-93.

Sûrenin tertibine baktığımızda elimizde mevcut olan Mushaflara göre 62. sıradadır. Bazı araştırmacılar nüzul sıralamasına göre 96. sûre⁷⁴ bazıları da 110. sûre olduğunu belirtmektedirler.⁷⁵ Saf sûresinden sonra⁷⁶ Fetih sûresinden önce Medine’de nâzil olmuştur.⁷⁷ Bir görüşe göre de sûrenin, Tahrîm sûresinden sonra Tagâbün sûresinden önce nâzil olduğu görülmektedir.⁷⁸

Cum’a sûresi, âyet sayısı ve iniş yeri açısından Münâfikûn sûresiyle ortak özellik taşımaktadır. Bu benzerlik kelime sayısı bakımından da devam etmektedir. Her iki sûre de 180 kelimedenden oluşmaktadır.⁷⁹ Kelime sayısını 130 olarak belirtenler de olmuştur.⁸⁰ Bu farklılığın, sayımda farklı ölçütlerin kullanımından kaynaklandığını düşünüyoruz. Harf sayısı çeşitli kaynaklarda 776,⁸¹ 748,⁸² 740⁸³ ve 720⁸⁴ olarak verilmektedir.

Sûrede, nâsîh ve mensûh herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Cum’a sûresinin başlangıcı sadece Tagâbün sûresinin başlangıcıyla aynıdır. Yani her iki sûre de . ﺃﻉ

⁷⁴ Süleyman Ateş, *Kur’ân’ı Kerîm Tefsiri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1982, Cilt 1, s. 704; Çın Âr, Cilt 28, s. 205.

⁷⁵ Hayreddin Karaman ve Arkadaşlar, *Kur’ân Yolu*, DÖBY, Ankara 2017, Cilt 5, s. 341.

⁷⁶ Merâğî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsiru’l-Merâğî*, gericetu Mektebe, 1. Baskı, Mısır 1946, Cilt 28, s. 93.

⁷⁷ *Kur’ân Yolu*, Cilt 5, s. 341.

⁷⁸ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsiru’l-Vasît li’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru Nehda, 1. Baskı, Kahire 1998, Cilt 14, s. 373; Çın Âr, Cilt 28, s. 205.

⁷⁹ Dâni, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Emevî el-Endulûsî, *el-Beyân fi’l-Âdi Âyi’l-Kur’ân*, thk. Gânim el-Kadûrî el-Hamed, Merkezu’l-Mahtûtât ve’t-Turâs, Kuveyt, 1994, s. 247; Ebû’l-Yümn, Mücirüddin Abdurrahman Ebû’l-Yümn El-Uleymi, *Fethü’r-Rahman fi Tefsiri’l-Kur’ân*, cilt 7, s. 48; Çın Âdil, Ebû Hafîs Sirâcuddîn Ömer Çın-u, Ali el- Hanbelî, *el- Lubbâb fi’l-Ulûmi’l-Kitab* thk. eÇ geyh Adil Ahmet Abdulmevcud ve geyh Ali Muhammed Muavvîd, Dâru’l-Kütübi’l-‘İmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1998, Cilt 19, s. 68; el-Hatib Abdulkerîm Yunus, *et-Tefsiru’l-Kur’ân lil Kur’ân*, Dar’ul Fikri-l el-Arabi, Kahire, Cilt 14, s. 940.

⁸⁰ Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer, *Lübâbü’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzîl*, thk. Muhammed Ali ğahin, *Dâru’l-Kütübi’l-‘İmiyye*, Beyrut 1994, Cilt 4, s. 289; Molla Huveyç Abdülkâdir Ali Gâzî el-Furâtî ed- Deyrazûrî, *Beyânü’l-Me,âni: Mürettebün Hasebe Tertibi’n-Nüzûl*, Matbaatü’t-Terakkî, Dimeçk 1965, Cilt 6, s. 253.

⁸¹ Dâni, s. 247.

⁸² Alevî, Muhammed el-Emin b. Abdullah, *Hadâiku’r-Ravh ve’r-Reyhân*, Dârü’t-Tavk en-Necah, Beyrut 2001, Cilt 29, s. 280; Ebû’l-Yümn, Cilt 7, s. 48; Abdullah Çın Abbâs, *Tenviru’l-Mikbâs min Tefsiri Çni Abbâs*, Dâru’l-Kütübi’l-‘İmiyye, Beyrut, s. 470.

⁸³ Dâni, s. 246.

⁸⁴ Hâzin, Cilt 4, s. 289; Molla Huveyç Cilt 6, s. 253; Çın Âdil, Cilt 19, s. 68, el-Hatib Abdulkerîm Yunus, Cilt 14, s. 940.

اٰبِسْضِ اٰغَبَّوْا د وَّبَفِّ اٰبِسْضِ ifadeleri ile bağlanmaktadır. Aynı kalıpla bağlayan bağkibir sûre bulunmamaktadır. Cum'a sûresinin bitimine benzer ifadelerle biten bağkibir sûre bulunmamaktadır. On bir âyetten ibaret olan Münâfikûn Duhâ, Kâria ve Âdiyât sûreleri Cum'a sûresi ile âyetlerinin sayıları bakımından benzerlik göstermektedir.⁸⁵

ğîi kaynaklarda verilen bilgilere göre Cum'a sûresi 11 âyetten ibarettir. Tercih edilen görüşe göre Medine'de nâzil olmuştur.⁸⁶ Mufassal sûrelerden olan Cum'a sûresi 177 kelimededen ve 768 harften meydana geldiği belirtilmektedir.⁸⁷ Ebû Übey ise sûreyi mesanî sûrelerden saymıştır.⁸⁸ Çerik bakımından benzerliklerinden dolayı Mümtehine olarak isimlendirilen sûreler⁸⁹ arasında yer alır.⁹⁰ Mushaflardaki sıralaması ile ilgili olarak ğîi kaynaklar sûrenin 62. sırada olduğunu, nüzûl sırasına göre ise 109. sırada yer alan sûrenin Tahrîm sûresinden sonra Medine'de nâzil olduğu belirtilmektedir.⁹¹ Saf sûresinden sonra nâzil olduğunu ifade eden görüşle de bulunmaktadır.⁹² Ön Mes,,ûd'tin Mushaf'ında 58. sırada Münâfikûn sûresinden sonra Saf sûresinden önce,⁹³ Übey b. Ka'b'ın Mushaf'ında ise 83. sırada Münâfikûn sûresinden sonra Tahrîm sûresinden önce yer almaktadır.⁹⁴

1.3.3. Nüzûl Zamanı

Cum'a sûresinin nüzûl zamanıyla ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir görüşe göre Hicret'in birinci yılında nâzil olmuştur.⁹⁵ Hicret'in ikinci yılında bir bütün olarak nâzil olduğunu nakledenler de bulunmaktadır.⁹⁶

⁸⁵ Molla Huveyđ Cilt 6, s. 253.

⁸⁶ Eğ ğirâzî, eĒĒeyh Nasır Mekârim, *El-Emsel Fî Tefsîri Kitâbillâi'l Münezzeli*, Muessesetul e'Lemi lil Metbuât, Beyrut 2013, Cilt 28, s. 151.

⁸⁷ <http://ar.wikishia.net/view>.

⁸⁸ Ēbrâhim Ebyârî, *el-Mevsuatu'l-Kur'ân*, Muessesetun Sicul Arap, 1984, Cilt 2, s. 82.

⁸⁹ Diğer sûreler: Fetih, Hadîd, HaĒr Secde, Talâk, Kalem, Hucurât, Mülk, Tagâbün, Münâfikûn, Saf, Cin, Nûh, Mücâdele, Mümtehine ve Tahrîm sûreleridir.

⁹⁰ Muhammed Hadi Ma'rife *Et-Temhid fî Ulûmil-Kur'ân*, Darü't-Ta,âruf li'l-Matbuât, Beyrut 2011, Cilt 1, s. 314.

⁹¹ Muhammed Hadi Ma'rife, Cilt 1, s. 171.

⁹² Bahrânî, Cilt 28, s. 5.

⁹³ Muhammed Hadi Ma'rife, Cilt 1, s. 328.

⁹⁴ Muhammed Hadi Ma'rife, Cilt 1 s. 330.

⁹⁵ Emin ıĒk, *Cum'a Sûresi*, TDV Ēlâm Ansiklopedisi, Cilt VIII, s. 92-93.

ﷺ ÂĢûr Ebû Hüreyre'nin rivayetinden yola çıkarak hicretin altıncı senesinde nâzil olduğunu, çünkü Ebû Hüreyre'nin Hayber'in fethi esnasında Müslüman olduğunu dolayısıyla sûrenin hicretin birinci veya ikinci yılında nâzil olduğu bilgisinin tarihi gerçeklerle uyuĢmadığını ifade eder.⁹⁷ Cum'a sûresi, tercih edilen görüŢe göre Medine döneminin ortalarında nâzil olmuĢtur. Bu görüŢü dillendirenler sûresinin 3. âyetinde "*Henüz kendilerine katılmamıĢ bulunan daha diğerlerine de (peygamber olarak gönderilmiĢtir)*" müjdesinin, çevredeki Arap kabilelerin ve nihayetinde Mekke fethiyle beraber insanların bölük bölük Müslüman olmalarıyla gerçekteğini ve bu durumun sûrenin Medine döneminin ortalarında nâzil olduğu fikrini güçlendirdiğini söylemektedirler. Gerek bu açıklamalar, gerekse Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadisten yola çıkarak Cum'a sûresinin âyet ve bölümleri arasında sıkı bir bağlantının olduğu bu da sûrenin tamamının bir defada nâzil olduğunu göstermektedir.⁹⁸

Derveze (ö. 1888/1984) ise sûredeki âyetlerin ifade ettiği anlamdan yola çıkarak Cum'a sûresi Medine'de belli bir kuvvet ve güce sahip olan Yahudilerin olduğu sırada nâzil olduğunu, çünkü Medine'de kalan son grup Yahudilerin Hendek SavaĢından sonra Hicret'in beĢincisenesinde Peygamber tarafından cezalandırılan Kureyza oğulları olduğunu ifade eder. Bundan yola çıkarak Cum'a sûresinin, Ahzab sûresinden önce nâzil olduğunu ifade eder.⁹⁹ Derveze ile aynı kanaati paylaşan Süleyman AteĢ, Ebû Hüreyre'den yapılan -Sûrenin kendisinin müslüman olduktan sonraki bir tarihte indiği bilgisini içeren- rivayetinin sahih olmadığını, çünkü onun Hayber fethedildiğinde Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olduğunu ifade ettiğini bu rivayeti Ebû Hüreyre'ye yapılmıĢ bir iftira olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰ Ancak ﷺ ÂĢûrın da ifade ettiği gibi Hendek SavaĢından sonra da Müslümanların Hayber Yahudileriyle ticaret faaliyetleri devam ediyordu ve aralarında sıkı bir iletiŢim mevcuttu. Dolayısıyla sûrede onlardan söz edilmesini normal karŢılamak gerekir ve

---

⁹⁶ Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınları, Ankara 2008, Cilt 3, s. 243.

⁹⁷ ﷺ ÂĢûr, Cilt 28, s. 205.

⁹⁸ Derveze, Cilt 7, s. 329-332; ﷺ ÂĢûr, Cilt 28, s. 205.

⁹⁹ Derveze, Cilt 7, s. 328-329.

¹⁰⁰ Süleyman AteĢ s. 2701.

Ebû Hüreyre'nin rivayeti esas alınarak Cum'a sûrenin Hayber'in fethedildiği yıl yani Hicret'in altıncı senesi nâzil olduğu fikri güçlenmektedir.¹⁰¹

1.4. Fâsıla Harfleri

Kur'ân-ı Kerîm'de âyetlerin sonundaki son harfe fâsıla harfi denilmektedir. On bir âyetten oluşan Cum'a sûresinin fâsıla harfleri “ ” (mîm) ve “ ” (nûn) harfleridir. Sûrenin üç âyeti “ ” (mîm) harfi ile biterken geri kalan sekiz âyeti “ ” (nûn) harfi ile bitmektedir. Ayrıca sûrede iki rükû iğâti de bulunmaktadır.¹⁰²

1.5. Kıraat Farklılıkları

Kıraat imamları birinci âyette geçen “ ” kelimelerin her birinin i'rabında ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, yukarıdaki ibareyi “ ” kelimesine sıfat yaptıklarından dolayı mecrûr okumuştur. Bazı müfessirler bu dört kelimeyi hafifletmiş bir mübtedaya haber yaptıklarından dolayı merfu okumuştur.¹⁰³

Ebû Dînâr (ö. 1110/1698) ve Zeyd b. Ali (ö. 122/740), “ ” (el-kuddûs) kelimesini cumhura muhalefet ederek “ ” harfini fethalı olarak “el-kaddûs” şeklinde okumuştur.¹⁰⁴

Ya'mer ve Zeyd b. Ali “ ” kelimesini “ ” şeklinde ha ve mîm harflerinin fethasıyla ve “ ” (yühammelü) müzari fiil şeklinde “ ” ve meçhul kalıpla okuyanlar da olmuştur.¹⁰⁵

¹⁰¹ Kur'ân Yolu, Cilt 5, s. 269; Ömür, Cilt 28, s. 205.

¹⁰² el-Mezherî, Muhammed Seallah, *et-Tefsîru'l-Mazhari*, thk. Ğulam Nebi et-Tunîsi, Mektebet'ur Ruġiyye, Pakistan 1991, Cilt 9, s. 275.

¹⁰³ Ömür Atyye, Cilt 5, s. 306; Ömür'l-Cevzî, Cemaluddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fi Ömür'l-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 2001, Cilt 4, s. 280; Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 171; Es-Semin el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürrü'l-Mesun fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, Darü'l-Kalem DimeÇ. Cilt 10, s. 325; Ebü's-Suûd, Cilt 8, s. 247; ğevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemenî, *Fethu'l Kadîr*, Dâru Ömür Kesîr, 1. Baskı, DimeÇ 1993, Cilt 5, s. 267.

¹⁰⁴ Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 171; el-Halebî, Cilt 10, s. 325; ğevkânî, Cilt 5, s. 267.

¹⁰⁵ Alûsî, Cilt 14, s. 290; Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1. Baskı, Beyrut 1998, Cilt 3, s. 481.

Abdullah, أَحْسِبُ kelimesini حَبَسَ (himârün) Ğâlinde eliflamsız okurken¹⁰⁶ Nisâbûrî (ö. 553/1158) ise أَحْسِبُ وَأَحْسِبُ kelimeleri imâle ile okunduğunu ifade eder.¹⁰⁷

Cumhur, كَوَّيَا kelimesindeki vâv harfini damme ile كَوْنِ Ya'ımer, كَوْنِ Ebi Ğshâk (ö. 117/735) ise iki sakin harfin yan yana gelmesinden ötürü kesre ile bazıları da dile hafif olmasından ötürü fethalı okumuştur. Kissaî, bazı Arapların vâv “و” harfi yerine ötreli hemze getirerek (كَوَّيَا) Ğâlinde okuduklarını nakleder.¹⁰⁸

Kıraat farklılığının olduğu diğer bir yer de لِيُفِيءَ cümlesidir. Zeyd b. Ali, ilk kelime olan فَيَفِيءُ kelimesindeki “ف” yi hazfederek إِفِيءُ Ğâlinde okumuştur. Kın Mes.,ûd, فَيَفِيءُ إِلَى فَيَفِيءُ cümlesinden فَيَفِيءُ kelimesini hazf ederek مَلَأْتُ فَيَفِيءُ Ğâlinde okumuştur.¹⁰⁹

Abdullah, on birinci âyeti فَيَفِيءُ وَأَوْرِيءُ أَوْ فَيَفِيءُ فَيَفِيءُ إِيَّابُ cümlesinde geçen فَيَفِيءُ kelimesini öne alarak وَأَوْرِيءُ وَأَوْرِيءُ Ğâlinde okumuştur.¹¹⁰ Ayrıca Kın Mes.,ûd âyette geçen ve ticarete râci olan diġlik zamirini hem ticarete hem de eğlenceye râci ederek فَيَفِيءُ فَيَفِيءُ Ğâlinde tesniye zamiriyle okumuştur. Ona ait diğer bir görüşe göre ise zamiri eğlenceye râci ederek فَيَفِيءُ فَيَفِيءُ Ğâlinde eril zamiri ile okuduğu da nakledilmektedir.¹¹¹

Sünnî âlimlerden olan Ebû Recâ el-Utâridî (ö. 105/723-24), فَيَفِيءُ فَيَفِيءُ وَأَوْرِيءُ وَأَوْرِيءُ cümlesini فَيَفِيءُ فَيَفِيءُ وَأَوْرِيءُ وَأَوْرِيءُ Ğâlinde ekleyerek okumuştur.¹¹² ġî müfessirlerden Bahrânî¹¹³ de فَيَفِيءُ فَيَفِيءُ وَأَوْرِيءُ وَأَوْرِيءُ cümlesini ekleyerek bu

¹⁰⁶ Alûsî, Cilt 14, s. 290; Nesefî, Cilt 3, s. 481.

¹⁰⁷ Nisâbûrî, Cilt 6, s. 553.

¹⁰⁸ Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 173; Halebî, Cilt 10, s. 328.

¹⁰⁹ Kın Atıyye; Cilt 5, s. 608; Zemaherî, Cilt 4, s. 531.

¹¹⁰ El-Ferrâ, Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyâd, *Meânî'l-Kur'ân*, M. Ali en-Neccâr ve A. Yusuf Necati, Dâru'l-Mısriyye, Mısır, y.y, Cilt 3, s. 157.

¹¹¹ Kınü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fî Ğmi't-Tefsîr*, Cilt 4, s. 285.

¹¹² Sa.,lebî, Cilt 9, s. 318; Kurtubî, Cilt 18, s. 120.

¹¹³ ġî'a'ya dair nakilleri inceleyip bir araya getiren ġî müfessirlere aittir.

Çokilde nazil olduğunu iddia eder.¹¹⁴ Ebû Amr ise birinci vâvı (و) ikincisinde idğam ederek اَنْصَحْ وَاَنْصَحْ Çoklinde okumuÇtur.¹¹⁵

ğî müfessirlerden Bahrânî, on birinci âyeti اَشْرَفِي Çoklinde nâzil olduğunu Çoklinde okuyanların ise tahrif ettiğini iddia eder.¹¹⁶

ğî kaynaklarda, Kurrâlar arasında اَجَّج kelimesinde firaat farklılıkları olduğu ifade edilmektedir. A'meÇ(ö. 148/765), mîm harfini cezimli okurken diğer kurrâlar ise damme ile okumuÇardır.¹¹⁷ Sünnî kaynaklarda da اَجَّج kelimesinde aynı ihtilaf söz konusu olmakla beraber (اَجَّج) Çoklinde dammeli okunuÇundaha doğru olduğu ifade edilir.¹¹⁸ Sünnî müfessirlerden olan Zeccâc (ö. 311/923), اَجَّج Çoklinde fethalı okumanın da caiz olduğunu ifade etmiÇtir.¹¹⁹

1.6. Geçdiği Konular

Sûrenin ana konusu, Allah'ın mü'minlere farz kıldığı Cum'a namazı ve onunla ilgili hükümlerin beyanı Çoklinde özetlenebilir. Genel olarak ahkâm âyetlerini içeren Cum,,a sûresinin ele aldığı baÇlıca konular Çu Çokildedir:

1- Sûrenin giriÇinde, Allah'ın bütün noksan sıfatlardan münezzeh olduğunu, göklerde ve yerde olan her Çeyin O'nu tesbih ettiği bildirilmiÇtir. Ardından Esmâ-i hüsnâdan O'nun kemaline iÇaet eden dört sıfat zikredilmiÇti.

2- Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderiliÇinin hikmetlerine değinerek onun, Allah katından bir rahmet olduğunu beyan eder. Yüce Allah'ın, onu göndererek vahyin ilk muhatabı olan Araplar ile beraber bütün âlemi Çirk ve sapıklıklardan

¹¹⁴ Bahrânî, Cilt 28, s. 13.

¹¹⁵ Ebû'l-Yümn, Cilt 7, s. 55.

¹¹⁶ Bahrânî, Cilt 28, s. 13.

¹¹⁷ Tûsî, Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru Çiyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut t.y., Cilt 28, s. 3.

¹¹⁸ Tabarî, Cilt 23, s. 384.

¹¹⁹ Ebû Çhâk Çbrahim b. Serî ez-Zeccâc, *Me,âni'l-Kur'ân ve Çrâbuh*, thk. Abdülcelîl Abdüh gebelî, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1988, Cilt 5, s. 171.

kurtardığını, insanlığı onunla Ğreflendirdiğini belirtir. Onun peygamber olarak insanlığa gönderiliĞi, toplumun hastalıklarına bir deva olduĞunu ele almaktadır.¹²⁰

Hız. Peygamber“in insanlığa rahmet oluĞu ve onlara risâletin mesajlarını hem kendi döneminde yaĞayan insanların, hem de kendisinden sonra gelecek olan nesilleri de kapsadığını ifade ederek, O“nun risâletinin evrenselliğine iĞaret etmektedir.¹²¹

3-Yahudilerin Allah“ın hükümlerinden nasıl yüz çevirdiklerini anlatır. Onların Tevrat“ın hükümleriyle amel etmekle yükümlü tutuldukları, ama bu ilâhî emanetin sorumluluĞunu taĞyamadıklarını, kendilerine emredilen hükümleri çiĞnedikleri anlatılmaktadır. Yüce Allah bir darb-ı mesel ile onların bilgiye sahip olup amel etmemelerini, sırtında koca koca kitaplar taĞımına rağmen elde ettiĞi tek Ğyin yorgunluk ve meĞakkatten baĞkibir Ğy olmayan bir merkebe benzetmektedir. Bu hallerinin bedbahtlık ve helakin son derecesi olduĞunu bildirmektedir.¹²² Burada Yahudiler özelinde Müslümanlar uyarılmış, onların düĞtüĞü aynı hatalara düĞmemeleri, Allah“ın emirlerini yerine getirmeleri ve resûle tabi olmaları emredilmiştir.

4-Yahudilerin, kendilerinin Allah“ın sevgili kulları olduklarını iddia etmelerine karĞınbu söylediklerinde samimi olmadıklarını ve ölümü temenni etmelerini isteyen Allah, iĞedikleri ve yaptıkları kötü amellerinden dolayı ölümü asla temenni etmeyeceklerini haber vererek, bu iddialarında samimi olmadıklarını gözler önüne serer. Her ne kadar ölümü temenni etmeseler de ölümden kurtulamayacaklarını, dönüĞün sadece Allah“a olduĞunu ve yaptıkları her Ğyin kendilerine haber verileceğini bildirir.

ZemahĞerî (ö. 538/1144), bu sûrede verilen bilgiler ile Yahudilerin kendilerini övünç konusu yaptıkları; sadece kendilerinin bir peygambere ve kutsal bir kitaba sahip olduklarını, Araplardan bir peygamberin çıkamayacağını, kendilerinin Allah“ın özel ve ayrıcalıklı kulları olduklarını, Allah“ın kendilerine kutsal bir gün (cumartesi)

¹²⁰ Sâbûnî, Cilt 3, s. 1330; Ğirâzî, Cilt 28, s. 152.

¹²¹ <http://besairulkuran.blogspot.com/2012/05/cuma-suresi.html>.

¹²² Sâbûnî, Cilt 3, s. 1330.

belirlediğini ve Müslümanların ise böyle bir güne sahip olmadıkları iddialarının çürütüldüğünü ifade etmektedir.¹²³

5- Sûrenin son âyetleri; cuma namazının farzietini, onunla ilgili hükümleri ve Müslümanlar için toplumsal açıdan taşıdığı önemi belirtmektedir. Mü'minlere ezan vaktinde alışveriş yapmayı haram kılarak onları bir an önce namaza koğmalarını emreder. Münafıkların yaptığı gibi, namazı bırakıp ticaretle meğul olmaktan sakındıran ifadeler ile devam eder.¹²⁴

1.7. Münasebet Açısından Sûre

1.7.1. Bağ ve Konularıyla Olan Münasebeti

Cum'a sûresinin bağlayıcı ile ana konularıyla eşiz bir uyum söz konusudur. Kur'an'ın, Allah'ın kelamı olması münasebetiyle kendi içinde konuları açısından uyumlu olması ve özellikle sûre bütünlüğü arz etmesi kaçınılmazdır. Cum'a sûresinin bütünlüğünü arz eden bazı noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Sûrenin bağlamında yerdeki ve göktekilerin Allah'i tesbih ettiklerinden haber vermesi berâat-ı istihlâl¹²⁵ güzel bir örnektir. Çünkü sûrenin birinci amacı mü'minleri Cumaya teşvik etmek, onları Cumadan alıkoyacak meğuliyetlerden sakındırmak ve Cuma vaktinde ticaret kervanına yönelenleri uyarmaktır.

Cum'a sûresinin bağlamında yerdeki ve göktekilerin devamlı Allah'i tesbih ettiğini, ondan gafil olmadıkları haber verilmektedir. Cuma vaktinde, hem Cumayı terk edenler hem de bütün Müslümanlar içinde bir uyarı söz konusu olup mü'minlerin de onlar gibi gafletten uzaklaşmaması için devamlı Allah'i tesbih etmeleri teşvik edilmiştir.¹²⁶

¹²³ Zemaherî, *Keşf*, Cilt 4, s. 532.

¹²⁴ Sâbûnî, Cilt 3, s. 1330; Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munir fi'l-Akide ve'l-Gheria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 182; girâzî, Cilt 28, s. 152.

¹²⁵ Berâat-ı istihlâl: Kelime ve deyimler vasıtasıyla maksada işaret ederek konuya güzel ve ilgi çekici bir üslûpla bağlama sanatıdır.

¹²⁶ *En Âr*, Cilt 28, s. 206.

2-Cum'a sûresinin ana konularından bir tanesi de -ümmetine- Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, kitabı ve hikmeti öğreten Hz. Peygamber'den bahsetmesidir.

Cum'a sûresinin başında Allah'ın birliğinden bahsedilmesi, noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna vurgu yapılması, bunlarla ilgili Allah'ın bazı sıfat ve esmâ'î hüsnâsının öğretilmesi münasebet açısından kayda değerdir.

3- Cum'a sûresinin başında tesbih ve tenzih ifadelerinin yer alması yine berâat-ı istihlâle bir örnektir. Yahudiler, kendilerini Allah'ın dostu ve sevdiği kulları olduklarını zannetmelerinden ötürü adeta onlara sûrenin başında bir reddiye yapılmıştır.¹²⁷

1.7.2. Önceki Sûre ile Münasebeti

Cum'a sûresinin bir önceki sûre olan Saf sûresiyle münasebetini birçok yönüyle ele almak mümkündür:

1- Saf sûresinin başında geçmişte delalet eden sebbehe (سببه) kelimesi mazi kalıbıyla gökteki ve yerdekilerin geçmiş zamanda Allah'ı tesbih ettiğini haber vermektedir. Cum'a sûresinin başında ise yüsebbihu (سببها) muzari kalıbıyla gökteki ve yerdekilerin şimdi, gelecekte ve devamlı olarak Allah'ı tesbih ettiğini belirtmektedir.¹²⁸ Her iki sûre, ilk âyette aynı fiille bağlaşıp Allah'ın, Aziz ve Hâkim olan sıfatlarıyla bitmektedir. Burada Cumayı terk eden Müslümanlara bir uyarı mahiyetinde yerdekilerin ve göktekilerin devamlı Allah'ı tesbih ettiklerini “سببها” kelimesini muzari kalıbıyla zikrederek haber veren Allah, fiili konuya en uygun formatta kullanmıştır.¹²⁹

2- Saf sûresinde Musa ve kavminin durumundan bahsederken, kavminin Musa'yı incittiğini haber vererek onları kınamaktadır. “*Hani Mûsâ kavmine Göye demişti: “Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğumu çok iyi*

¹²⁷ Reġâd Abdullah, Ahmed Muhammed, *et-Tenâsuku'l-Mevdûi fî Sûreti'l-Cumu,a ve'l-Munafikûn ve'l-Teġâbûn*, Mekke 2012, s. 71.

¹²⁸ Ebü's-Suûd, Cilt 8, s. 247; Sâbûnî, Cilt 3, s. 356, Râzî, Cilt.30, s. 537, Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâhid*, Cilt 3, s. 672; Öbn Âdil, Cilt 19, s. 68-69; Ebü'l-Yümn, Cilt 6, s. 527.

¹²⁹ Öbn Âr, Cilt 28, s. 206.

bildiğiniz halde neden beni üzüyorsunuz? Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğiltti. Allah günaha batanları doğruya eriştirmez."¹³⁰ Cum"a sûresinde ise Hz. Peygamberin durumunu ve ümmetinin üstünlüğünü ele alarak onları Çeşlendirmektedir. Böylece her iki ümmet arasındaki fark da bilinmiş oldu.¹³¹

3-Saf sûresinde, Benî Ğrâil oğulları yoldan sapınca Allah"ın da onların kalbini saptırdığını zikreder: *"Hani Mûsâ kavmine Ğöyle demiğt: "Ey kavmim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?" Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğiltti. Allah günaha saplananları doğruya eriştirmez.*"¹³² Cum"a sûresinde ise *"Tevrat"la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taÇyan merkebin durumuna benzer. Allah"ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.*"¹³³ âyetiyle Allah onların yoldan saptıklarını kitap yüklü eğe benzetmeyle tasvir eder.¹³⁴

3-Saf sûresinde Hz. Ğa (a.s)" ın *"Meryem oğlu İsâ da Ğöyle demiğt: "Ey Ğsrâidğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat"ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim."* diye müjdelediğini anlatır. Cum"a sûresinde ise *"Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O"dur."* ifadesiyle Hz. Ğa"nın müjdelediği o elçinin, Hz. Peygamber olduğuna iğret eder.¹³⁵

4-Saf sûresinde Hz. Peygamber"ın risâleti, Hz. Ğsatarafından müjdelenirken Cum,,a sûresinde ise müjdelenen bu peygamberin sıfatlarını tahrif eden kimseler kınanmaktadır. *"Tevrat"la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu,*

---

¹³⁰ Saf, 61/ 5.

¹³¹ Âlûsî, Cilt 14, s. 287; Merâğî, Cilt 28, s. 93; Alevî, Cilt 29, s. 280; Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'ĖĖeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s 182.

¹³² Saf, 61/ 5.

¹³³ Cuma, 11/ 5.

¹³⁴ ReğâdAbdullah, s. 54.

¹³⁵ Âlûsî, Cilt 14, s. 287; Merâğî, Cilt 28, s. 93; Alevî, Cilt 29, s. 280; Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'ĖĖeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 181-182; el-Hatib Abdulkerîm Yunus, Cilt 14, s. 940.

koca koca kitaplar taÇyan merkebin durumuna benzer. Allah"ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz."¹³⁶

Hız. Peygamber"ın sıfatlarını açıklamayıp gizlemelerinden dolayı bu kötü kınamaya maruz kalmıÇardır. Hristiyanların burada zikredilmeyip sadece Yahudilerin zikredilmesinin sebebi Yahudilerin bu iÇe önyak olmaları ve Hristiyanların, Yahudileri taklit etmelerinden dolayıdır. Ayrıca o dönemde Tevrat yazılmıÇ ancak Ğcil yazıya geçirilmemiÇti¹³⁷

5-Saf sûresi cihat emriyle sonlanırken Allah bunu, "Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi?"¹³⁸ ticaret olarak beyan eder. Cum,,a sûresi ise Cuma emriyle sonlanırken bunun dünya ticaretinden daha hayırlı olduğunu ifade eder.¹³⁹

6- Bir önceki sûrede mü"minlerin savaÇtatek saf olmalarını emreden Allah"ın, Cum,,a sûresinde saf olmayı gerekli kılan Cum"a sûresini zikretmesi bir tenasüp örneğidir. Çünkü cuma namazı diğere namazlardan farklı olarak cemaatle saf tutularak kılınmasının Çat olduğu bir namazdır.¹⁴⁰

7- "Diğere bir kısmı da inkâra sapmıÇtı"¹⁴¹ Ğkisinde Saf sûresinin sonunda Benî Ğrâil oğullarının inkâr edenlerinden bahsedilirken Cum"a sûresinin baÇında, Saf sûresinin sonuna uygun olarak Allah"ın, oğul gibi ona uygun olmayan Ğyleri nispet etmekten münezzeh olduğunu bildirerek sûreye giriÇyapılmıÇtır.¹⁴²

8- Aynı Çekilde Saf sûresi Allah"ın yardımcıları olun davetiyle biterken Cum"a sûresi, Hız. Peygamber"ın bi"setinden ve peygamberliğinin muhtevasından bahsederek baÇlar Böylece hangi konuda Allah"ın yardımcıları olunması gerektiğine

¹³⁶ Cum"a, 11/ 5.

¹³⁷ Abdullâh Bin Muhammed Bin es-Sadık el-Ğumârî el-Hassanî, *Cevâhir"u-Beyân fi Tenâsübi Süveri"l-Kur"ân*, Mektebetü"l-Kâhire, s. 220-221.

¹³⁸ Saf, 61/10.

¹³⁹ Âlûsî, Cilt 14, s. 287; Merâğî, Cilt 28, s. 93; Alevî, Cilt 29, s. 280; Zühaylî, *et-Tefsiru"l-Munîr fi"l-Akîde ve"Ğgerîa ve"l-Menheci*, Cilt 28, s. 181-182.

¹⁴⁰ Âlûsî, Cilt 14, s. 287; Zühaylî, *et-Tefsiru"l-Munîr fi"l-Akîde ve"Ğgerîa ve"l-Menheci*, Cilt 28, s. 181-182.

¹⁴¹ Saf, 61/ 11.

¹⁴² ReÇâdAbdullah, s. 55.

ıGk tutar. O da Hz. Peygamber'e iman etmek, davetine icabet etmek ve Allah'ın peygamberine yardımcı olmaktır.¹⁴³ Ancak bu şekilde Allah'ın yardımcıları olunur. Yoksa (haÇa) Allah'ın yardıma ihtiyacı yoktur.

9- Saf sûresinde manevi bir ticaret olarak vasıflanan cihat ibadeti, teÇvik edilmiş, Cum'a sûresinde dünyevî ticaretin ibadetin önüne geçmemesi gerektiği mesajı verilmiştir.¹⁴⁴

1.7.3. Sonraki Sûre ile Münasebeti

Cum'a sûresinin bir sonraki sûre olan Münâfikûn sûresi ile birçok yönden benzerlikleri olmasından dolayı aralarındaki münasebeti birkaç yönden ele almak mümkündür. Özellikle Hz. Peygamber'in bu iki sûreyi cuma gününde beraber okuması bu iki sûrenin birbirleriyle olan münasebetine iÇaet etmektedir.

Allah (c.c), Cum'a sûresinin başında mü'minlerin durumunu ele alır. Kendilerine ümmî olarak gönderilen peygamberin, onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları tezkiye eden ve onlara kitap ve hikmeti öğrettiğini zikreder. Münâfikûn sûresinin başında ise mü'minlerin zıttı olan münafıklardan bahseder. Hz. Peygamber'e "*Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin*"¹⁴⁵ derler. Ama Allah tanıklık eder ki onlar inandık derken kesinlikle yalan söylediklerini söyler.

Allah, Cum'a sûresinin sonunda Hz. Peygamber'in hutbe okurken ondan yüz çevirenleri uyararak sergiledikleri bu tavrın münafıkların sergileyebileceği bir davranış olduğuna iÇaet ederken Münâfikûn sûresinin başındaise Hz. Peygamber'e karşı nifak tutumunu sergileyenleri kınamaktadır. Çünkü Müslümanlar bu şekilde Tevrat'a uymakla yükümlü tutulup da yükümlülüğünü yerine getirmeyen Yahudilere benzemektedirler.

Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Müslümanların hutbeden yüz çevirmeye münafıkların sebep olduğunu, mescitte olan sahâbenin çoğunun da onlara tabi

¹⁴³ ReÇad Abdullah, s. 55.

¹⁴⁴ Osman Acun, *Münâsebâtü'l-Kurân Çim İÇğında Saf Sûresi Çincelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Çstanbul 2016, s. 35-36.

¹⁴⁵ Münâfikûn, 63/1.

olduğunu belirtir. Onlara tabi olmalarının sebebini, Cuma vaktinde kıtlık içinde olan Müslümanların, Mire`den gelen kervana doğru yönelmiş olmalarına bağlayan Ebû Hayyân, Münâfikûn sûresinin başında münafıklardan, onların sergileyebilecekleri davranışlarından, mü`minlere karşı kin besledikleri ve yaptıkları çirkin işler zikredilerek iki sûre arasındaki münasebete dikkat çekmiştir.¹⁴⁶

Aynı şekilde Cum`a sûresinin sonunda mü`minlerin Cuma namazı için ezan okunduğunda Hz. Peygamber`e karşı saygılı olmayı, onun hakkına riayet etmeleri gerektiği mesajı verilir. Münâfikûn sûresinin başında ise Hz. Peygamber`e tazim ve saygıyı, ona tabi olmayı terk etmenin münafıkların huyu ve mizacı olduğu beyan edilir.¹⁴⁷

Cum`a ve Münâfikûn sûreleri arasında konuları bakımından sıkı bir münasebetin olduğunu görmekteyiz. İki sûre arasındaki münasebeti şu maddeler altında toplamak mümkündür:

1-Her iki sûre de delaletle sapanlardan ve inkâr edenlerden bahseder: Cum`a sûresi Yahudilerin doğruyu ve hakkı bildikleri halde kalben ve zahiren inkâr ettiklerini, yüz çevirdiklerini ve büyüklük tasladıklarını konu edinir.

Münâfikûn sûresinde ise yüz çevirmenin başka bir boyutunu ele alır. Münafıkların durumunu ele alıp kalben inkâr etiklerini ancak bunu lisânen ifade etmediklerini çünkü içlerinin (batınlarının) dışlarına (zahirlerine) muhalif olduğunu, uymadığını ele alır.¹⁴⁸

Râzî (ö.606/1210) ise iki sûre arasındaki münasebeti ele alırken Cum`a sûresinin Hz. Peygamber`in bi`setini ele alır ve onu kalben ve lisanen yalanladıklarını darb-ı mesel getirerek zikreder. *“Tevrat” layüklü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna*

---

¹⁴⁶ Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 171.

¹⁴⁷ Râzî, Cilt 30, s. 545; Re`ad Abdullah, s. 56.

¹⁴⁸ Re`ad Abdullah, s. 56; Zühaylî, *et-Tefsiru`l-Munîr fi`l-Akide ve`Ğgeria ve`l-Menheci*, Cilt 28, s. 212.

benzer.”¹⁴⁹ Münâfikûn sûresinde kalben yalanladığı halde lisanen tasdik ettiklerini, lisanen tasdik ettikleri halde kalben yalanladıklarını söyler.¹⁵⁰

2-Her iki sûre rızık konusunu ele alır: Cum‘a sûresinde “*Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah‘ın lütfundan nasip arayın.*”¹⁵¹ ifadeleriyle Allah‘i anmaktan alıkoymaması Ğatıyla Müslümanların yeryüzüne dağılıp rızık aramalarını emreder. Daha sonra hazineleri elinde bulunduran Allah‘tan rızık talep etmelerine teĞvik eder.¹⁵²

Münâfikûn sûresinde ise “*Size rızık olarak verdiğimiz Ğöllerden harcayın*”¹⁵³ ifadeleriyle rızık kendisine nispet eden Allah, “*Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah‘ındır; ama münâfiklar anlamıyorlar!*”¹⁵⁴ âyetiyle göklerin ve yerin hazinelerinin elinde olduğunu belirtir.

3-Her iki sûrede de Allah‘ın emir ve farzlarını yerine getirmekten alıkoyan Ğöller konusunda uyarı yapılmıĞtır: Cum‘a sûresinde ticaret gibi meĞgul edici dünya işlerinin Allah‘i zikretmekten ve namazdan alıkoymaması gerektiği mesajı verilmiĞtir.¹⁵⁵ Münâfikûn sûresinde ise bu konuyu pekiĞtirmek ve uyarı mahiyetinde “*Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah‘tanmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramıĞlardır.*”¹⁵⁶ ifadesi yer almaktadır.

4-Her iki sûre de bilinçli bir Ğökilde her zaman Allah‘i anmanın, O‘na yoğunlaşmanın ve kalbe yerleĞtirmek hayatın merkezine almamanın önemini ele alır: Cum‘a sûresinde Allah‘ın zikrine koĞmak teĞvik edilir. “*Allah‘ın zikrine koĞun*”¹⁵⁷ Buna bağlı olarak dünya ve ahiret kurtuluşunavesile olur. “*Allah‘ı çok zikredin ki*

---

¹⁴⁹ Cum‘a, 62/5.

¹⁵⁰ Râzî, Cilt 30, s. 545; ReĞâdAbdullah, s. 56, Zühayli, *et-Tefsiru‘l-Munîr fi‘l-Akîde ve‘Ğğeria ve‘l-Menheci*, Cilt 28, s. 212.

¹⁵¹ Cum‘a, 62/10.

¹⁵² Cum‘a, 62/11.

¹⁵³ Münâfikûn, 63/10.

¹⁵⁴ Münâfikûn, 63/7.

¹⁵⁵ Cum‘a, 63/11.

¹⁵⁶ Münâfikûn, 63/ 9.

¹⁵⁷ Cum‘a, 63/ 9.

kurtuluğa eresiniz."¹⁵⁸ Münâfikûn sûresinde ise zikri ihmal etmenin hüsrarla sonlanacağı haber verilir.¹⁵⁹

5-Her iki sûre de dış görünüş değil de hakikate itibar edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır: Cum'a sûresinde Ehl-i kitap olan Yahudilerin Tevrat hakkında bilgi sahibi oldukları halde onunla amel etmedikleri için bunun onlara fayda sağlamadığını hatta bu yüzden kınandıkları görülmektedir.¹⁶⁰

Münâfikûn sûresinde ise *"Onlara Göze bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!"*¹⁶¹ âyetiyle münafıkların etkileyici, cezbeden bir konuşma diline sahip oldukları ve dış görünüşlerinin beğenilmesi gibi bazı zahiri özelliklerini ele alır. Ama imanları dilden kalbe sirayet etmediği sürece bu özelliklerin hiçbir değerinin ve öneminin olmadığını hatta bu tutumlarından dolayı kınandıkları ifade edilmektedir.

6-Her iki sûre Ghlâm ve Müslümanların en azılı düşmanları olan iki gruptan söz eder: Cum'a sûresinde dört âyet Yahudilerden bahseder.¹⁶² Münâfikûn sûresinde ise sekiz âyet münafıklardan söz eder.¹⁶³ Tarihi gerçekleri dikkatli bir şekilde okuyan kimse görecektir ki herkesten çok ve en büyük zararı Ghlâm'a ve Müslümanlara yatanlar Yahudi ve münafıklardır. Münafıkların Ghlâm'a, Yahudilerden daha çok zarar verdiklerinden dolayı Yahudileri ele alan âyetlerin iki katı münafıklardan söz etmektedir. Bunun daha ötesi münafıkların ismiyle tam bir sûre nâzil olmasıdır. Bu iki fırkaya karşı mü'minleri onların hilelerine karşı uyanık ve tedbirli olunmasını ifade eden bu âyetler Kur'an'ın i'câzına bir örnektir. Yahudi ve münafıklar

---

¹⁵⁸ Cum'a, 62/10.

¹⁵⁹ Münâfikûn, 63/ 9.

¹⁶⁰ Cum'a, 62/5.

¹⁶¹ Münâfikûn, 63/ 4.

¹⁶² 5'ten 9'a kadarki âyetlerdir. Cum'a ise 5-8 âyetleridir.

¹⁶³ 1'den 8'e kadarki âyetlerdir. Münâfikûn 1- 8 olan âyetlerdir.

arasındaki yakın ilişkiler ve Müslümanlara karşı beraber uyguladıkları politikalar tarihi gerçeklerle sabittir.

7-Her iki sûre Yahudi ve münafıklar arasındaki ortak yönleri beyan etmektedir: Cum'a sûresinde Yahudiler sadece kendilerinin Allah'ın sevgili kulları olduklarını iddia etmişlerdi. *"De ki: Ey Yahudiler! Başka insanlar değil de yalnız kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve Gayet sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin!"*¹⁶⁴ Allah onların bu iddialarını tekzip etmiştir.

Münâfikûn sûresinde ise münafıklar izzet ve kuvvetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia etmişlerdi. *"göyle diyorlar: "Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!" Hâlbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, resûlünüdür, mü'minlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!"* Allah onların bu iddialarını tekzip ederek asıl güç ve izzetin Allah'ın, resûlünün ve mü'minlere ait olduğunu belirtmiştir.

Aynı şekilde Cum'a sûresi Yahudilerin korkaklığını, hayata karşı olan hırslarını ve ölümden nasıl kaçtıklarını ortaya koyuyor.¹⁶⁵

Münâfikûn sûresinde, münafıkların korkaklıkla vasıflandırılmaları hemen göze çarpmaktadır. *"Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar."*¹⁶⁶ Allah, Münâfikûn sûresinin sonunda *"Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısan"*¹⁶⁷ ifadeleriyle münafıkların dünyada kalmak istediklerini ve dünyaya karşı olan hırslarını ortaya koymaktadır.

Yahudilerde belirgin bir özellik haline gelen Ğlâm ve Müslüman düşmanlığı Kur'ân âyetleriyle bilinen bir şeydir. Münafıkların ise Ğlâm'ın içinde kendilerini gizleyerek yapılanmaları sebebiyle büyük bir düşmanlık sergilemişlerdir. *"Asıl*

---

¹⁶⁴ Cum'a, 62/6.

¹⁶⁵ Cum'a, 62/6-7.

¹⁶⁶ Münâfikûn, 63/4.

¹⁶⁷ Münâfikûn, 63/10.

düŖman onlardır, onlardan korun!”¹⁶⁸ hitabıyla Mûnâfikûn sûresinde bu düŖmanlıkları teŖhir edilmiŖtir.

Yine Mûnâfikûn sûresinde Yahudi ve mûnafıklar arasında ortak bir özellik olan cimriliŖe dikkat çekmektedir. Birçok Kur’ân âyetinde Yahudilerin damgası haline gelen cimrilik, Mûnâfikûn sûresinde, *“Onlar, “Allah Resul”ünün yanında bulunanlara (muhacirlere) bir Ŗe vermeyin ki dağılıp gitsinler.”¹⁶⁹ âyetiyle mûnafıkların da özelliği olduğu bildirilmektedir.*

8-Cum’a sûresinde ölümün hakikatinden ve karŖı konulamaz gerçekliğinden söz eder. *“göyle de: “Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilen Allah’a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiŖ olduklarınızı bildirecektir.”¹⁷⁰ Aynı zamanda Mûnâfikûn sûresinde *“Her birinize ölüm gelip, “Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre tanısın da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kiŖlerden olsam!” diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan baçkaları için de harcayın Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.”¹⁷¹ ifadeleriyle hatırlatma amacı güdereak ölümünden gafil olunmaması, zamanı geldi mi tehir edilemeyeceği belirtilir.**

9-Her iki sûrede de ölüm ve ölüm sonrası için salih amellerle hazırlık yapılması davet edilir:

Cum’a sûresinin son üç âyetinde Cuma Namaz’ının ikame edilmesini, Allah’ı çok anmanın, ibadetten uzaklaŖtırma ticaret ve eğlencenin terkedilmesi gerektiği ifade edilir.”¹⁷²

Mûnâfikûn sûresinin son üç âyetinde Allah’ *“ Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah’ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramıŖlardır. Her birinize ölüm gelip, “Rabbim! Ne olur bana azıcık daha süre*

---

¹⁶⁸Mûnâfikûn, 63/ 4.

¹⁶⁹ Mûnâfikûn, 63/7.

¹⁷⁰ Cum’a, 62/8.

¹⁷¹ Mûnâfikûn, 63/10-11.

¹⁷² Cum’a, 62/ 9-11.

tanısan da gönüllü yardımlarda bulunsam ve iyi kişilerden olsam!” diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcayın.”¹⁷³ ifadeleriyle malların ve çocukların Allah’ı anmaktan alıkoymaması gerektiğini, ecel gelmeden önce Allah’ın verdiği rızıktan infak ve tasadduk etmelerini emrettiğini görmekteyiz.

10-Cum’a sûresinde mü’minlerin tefrikaya düşmeyip tek saf olmaları gerektiği yönünde ilahi bir nida bulunmaktadır. Münâfikûn sûresinde ise münafıkların, mü’minler arasında tefrika koyma ve istikrarlı birlikteliği sarsma girişimlerinden söz etmektedir.

Cum’a sûresinde Allah, mü’minleri iman sıfatıyla birleyerek çağrı yapmıştır. Bu inanç yönünden birlemedir. Sonra yüce Allah, mü’minleri her haftanın malum günü olan Cuma gününde kendisini anmaya çağırılmaktadır. Bu da zamanda birlemedir. Daha sonra mü’minleri tek imam etrafında camide toplanmalarını, saftan ayrılıp dağılmamaları çağrısını yapmaktadır. Bu da mekânda birlemedir. Çe bu hususlardan dolayı münafıkların en çok kızdıkları, buğz ettikleri, korktukları ve endişe duydukları nokta olmuştur. Çünkü onlar, mü’minlerin izzet ve kuvvetlerinin ana noktasının birlik ve beraberlikte olduğunu biliyorlardı. Münâfikûn sûresinin “ *Allah Resûlü’nün yanında bulunanlara (muhacirlere) bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler.* ”¹⁷⁴ âyeti bu birliği bozmanın münafıkların işâr olduğunu bildirir.

11- İki sûre arasındaki diğer ortak bir yön ikisinin de Medenî olmasıdır. Bir de iki sûrenin âyet sayısı on bir ve kelime sayısı yüz seksen olup ortak fâsıla harfleri nûn’dur. ¹⁷⁵

12- Cum’a sûresinin sonunda münafıkların bazı özelliklerine iğret edilmiştir. Namazda Hz. Peygamberle beraber olmalarına rağmen bir ticaret veya eğlence gördüklerinde Peygamberin huzurunda ve Allah’ın zikredildiği mekânda olduklarının farkına dahi varmadılar, çekip gittiler. Çünkü onların amacı zaten Allah’ı razı etmek

¹⁷³ Münâfikûn, 63/ 9-10.

¹⁷⁴ Münâfikûn, 63/ 7.

¹⁷⁵ ReçâdAbdullah, s. 55-61.

değildi. Münafıklar kendi küfür ve nifaklarını gizlemek için mü'minlerle beraber namaz kıldılar. Bu şekilde mü'minlerden oldukları izlenimini yarattılar. Cum'a sûresinden sonra nifak ve münafıkların özelliklerini daha detaylı ve açık bir şekilde zikreden Münâfikûn sûresinin zikredilmesi Kur'an'ın i'câzı olup münasebet açısından da son derece dikkat çekicidir. Çünkü Münâfikûn sûresinin, münafıklardan bahsederek Cum'a sûresinin tamamlayıcısı gibi bağladığını görmekteyiz.¹⁷⁶

1.8. Sûreye Özgü Bazı Konular

Kur'an-ı Kerim'in sûreleri arasında Cum'a sûresine özgü olup da diğer sûrelerde değinilmeyen bazı konular mevcuttur. Bu konular maddeler halinde kısaca şu şekilde alınabilir:

1- Öncelikle sûrenin ismini ele alacak olursak, haftanın günlerinden biri olan "Cuma" ile isimlendirilen tek sûredir. Bu sûre dışında haftanın günleriyle isimlendirilen bağıkibir sûre mevcut değildir.

2- Cuma namazının ahkâmını ve adabını açıklayan tek sûredir. Sûrenin ana konularından bir tanesi de budur.

3- Yahudilerin Allah'ın kitabı olan Tevrat'la münasebetlerini açıklayan ve ciltlerle kitap taşıyan eğe benzetilerek temsillendiren tek sûredir.

4- Hz. Peygamber kendi mescidinde Cuma hutbesi irat ederken, çok azı dışında ashâb-ı kirâmın çoğu onu ayakta yalnız bırakıp mal ve erzak taşıyan ticaret kervanına doğru koştuklarından bahseden tek sûre yine Cum'a sûresidir.

1.9. Fazileti

Sünnî kaynaklarda Cum'a sûresinin faziletini doğrudan bildiren rivayetler bulunmamaktadır. Sûre hakkındaki rivayetler daha çok Hz. Peygamber'in cuma namazında Cum'a sûresini okumasından esinlenerek yapılan rivayetlerdir.

¹⁷⁶ el-Hatib Abdülkerim Yunus, Cilt 14, s. 954.

Sait Bin Cübeyr, Öñ Abbas“tan naklederek der ki: “Hz. Peygamber Cuma namazında, Cum‘a ve münafıklar sana geldiklerinde (Münâfikûn) sûrelerini okurdu.”¹⁷⁷

Ebû Hüreyre der ki: Hz. Peygamber (s.a.v.) Cuma namazında ilk rekâta, cum‘a sûresini okur onunla mü‘minleri teğvk ederdi. Ėkinci rekâta ise Münâfikûn sûresini okur onunla münafıkları kınardı.¹⁷⁸

Öñ Ebi Rafi“ der ki: Ebû Hüreyre Cuma günü bize namaz kıldırdı. (Birinci rekâta) Cum‘a sûresini, ikinci rekâta ise Münâfikûn sûresini okudu. Rafi dedi ki: Namaz bittikten sonra Ebû Hüreyre‘ye yetiğtim. Ona dedim ki: Hz. Ali“nin de Küfedeyken okuduğu iki sûreyi okudun. Ebû Hüreyre dedi ki: Ben Hz. Peygamber (s.a.v.)in Cuma günü bu iki sûreyi okuduğunu iğttim.¹⁷⁹

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber“in Cuma günü, Cum‘a sûresinden sonra Gâğye sûresini de okuduğu rivayet edilmiğtir.¹⁸⁰

Bazı Sünnî ve Ėi tefsirlerde Hz. Peygamber“in “ Cum‘a sûresini okuyan kiğye, Müslüman Ėairlerden bir Ėairde Cuma namazına gelen ve gelmeyenlerin sayısınca on sevap verilir.”¹⁸¹ Ėeklinde bir rivayet nakledilmektedir. Hadis kaynaklarında bu rivayete rastlayamadık. Ancak bazı arağtırmacılar bu rivayetin uydurma olduğunu beyan etmiğlerdir.¹⁸²

Görüldüğü gibi Hz. Peygamberden yapılan bu rivayetler daha çok Cuma namazında bu sûreyi okuduğu ile ilgilidir.

¹⁷⁷ Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdullah eĖĖeybânî, *el-Müsned*, thk. Ėuayb el-Arnaût, Adil MurĖd ve diğerleri, Müessesetü‘r-Risâle, 1.Baskı, 2001, *Müsned*, 1993.

¹⁷⁸ Muhammed b. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, *Cem‘ul-Fevaid min Câmi‘il-Usul ve Mecma‘iz-Zevâid*, Ebû Ali Selmân b. Deri“, Mektebetu Öñi Kesîr, 1998, Salât, 1898; Müslim, Cuma 17.

¹⁷⁹ Ebû Dâvut, Süleyman b. el-EĞas el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid, el-Mektebetü‘l-Asriyye, Beyrut, t.y., Salât, 241.

¹⁸⁰ Öñ Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. Ėuayb Arnavut ve Arkadağlar, Dâru‘r-Risâleti‘l-Âlemiyye, 2009, Ėâmetü‘s-Salavât, 1119.

¹⁸¹ Ėirâzi, Cilt 28, s. 152; ZemahĖerî, *KeĖĖâf*, Cilt 4, s. 537; Beydâvî, Cilt 5, s. 213; Öñ Âdil, Cilt 19, s. 99.

¹⁸² Zeyneddin Muhammed b. Tâci‘l-,Ârifin b. Ali el-Menâvî, *El-Fethu‘ş-Semâvî bitehrîci Ehâdîsi‘l-Kâdi el-Beydâvî*, thk. Ahmed Muctebâ, Dâru‘l-,Âsime, Riyâd, t.y., Cilt 3, s. 1042.

ğîî kaynaklarda ise Cum‘a sûresinin faziletine dair onlarca rivayet görmek mümkündür. Bu rivayetlerden bazıları Şu Şıdır.

Ca,,fer es-Sâdık‘tan (ö. 148/765) rivayet edildiğine göre “ *Biz ğîyîz diyen her mü‘mine cuma gecesinde, Cum‘a ve A‘lâ sûrelerini, öğle namazında ise Cum‘a ve Münâfikûn sûrelerini okuması gerekir. Böyle yaptığı takdirde sanki o kimse Peygamberin ameli gibi amel yapmıŞolur. Sevap ve mükâfatı Allah‘a ait olup ona cennet vardır.*¹⁸³

Ca,,fer es-Sâdık Şöyle rivayet etmiŞtir. “*Her mü‘minin Cuma akŞamı,Cum‘a ve A‘lâ sûrelerini okuması, cumanın öğle namazında ise Cum‘a ve Münâfikûn sûrelerini okuması vaciptir. Böyle yaptığı takdirde sanki o kimse peygamberin ameli gibi amel yapmıŞolur. Sevap ve mükâfatı Allah‘a ait olup ona cennet vardır.*¹⁸⁴ Bu rivayet yukarıdaki rivayetle yakın olup ğîî lafzın yerine mü‘min lafzı kullanılmıŞtır.

Hız. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki: *Kim Cum‘a sûresini devamlı olarak okursa ona büyük bir mükâfat vardır. Korktuğu ve endiŞelendiği Şøden emin olur ve bütün tehlikelerden korunur.*¹⁸⁵

Ca,,fer es-Sâdık‘tan rivayet edildiğine göre: *Kim Cuma sabahı veya akŞamı Cum‘a sûresini okursa, Şøtanın vesvesesinden emin olur. O günden diğer güne kadar yaptıkları bağıŞanır.*¹⁸⁶

Bazı rivayetlerde imkân bulunduğu takdirde Cum‘a sûresinin okunmasının terk edilmemesi gerektiği ifade edilir. Ğlâs ve Kâfirûn sûrelerini okuyuşu esnasında baŞka bir sûreye geçmek caiz olmadığı halde Cuma namazında, Cum‘a ve Münâfikûn sûreleri bundan istisna edilmiŞtir. Hatta bunu yapmak müstehap sayılmıŞtır. Bütün bunlar cuma sûresinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.¹⁸⁷

¹⁸³ ğirâzî, Cilt 28, s. 152-153; Bahrânî, Cilt 28, s. 5.

¹⁸⁴ Ebû Alî Emînüddîn (Emînü‘l-Ğlâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Cevâmi‘u,İ-Câmi‘*, thk. ve NeŞir:el-Müessetü‘n-NeŞir‘l-Ğlâmi, 1. Baskı, 2000, Cilt 3, s. 558.

¹⁸⁵ Bahrânî, Cilt 28, s. 5.

¹⁸⁶ Bahrânî, Cilt 28, s. 5.

¹⁸⁷ ğirâzî, Cilt 28, s. 152-153.

Ca.,fer es-Sâdık“tan nakledildiğine göre: “*Kim uyumadan önce müsebbihât sûrelerini okursa uykudayken ölmez. gayet ölürse Hz. Peygamber“e komGuolur.*”¹⁸⁸

Hz. Peygamber müsebbihât sûrelerini okumadan uyumazdı ve bu sûreler hakkında şöyle derdi: “*Bu sûrelerde öyle bir âyet var ki bin âyetten daha hayırlıdır.*”¹⁸⁹

Bağka bir rivayette Hz. Peygamber“e, müsebbihât sûreleri hangileri olduğu sorulunca “*Hadîd, HaGr, Saf, Cum‘a ve Teğâbûn sûreleri*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁹⁰

Müsebbihât sûreleri ile ilgili bu üç rivayet giâ“nın sahih kabul ettikleri hadis kaynaklarında geçmektedir. Tefsir kaynaklarında geçen diğer rivayetlere hadis kaynaklarında rastlayamadık. Dolayısıyla sıhhat derecelerine vakıf olmadık.

1.9.1. Belâgat Yönü

“Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O“dur.” Öñ ÂGûr(1879-1973) ümmî birisinin tilavet etmesi, kitap ve hikmeti öğretmesi, tezkiye etmesi edebi sanatlardan biri olan tibâk¹⁹¹ söz konusu olduğunu; çünkü normal Gâtlarda ümmî birisinin bu sıfatlara haiz olmasının tezat olduğunu ifade eder.¹⁹²

Aynı şekilde اَعْتَبْتُ وَاللَّهِ بِجَاحٍ cümlesinde gayb ve Gâhadet kelimeleri arasında tibâk söz konusudur.¹⁹³

رَّحْمَتُهُ لَكَ دَا وَ رَّحْمَتُهُ لَكَ دَا cümlesinde de biri olumlu diğeri olumsuz birbirine zıt iki kelime geçtiği için burada da selb-i tibâk meydana gelmiştir.¹⁹⁴

¹⁸⁸ EĞgeyh Ğmâil el-Ma,zî el-Melâyirî, *Câmi,u Ehâdîsi‘Ğğî,ati fi Ahkâmi‘Ğğeri,,ati*, el-Mehr, 1960, Kur“ân, 161.

¹⁸⁹ Ma,zî, Kur“ân, 155.

¹⁹⁰ Ma,zî, Kur“ân, 156.

¹⁹¹ Birbirine zıt iki ögenin aynı kelimada bir araya gelmesi anlamına gelen belâgat terimi.

¹⁹² Öñ ÂGûr, Cilt 28, s. 209.

¹⁹³ Zühaylî, *et-Tefsiru‘l-Munîr fi‘lAkîde ve‘Ğğeri ve‘l-Menheci*, Cilt 28, s. 189; Alûsî, Cilt 29, s. 315.

¹⁹⁴ Zühaylî, *et-Tefsiru‘l-Munîr fi‘lAkîde ve‘Ğğeri ve‘l-Menheci*, Cilt 28, s. 189; Alûsî, Cilt 29, s. 315.

فَدَاذِهِ cümlesinde cüz olan el zikredilmiġama bütün nefis kast edilmiġ. Dolayısıyla burada mecâz-ı mürsel sanatı mevcuttur.¹⁹⁵

Ayrıca وَسُوا الْجُع “alıġveriġibirakin” ifadesinde de mecâz-ı mürsel sanatı söz konusudur. Çünkü burada alıġveriġtenkasıt bütün muamelat ve cumadan alıkoyan her ġdır.¹⁹⁶

Yedinci âyet-i kerimede daha önce Yahudi ismi geçtiġi için ikinci sefer geçtiġinde وَ اللَّهِ عَمَّ و . ġkinde zamirle iġaet edilmesi gerekirdi. Burada ise اَطْفِئِ كَلِمَةٍ ġkinde zamir yerine zahir isim zikredilmiġtir. Dolayısıyla burada اَطْفِئِ كَلِمَةٍ kelimesi zamir yerine kullanıldıġı için izhar sanatı bulunmaktadır.¹⁹⁷

Tevrat“la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitapları taġyan merkebin durumuna benzer. Âyetinde teġbîki temsili söz konusudur.¹⁹⁸

Âyette لِرَاسٍ أَوْ رِجْلٍ أَوْ قَدَمٍ ġkinde ilk önce ticaret zikredilmiġtir. Çünkü burada asıl gaye ve en önemlisi ticarettir. Daha sonra وَ فِي وَرَاءِ الْأَصْحَابِ eğlence kelimesi ticaret kelimesinden önce zikredildi. Çünkü eğlenceden hiçbir fayda elde edilmedi. Dolayısıyla fayda edilmeyenden yapılan zarar daha büyük olduġu için eğlence kelimesi ikinci seferde ticarettten önce zikredildi. Her iki tabirde de makama göre en önemli olan önce zikredilerek sanatta çeġileme yapılmıġtır.¹⁹⁹

فَلَنْضُرِي cümlesinde geçen فَلَنْضُرِي kelimesi gerçek anlamı kırılmak manasındadır. Burada ise daġılmak anlamında olduġu için istiâre-i musarraha santı söz konusudur.²⁰⁰

¹⁹⁵ Alûsî, Cilt 29, s. 315.

¹⁹⁶ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'ġġerîa ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 194; Alûsî, Cilt 29, s. 315.

¹⁹⁷ Alûsî, Cilt 29, s. 315.

¹⁹⁸ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'ġġerîa ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 189; Alûsî, Cilt 29, s. 314.

¹⁹⁹ Sâbûnî, Cilt 3, s. 360; Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'ġġerîa ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 194; Alûsî, Cilt 29, s. 315.

²⁰⁰ Alûsî, Cilt 29, s. 315.

²⁰⁸ وَٱلَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِى سُبْحَانَ ٱللَّهِ ٱلَّذِى هُوَ ٱلْعَزِيزُ ٱلْحَكِيمُ âyetinde geçen es-sâbihât kelimesiyle; günlük çalışmalarıyla ilgili koşuşturmalar, atların hızlı koşması, yıldızların yörüngelerinde akması, denizdeki hayvanlar, gemi, melekler ve müminlerin ruhları²⁰⁹ gibi yorumlar yapılmıştır.

Tesbîh kelimesinin, tenzih anlamından yola çıkarak namaz için de kullanıldığını söyleyebiliriz. Çünkü namaz, Allah'ın bir oduğunu kabul etmek, O'na hamd etmek ve bütün kötü sıfatlardan arındırmak manasındadır. Namazın bu anlamından yola çıkarak *“Eğer o, Allah'ın Gannı yüceltenlerden olmasaydı”*²¹⁰ âyetinde geçen tesbîh kelimesi namaz anlamında *“Daha önce namaz kılanlardan olmasaydı.”* şeklinde tefsir edilmiştir.²¹¹ Aynı şekilde *“Güne doğmasından önce de batmasından önce de rabbini övgüyle tesbîh et; yine gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbîh et ki hoşnuğuğa erişsin.”*²¹² *“Rabbini çok an, sabah akşam tesbîh et.”*²¹³ âyetlerinde tesbîh kelimesi namazla tefsir edilmiştir.²¹⁴ Dolayısıyla Ö'n Abbâs, Cum'a sûresinin birinci âyetinde geçen tesbîh kelimesinin namaz ve zikirle tefsir edildiğini ifade eder.²¹⁵

Sebbehenin (حج) mazdarı olan رُحَّجْ kelimesi ise Allah'ın ulûhiyetine yakışmayan bütün noksan sıfatlardan O'nu arındırmak, tenzih etmek ve uzaklaştırmak anlamında kullanılır.²¹⁶ Allah'ı tenzih etme manasında olan tesbîh kelimesi aslen, Allah'a ibadet etme konusunda acele etmek anlamındadır. Bu kavram, iyiliğe yaklaşmak ve kötülükten uzaklaşmak anlamında da kullanılır. Tesbîh kavramını sözlü, fiili ve niyetle ilgili ibadetlerin geneli için kullanıldığını belirten

²⁰⁸ Naziât, 79/3.

²⁰⁹ Ö'n Atyye, Cilt 5, s. 431.

²¹⁰ Sâffât, 37/143.

²¹¹ Ö'n Sîde, Cilt 3, s. 212; Ö'n Manzûr Cilt 2, s. 473; Ö'n Abbâs, s. 379.

²¹² Tâhâ, 20/ 130.

²¹³ Âl-i Ö'nân, 3/41.

²¹⁴ Ö'n Manzûr, Cilt 2, s. 473; Ö'fahâni, s. 397.

²¹⁵ Ö'n Abbâs, s. 470.

²¹⁶ Cevherî, Cilt 1, s. 372; Râzî Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, *Muhtârü's Sıhah*, thk. Yusuf eĞgeyh Muhammed, 5. Baskı, Mektebu'l-Asriyye, ed-Dârü'n-Nemûziciyye, Beyrut 1999, s. 140; Ö'n Manzûr, Cilt 2, s. 471; ZemahÇerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Fâik fi Ğaribi'l Hadis*, 2. Baskı, Dâru'l-Ma'rife. Lübnan, s. 320; Ö'n Fâris, Cilt 3, s. 125-126.

Tesbîh konusunda değinilmesi gereken diğerkartıçmada evrendeki tesbîhin hakikat mı yoksa-mecaz mı veya bağıkabir ifadeyle sözle olan bir tesbîh mi yoksa delalet yoluyla mı olduğı yaklaşımlarıdır. Cum'a sûresinin birinci âyetinde de geçen ve genelde Kur'ân-ı Kerîm'de akılsız varlıklar için kullanılan mâ (مَآءٌ) ism-i mevsûlün kullanılmasından dolayı göklerde ve yerde bulunan her şeyin Allah'ı tesbîh ettiğini bildirmesi ve "tesbîh" ifadesinin geçtiğı diğerkartıçma de bu tartıçmaya zemin hazırlamıştır. Bu tartıçmalıâyetlerin bağındada Şrâ sûresinin 44. âyeti yer almaktadır. *"Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbîh eder; O'nu hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbîhini anlayamazsınız."*

Bazı müfessirler, burada tesbîhi akılsız varlıklar açısından ele aldıklarında, insanların anlamayacağı ve kendilerine has bir dille, sözlü olarak Allah'ı övgü ile tesbîh ettikleri şekilde değlendirmişlerdir.

Bir karınca, ağacın altında dinlenen bir peygamberi ısırır. Bunun üzerine o peygamber karınca yuvasının yakılmasını emreder ve emir yerine getirilir. "Bir karıncadan dolayı mı Allah'ı tesbih eden bir ümmetin tamamını yok ettin." ²²¹ Şeklinde bu peygamber, Allah tarafından uyarıya maruz kalır. Söz konusu peygamberin bu tavrından dolayı Allah, tesbîhte bulunan karınca topluluğana dikkat çekmesi, Hz. Peygamber'in minber olarak kullandığı hurma kütüğünün ayrılıktan dolayı ağlaması²²² ve Hz. Peygamber'in yanında yenilen yemeğin tesbîhinin duyulması²²³ gibi hadislerde onların bu görüşünü destekler mahiyettedir.

Kurtubî (ö. 671/1273), *"Müezzinin sesini işiten insan, cin ve sesinin ulaştığı her şey, kıyamet günü onun için Şahlik edeceklerdir."*²²⁴ ve meşhuru olan hurma kütüğünün ayrılıktan dolayı ağlaması gibi birçok hadisten yola çıkarak bir cansız varlık olan hurma kütüğü hakkında bu üzüntü ve ağlama hali sabit olmuşsabütün cansız varlıklar hakkında da bu tür hallerin anlaşılmasının caiz olması gerektiğini

²²¹ Buhârî, Cihâd ve Siyer, 3019.

²²² Buhârî, Cuma, 918.

²²³ Buhârî, Menâkıb, 3579.

²²⁴ Buhârî, Ezân, 609.

söyler. Dolayısıyla canlı cansız bütün varlıklar hakkındaki tesbîhin hakiki anlamda anlaşılması gerektiğini hatta kapının gıcırdamasını da böyle anlamak gerektiğini ifade eder. “*Kuğlar ve tesbîh eden dağları da Dâvûd’un buyruğu altına soktuk*”²²⁵ âyetinde Hz. Dâvûd’un kuğlam ve dağların tesbîhini anlamakla ayrıcalık kazandığını belirtmiştir. Ayrıca “*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O’nu tesbîh eder; O’nu hamd ile tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbîhini anlayamazsınız*”²²⁶ âyetinde Allah, bu varlıkların tesbîhlerini anlamamanın mümkün olmadığını bildirmiştir. Gayet varlıkların bu tesbîhini “Allah’ın varlığına delalet etmeleridir.” şeklinde delalet tesbîhiyle yorumlarsak onların tesbîhini anlamış oluruz. Ancak Kurtubî bu yorumun âyette “siz onların tesbîhini anlayamazsınız” ibaresine ters düştüğünü nakleder.²²⁷

Zemaherî, bu itiraza şu şekilde cevap vermiştir: Buradaki hitap müşriklerdir. Çünkü onlara, “yerin ve göklerin yaratıcısı kimdir” diye sorulsa, “Allah” olduğunu söylerler. Bununla beraber Allah’a şirkkoşuyorlar. Gayet onlar hakkıyla her şeyin Allah’ı tesbîh ettiğini anlasalardı bu tutumu sergilemezlerdi.²²⁸

“Son zamanlarda Japon Alternatif tıp doktoru Dr. Masaru Emoto’nun su kristalleri üzerinde yaptığı deneyleri ‘Suyun verdiği mesajlar’ adlı kitabında su kristallerinin çevresine olumlu veya olumsuz reaksiyon verdiğini fotoğraflarla ortaya koymuştur. Dr. Emoto suyun cansız olmadığını, canlı ve duyguları algılayan bir kristal yapısının olduğunu ifade etmektedir. Negatif düşüncelere maruz bırakılan suyun kristal yapısının bozulduğunu, küfür sözlere maruz bırakılan suyun ise kristal yapısının tamamen dağıldığını gözlemlemiştir.

*Dr. Emoto’nun suyun bu reaksiyonlarını fotoğraflarla tespit etmesi, maddenin algısal bir reaksiyon ortaya koyduğunu ispatlama bağlamında atılmış ilk adımdır. Bu araştırma da nesnelere kendi dilleri ile Allah’ı zikrettiği görüşünü desteklemektedir.”*²²⁹

Ayrıca “*Onlar için ne gök ağladı ne de yer.*”²³⁰ “*Bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer.*”²³¹ âyetlerinde nesnelere ağlama ve korku izafe

²²⁵ Enbiyâ, 21/79.

²²⁶ Âra, 17/44.

²²⁷ Kurtubî, Cilt 10, s. 266-268.

²²⁸ Zemaherî, *Keşf*, Cilt 2, s. 670.

²²⁹ Hayati Aydın, *Kur’an da Tesbîh Bağlamında Kainattaki Guur*, Diyarbakır, 2009, s. 9-10.

²³⁰ Duhân, 44/29.

edilmektedir. Bu iki duygu da algıya sahip olan canlıların özellikleridir. Bu da nesnelere kendilerine has bir tür algıya sahip olduğunu göstermektedir.

Diğer bir kısım Sünnî âlimler ise Ğrâ sûresinin 44. âyetinde kastedilenin, yerde ve gökteki bütün varlıklara bakıldığı zaman lisân-ı hâl ile kendilerini yaratan Allah'ın kudret ve hikmetine delâlet etmenin yanında, birliğine ve ulûhiyetine tanıklık etmek ve böylece O'nun Ğikten münezzehtir olduğunu göstermek suretiyle tesbîhte bulduklarını ifade etmektedirler.²³²

ğî müfessirlerden olan Ayetullah Nâsır Mekârîm Ğirâzî, kâinattaki bütün mevcudatın Allah'ı tesbîh ve hamd ettiğini açık bir Ğilde belirten birçok âyetin olduğunu ve bütün mevcudatın Allah'ı tesbîh etme konusunda yekvücut olduklarını belirtir. Kâinatı tesbîh vızıltılarıyla doldurduklarını ancak basiret sahibi olup ince düşünme ve gönlü iman nuruyla dolan âlimlerin bu sesi her cihetten duyabileceğini ifade eder.

Bu açıklamalardan sonra Ğirâzî, âlimler arasında bütün mevcudatın Allah'ı tesbîh etmenin tartışmalı bir konu olduğunu ifade ederek onlara ait görüşleri Ğilde nakleder.

Bazı âlimler, akıllı ve akılsız bütün varlıkların bir çeĞit idrak ve Ğua sahip olduklarını dolayısıyla onların kendilerine has konuĞma tarzıyla Allah'ı sözlü olarak tesbîh ettiğini ifade ederler. Bununla beraber insanların bunu idrak etmesinin ve duymasının mümkün olmadığını belirtirler. Akılsız varlıkların da idrak sahibi olduğunu gösteren birçok âyetin mevcut olduğunu "*Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, "Ğsterecek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" buyurdu. "Ğsterecek geldik" dediler.*"²³³ ve "*Bazı taĞlar da*

---

²³¹ Bakara, 2/74.

²³² MerâĞî, Cilt 28, s. 94; Râzî, Cilt 20, s. 347; ZemahĞerî, *KeĞef*, Cilt 2, s. 669.

²³³ Fussilet, 41/11.

vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düğce."²³⁴ âyetleri buna örnek teğkil ettiğini belirtirler.

Ekseriyeti teğkileden diğecr ğiî âlimler ise akılsız varlıkların tesbîhinin lisân-ı hâl yani delalet tesbîhi olduğunu belirtirler. Aynı zamanda ğiî âlimler delalet tesbîhin mecaz değıl hakiki tesbîh olduğunu da ifade ederler.

Akılsız varlıkların tesbîhinin delalet tesbîhi olduğunu söyleyenler görüşerini Ğu Ğekilde delillendirmişlerdir. Uykusuz kalmığ bir Ğahsın, uykusuzluğunu dile getirmeden onun bu halini gözlerinden anlamak mümkündür. Onun bu durumu halinden anlağıldığı için dili ile ifade etmeye gerek kalmamığtır. Hz. Ali'nin "Kalpte ne varsa dil onu söyler ve yüz onu yansıtır ." sözü de bu hakikate iğaet etmektedir. Dolayısıyla küreden zerreye her Ğey lisân-ı hâl ile Allah'ı tesbîh etmektedir. Âlemdaki bu nizam delalet yoluyla yaratıcısının bütün eksikliklerden münezzeh olduğunu ifade ederler. Akılsız varlıkların sözlü olarak tesbîh ettiğini söylemenin mesnetsiz bir iddia olduğunu öne sürmüşlerdir.

Kendilerine âyette geçen "*Fakat siz onların tesbîhini anlayamazsınız*" Ğeklinde yöneltilen soruya da Ğu Ğekilde cevap vermişlerdir. Âyet, genel olarak insanların çoğunluğunu teğkileden cahilleri, özelde de müğkikleri kastetmişdir. Müslümanların Âlimleri, azınlığı teğkil ettiğı için onlar bu genel ifadeden istisna edilmişlerdir. Çünkü her genel ifadenin istisnası vardır ve istisnalar kaideyi bozmaz. İkinci olarak insanların bu dünyadan bildikleri ve sırrına vakıf oldukları Ğeylerin, bilmedikleri ve sırrına vakıf olmadıkları Ğeylere nispeten denizdeki damla misalidir. Bu açıdan bakıldığında insanların bu cüz'î bilgisini "ilim" olarak isimlendirmek doğru değıldir. Ğınsanlara verilen bilgiyle gerçek anlamda âlemdaki bütün mevcudatın tesbîhini duymak mümkün değıldir. Çünkü Kur"ân gibi büyük bir kitap mevcudat hakkında bize verdiği bilgi onların tesbîh ettiğidir. Bu da onlar hakkındaki tesbîhi anladığımız anlamına gelmez. Dolayısıyla âyetin, bütün âleme "Ey âlem, mevcudatın lisân-ı hâl

---

²³⁴ Bakara, 2/74.

ile ettikleri tesbîhi anlayamazsınız. Onlar hakkındaki bildikleriniz ise bilmediklerinize nispeten bilgi sayılmaz.” hitap ettiği Çeklinde yorumlamıştır.

Delalet Tesbîhi savunucuları konuyla bağlantılı olan ve tesbîh ifadesinin geçtiği birçok rivayeti de değerlendirmiştir. Hz. Peygamber’in, “*Hayvanların yüzlerini dağlamayın ve yüzlerine vurmayın çünkü onlar da hamd ile rablerini tesbîh ederler.*” ve İmam Bakır’ın (ö. 114/733) bir kuğun sesini duyması üzerine arkadaşına, “Bu kuğ rabbini tesbîh ediyor ve günlük yiyeceğini rabbinden diliyor.” gibi rivayetlerde geçen tesbîhin, marifet veya delalet tesbîhi olduğu Çeklinde yorumlamıştır.

“*Bir gün Hz. Peygamber, Hz. Aişe’nin yanına gelerek elbisesini yıkamasını istemiştir. Hz. Aişe: „Onları dün yıkadım ya Rasûlullah“ demesi üzerine Hz. Peygamber: „Elmez misin ya Aişe, elbise (temiz olduğu zaman) rabbini tesbîh eder kirlendiği zaman tesbîhi bırakır.*”²³⁵ Hz. Peygamberden nakledilen bu rivayetin ise “elbise temiz olduğu zaman sahibi rabbini zikredebilir ama elbise kirli olduğu zaman sahibi rabbini zikredemez” Çeklinde kinaye yoluyla anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.

Yukarıdaki iki görüşü cem eden diğer bir kısım gîî âlimler de bütün mevcudatın tesbîhinin hem lisân-ı hâl hem de lisân-ı kâl ile olabileceğini savunmuştur. Fakat girâzî, gîî âlimler arasında en çok kabul edilen görüşün ikinci yaklaşım olan delalet tesbîhi olduğunu belirtir.²³⁶

Ayrıca gîî müfessirler “*Yerdeki ve göktekiler Allah’ı tesbîh ediyor.*” ifadesini, canlı varlıkların kastedildiğini dolayısıyla sadece canlı varlıkların tesbîh ettiği Çekilde yorumlayanlar da olmuştur.²³⁷ Akıllı varlıkların tesbîhi lisân-ı kâl iken akılsız varlıkların tesbîhi ise lisân-ı hâldir.²³⁸ Bazıları da konuşmayan varlıkların tesbîhi

²³⁵ girâzî, Cilt 13, s. 277.

²³⁶ girâzî, Cilt 13, s. 273-277.

²³⁷ Tûsî, Cilt 15, s. 483.

²³⁸ Muhammed Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdî Muğniyye el-Âmilî, *et-Tefsîrû'l-Kâfî*, Dârü'l-Envâr, 4. Baskı, Beyrut, t.y., Cilt 15, s. 48.

lisân-ı hâl iken konuğan varlıkların tesbîhi ise hem lisân-ı hâl hem de lisân-ı kâl olduğunu ifade etmiğerdir.²³⁹

Ėiî müfessirlerden olan Ayyâğî(ö. 320/932), Allah"ın her mevcudata belli bir düzeyde bilgi verdiğini ve her varlığın bilgisinin birbirinden farklı olabileceğini belirtmektedir. Buna delil olarak "Derilerine, "NiÇin aleyhimize Ėahîlik ettiniz?" diye sorarlar. "Her ĖĖi konuğuran Allah bizi de konuğurdu" derler."²⁴⁰ insanların azalarından haber veren âyeti getirir. Daha sonra Âyyâğî, "Kuğlar ve tesbîh eden dağları da Dâvûd"un buyruğu altına soktuk."²⁴¹ "Her sabah ve her akĖan Allah"ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmığken kuğlar Dâvûd"a eğlik ettirdik. Hepsi de Allah"a yönelmiğirdi."²⁴² "Andolsun biz Dâvûd"a tarafımızdan müstesna bir lutfu da bulduk. "Ey dağlar! Onunla birlikte tesbîh edin. Ey kuğlar! Siz de!" dedik."²⁴³ gibi âyetlerden yola çıkarak mevcudatın tesbîhinin mecaz yoluyla anlağılan delalet tesbîhi olmadığı gibi gerĖek anlamda meleklerin ve mü"minlerin tesbîhi gibi de değildir. Bilakis kendilerine has kavli ifadelerle Allah"ı tesbîh ederler. Dolayısıyla onların tesbîhleri lisân-ı kâl olmakla beraber bildiğimiz ses ve lafızlardan olması gerekmediğini de ekler.²⁴⁴

Varlıkların tesbîhi ister lisân-ı kâl ister lisân-ı hâl olsun bundan daha önemli olan Allah"ın bu âyetle insanlığa vermek istediği mesajdır. Dolayısıyla burada bir gerĖek vardır o da bütün varlıkların Allah"ı tesbîh ettiğidir. Yüce Allah bütün varlıkların Onu tesbîh ettiğini dolayısıyla insanları da kendilerini yaratan Allah"tan gafil olmamaları gerektiğine ve O"nu sürekli tesbîh etmeleri gerektiğine dikkat çekmektedir.

²³⁹ Seyit Abbâs Ali el-Müsevî, *el-Vâdih fi'tTefsîr*, Merkezu'l-Ėadîr, Beyrut 2012, Cilt 16, s. 100.

²⁴⁰ Enbiya, 21/21.

²⁴¹ Enbiyâ, 21/79.

²⁴² Sâd, 38/ 18-19.

²⁴³ Sebe", 34/10.

²⁴⁴ Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes"üd b. Muhammed el-Ayyâğîes-Sülemî es-Semerkandî, *Tefsîrü'l-Ayyâğî*, Muessesu'l-Bi'set, Beyrut 2000, Cilt 15, s. 108-110.

2.1.2. Allah'ın Mükemmelliğini İfade Eden Dört Sıfat

Cum'a sûresinin birinci âyeti, her şeyin Allah'ı tesbîh ettiğini, dolayısıyla her şey belli bir nizam ve düzende yaratıldığını ifade etmektedir. Buna bağlı olarak Allah'ın mükemmelliğini ifade eden dört sıfat zikredilmektedir. şöyle ki:

1- el-Melik:

Dünya ve ahiretin mülkünü, saltanatını elinde tutan ve iki dünyada da emirleri geçerli olan, mülkü zail olmayan²⁴⁵ ve en mükemmel sıfatlarla nitelenen yegâne zattır. Allah, Melik'tir, bütün mülk tamamıyla O'nundur ve mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. O'nu, bundan kimse men edemez.²⁴⁶ Çünkü mülk sahibi mülkünde istediği gibi hareket etme hakkına sahiptir. Buna bağlı olarak son peygamberi Yahudilerden değil de dilediği milletten ve kabileden seçer. Nitekim son peygamberi Mekke ahalisinin Kureyş Kabilesinden seçmesi de bunu göstermektedir.

2- el-Kuddûs:

Melik sıfatına haiz olan Allah'ın kusursuz olması gerekir. Bu anlamda Allah, Kuddûs'tür. Müşriklerin ve bağkâlarının Allah'a yakışmayan, eşkoşmaları ve çocuk isnat etmeleri²⁴⁷ gibi nitelermelerinden münezzehtir. Aynı şekilde Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) ifade ettiği gibi O, kendi dostlarının (evliyâullah'ın) gönlüne ve aklına gelen şeylerden münezzehtir.²⁴⁸ Allah bütün kusur, eksiklik, afet ve bağkâlarına muhtaç olmaktan münezzehtir. Aynı zamanda Kuddûs, cehalete iğâet eden emarelerden beri olan,²⁴⁹ saygı ve tazimi hak eden²⁵⁰ demektir.

²⁴⁵ el-Hatib Abdulkerîm Yunus, Cilt 14, s. 941; Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-E'lîmi lil Metbûât, Beyrut 1997, Cilt 28, s. 274

²⁴⁶ Tûsî, Cilt 28, s. 3.

²⁴⁷ Semerkandî, Cilt 3, s. 446; Nevevî, Muhammed b. Ömer Nevevî el- Câvî, *Merahu Lebîd li-Keşfi Ma'na'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Muhammed Emin es-Sinâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, Cilt 2, s. 526.

²⁴⁸ Ömer Nevevî, Cilt 2, s. 526.

²⁴⁹ Bahrânî, Cilt 28, s. 6; Kummî, Ebu'l-Hasan Alî b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, Müessesetu'l-İlmiyye'l-Mehdî, 2014, Cilt 3, s. 1068.

²⁵⁰ Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Cilt 10, s. 6.

Melik sıfatıyla Allah'ın mutlak anlamda hükümdar ve bütün kâinatın sahibi olduğu ifade edildi. Genellikle melik sıfatı zülüm ve kötülükle irtibatlandırıldığı için Melik sıfatından sonra kuddûs sıfatı getirilerek yüce Allah'ın zatından bu gibi olumsuzluklar tenzih edildi.²⁵¹

Kuddûs kelimesinin diğer bir manası da Allah, bereket sahibidir. Yani bütün hayır ve bereket Allah'tandır.²⁵²

3-el-Azîz

Düğmanlarından en güzel şekilde intikam alandır. Allah âcîz bırakandır. Hiç kimse hiçbir şekilde Allah'ı âcîz bırakamaz.²⁵³ Azîz sıfatını, fakirliği, muhtaçlığı ve zayıflığı bünyesinde barındıran zelilin mukabilinde de anlamak mümkündür. Bu manada anladığımızda Azîz, bütün Şerfin, cömertliğin, zenginliğin, güç ve muvaffakiyetin Allah'tan olduğu manasını gerekli kılar.²⁵⁴

4-el-Hakîm

Allah hakîmdir. Kişî zaman ve mekân bakımından her Şeyi yerli yerinde ve maslahata en uygun şekilde yaratandır.²⁵⁵ Allah, düzenlemesinde hiçbir şekilde hata yapmayandır.²⁵⁶ Faydasız, boş ve tesadüfî bir işiyoktur. Her emir ve fiilinin her yönüyle sonsuz fayda ve maslahatları vardır.²⁵⁷ Her yarattığı mahlûk, her yaptığı iş bütün kâinat nizamı ile alakalıdır. Kâinatın umumi nizamı ile tenâkuz teşkil eden hiçbir hadise, hiçbir mahlûk ve hiçbir işiyoktur.

Her an yeni bir ilâhi tasarrufta olan Allah,²⁵⁸ bütün tasarruf ve işerinde adalet sahibidir.²⁵⁹ Râzî, "Hakîm" tabirinin, Allah'ın dışındaki varlıklar için de

²⁵¹ girâzî, Cilt 27, s. 151-152.

²⁵² Mâtürîdî, Cilt 10, s. 3-4.

²⁵³ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 3-4; Tûsî, Cilt 28, s. 4; Ali el-Müsevî, Cilt 16, s. 101.

²⁵⁴ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 4.

²⁵⁵ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 4; Ali el-Müsevî, Cilt 16, s. 101.

²⁵⁶ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 4.

²⁵⁷ Merâğî, Cilt 28, s. 94; Tûsî, Cilt 28, s. 4.

²⁵⁸ Rahmân, 55/29.

kullanıldığını belirtir. Nitekim Lokmân sûresinde, Lokmân (a.s) için bu tabirin kullanıldığını belirten Râzî, âlimlerin “hakîm” tabirini, eğayı (nesnelere) yerli yerine koyan anlamında ifade ettiklerini, dolayısıyla Allah’ın da bu manada hakîm olduğunu belirtir.²⁶⁰

Allah’ın bütün sıfatları arasında özellikle bu dört sıfatın burada zikredilmesi, kulların durumuna bağlı olarak önemli bir açıklamanın yapılacağı bu sıfatlarla iğaet edilmektedir. Bu itibarla onları temizleyen, onlara hikmet ve kitabı öğreten bir peygamber gönderildiği beyan edilir. O zaman Melik sıfatı; Allah’ın, bu peygamber vasıtasıyla kulların durumunu ıslah edip yönettiğini, Kuddûs sıfatı ile onları tezkiye ettiğini, Azîz sıfatı ile ümmî olan kullarını karanlıklardan çıkarıp ilim ehlinin derecelerine yükselterek izzet ve Ėeफी elde etmelerini, hâkim sıfatı ile de onlara hikmet ve Ėeफीatı öğrettiğini ifade eder.²⁶¹

2.2. Ėinci Âyetin Tefsiri

قُلْ اِذْ تُنذِرُ الْاٰمِيْنَ سَمْعِي لَا اَسْمِعُ لِيْ عَزْمٌ لِّبَوِّهٖ وَضَوْءٌ وَّعِزَّةٌ اٰتٰىةٌ وَاَسْمٰى سَخٍ وَاِمْخٰرٍ
لِّجَنَّةٍ اٰتٰىةٍ

“Ümmîlere kendi içlerinden, onlara âyetlerini okuyacak, onları arındıracak, onlara kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O’dur. Oysa onlar daha önce apaçık bir sapkınlık içindeydiler.”

Öncelikle; âyet-i kerime Allah’a dönen hüve (هٗ) zamiri ile bağlamaktadır. Dolayısıyla cümle, isim cümlesidir. Ėim cümlesi bize bir Ėeyin oluşunun sabit, Ėüphemiz ve kesin olduğunu ifade eder. Söz konusu âyet bağlamında ele aldığımızda Hz. Peygamber’in, Allah tarafından kessin bir Ėekilde risâlet ile görevlendirildiğinin bir göstergesidir.²⁶² Ėim cümlesinin ifade ettiği diğer bir anlam ise bir iÇin devamlılığını gösterir. Dolayısıyla âyet bağlamında düğünüldüğünde Hz.

²⁵⁹ Ebü’l-Muzaffer Mensûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî el-Mervezî es-Sem,âni, *Tefsîrû’l-Kur’ân*, thk. Yasır b. Ėrâhim b. Abbâs b. Ėanîm, 1. Baskı, 1997, Cilt 5, s. 430.

²⁶⁰ Râzî, Cilt 30, s. 537; Ėn Âdil, Cilt 19, s. 69.

²⁶¹ Ėn ÂĞir, Cilt 28, s. 207.

²⁶² Ėn ÂĞir, Cilt 28, s. 207.

Peygamber'in resûl olarak gönderiliğinden bahsetmesi bu vasfın O'nda geçici olmayıp kıyamete kadar devam edeceğini gösterir.

ğî müfessirler bu âyetin tefsirinde Hz. Peygamber'in gönderiliğ amacını üzerinde önemle durmaktalar. Hz. Peygamber'in gönderiliğamacının onları Ğirkten, inkârdan, dalaletten ve fesattan temizlemek olduğuna vurgu yaparlar. "Ümmîler içinden bir peygamber gönderen O'dur." ifadeleriyle ümmîlerin içinden mükemmel bir peygamber çıkarması Allah'ın varlığına ve O'nun büyüklüğüne iğret ettiğini ifade ederler. Aynı zamanda Ğlâm peygamberinin ümmîler arasından gönderilmesi ve daha önce eğitim almaması onun risâletinin büyüklüğüne ve hak olduğuna delil teğkilediğini beyan ederler; çünkü Kur'an'ın bu muhtevasının Câhiliye dönemindeki bir insanda bulunması, üstelik bu insanın ümmî biri olması hasebiyle imkânsız bir Ğey olduğunu ifade ederler.²⁶³

Ayrıca Ğî müfessirler âyetin, Hz. Peygamber'in vazifesini üç maddede özetlediğini beyan ederler: Birincisi önsöz ve giriş mahiyetinde olup onlara Kur'an âyetlerini okumasıdır. Diğer ikisi olan 1) nefsi terbiye ve tezkiye etmesi 2) kitap ve hikmeti öğretmesi en büyük nihai hedefi teğkileder. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in insanlığa ilim ve ahlakı öğretmek ve bu iki kanatla (ilim ve ahlak) hem dünyaya saadeti getirmek hem de insanları Allah'a doğru yol almaya teğvik ederek O'na yakınlağtırmak için geldiğini beyan ederler.²⁶⁴

2.2.1. Ümmî Kavramı

Ümmî kelimesi üç farklı mana ile açıklanmaktadır: 1. Ümm kelimesine nispetle anneye nispet edilir. Bunun manası da annesinden doğduğu hal üzere bulunan; yani okuma yazması, eğitimi olmayan demektir. "Biz ümmî bir ümmetiz, yazı ve hesabı bilmeyiz."²⁶⁵ hadisi de bu manaya iğret etmektedir.²⁶⁶ 2. Ümmete

---

²⁶³ Ğirâzî, Cilt 27, s. 153.

²⁶⁴ Ğirâzî, Cilt 27, s. 154.

²⁶⁵ Buhârî, Savm, 1913; Muslim, Siyâm, 15.

²⁶⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Zehraveyn Yayıncılık, Ğstanbul, t.y., Cilt 8, s. 32; Ğön Manzûr, Cilt 12, s. 34.

nispetle millet manadında olup burada Araplar kastedilmiştir. 3. Ümmülkurâ'ya nispetle, yani Mekkeli manasındadır.²⁶⁷ Bu yaklaşımlar içinde meğhur olan ilk görüştür. Âyette de sözün geliğindenbu manada olduğu anlaşılmaktadır; yani Allah, geliğmemğ bir halde bulunan ve Cehâlet dönemini yağayan Araplar içerisinde, ölümlerden hayat fığkırır gibi ilim ve hikmet kaynağı olan bir resûl gönderdi.²⁶⁸

Sünnî kaynaklarda olduğu gibi ğii kaynaklarda da ümmînin üç manası olduğu ifade edilmektedir. Âyetteki manasının ise okuma yazma bilmeyenler olduğu belirtilir. Kiğinin bir enstitüde eğitim görmeyip anneden doğduğu hale nispetle aldığı ismi ifade etmektedir. Ümmilerden maksadın “ümmülkura”ya nispetle Mekke ehli olduğu söylenmiştir²⁶⁹ de bu görüş,ğii âlimlerce kelimenin uzak bir manası olarak telakki edilmiştir.²⁷⁰ Çünkü onlara göre, Medine’de nazil olmuğbir surenin ضرو و ءو fiillerine ait zamirlerin hem muhacirlere hem Mekke’nin fethinden sonra Müslüman olanlara ve onlardan sonra gelenlere de yönelik olması Kur’an’ın edebi zevkine uzaktır.²⁷¹

Bazı ğii müfessirler ümmilerden maksadın Yahudiler gibi ehli-i kitaba mensup milletlere mukabil diğler Araplar olduğunu beyan etmişlerdir. Bu görüşlerine “Çünkü onlar „Ümmilere yaptıklarımızdan bize bir vebal yoktur“ demelerinden dolayıdır.”²⁷² âyetini delil getirirler. Yahudilerin kendilerini ehli-i kitaba mensup, ama Arapları bundan yoksun olarak görmeleri müfessirleri bu görüşe sevk etmiştir. Ama ğii müfessirlerin çoğuna göre birinci mana daha münasıptir.²⁷³

²⁶⁷ Elmalılı, Cilt 8, s. 32.

²⁶⁸ Elmalılı, Cilt 8, s. 32.

²⁶⁹ Tûsî, Cilt 28, s. 5; ğirâzî, Cilt 27, s. 153.

²⁷⁰ ğirâzî, Cilt 27, s. 153

²⁷¹ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 276.

²⁷² Âl-i Ğnrân, 3/75.

²⁷³ ğirâzî, Cilt 27, s. 153.

Sünnî ve gîî Müfessirlerin çoğunluğu âyet-i kerimede geçen ümmîlerden maksadın Araplar olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.²⁷⁴ Onlara göre “*Ehl-i kitaba ve ümmîlere, “Sizde Allah”a teslim oldunuz mu?” de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir.*”²⁷⁵ âyeti de Araplara ümmî denildiğinin delilidir.

Hem tefsirini yaptığımız ayette geçen *سَمْعِي . مَنْ عَمِي .* “Onlardan bir peygamber” ifadesi hem de Hz. İbrahim’in “*Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim.*”²⁷⁶ “*Soyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar rabbimiz!*”²⁷⁷ duasında iğâet ettikleri ümmîlerden maksadın Araplar olduğu ileri sürülmüştür.²⁷⁸ Ancak Arapların ümmî olarak vasıflandırılmalarının sebebi ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur.

Kimi âlimler, onlara ümmî denilmesinin nedenini çoğunluğunun yazı yazmayı bilmemelerine²⁷⁹ veya yazının onların yanında çok değerli olduğuna bağlamışlardır.²⁸⁰ Diğer bir kısım âlimler ise kendilerine Allah tarafından bir kitap ve peygamber gönderilmediğinden dolayı onlara ümmî denildiğini ifade ederler.²⁸¹

Bazı gîî müfessirlere göre ise Mekke’nin diğer bir ismi Ümmü’l Kura olma hasebiyle onlara ümmî denilmiştir. Ama bu görüşçeğili nedenlerle reddedilmiştir: 1. Çünkü ümmî denilince ilk akla gelen manası okuma yazma bilmeyenlerdir. 2. Kur’ân’ın birbirini tefsir etme özelliğinden yola çıkarak “*Çâlerinde birtakım ümmîler*

²⁷⁴ Derveze, Cilt 7, s. 329; Hatib Abdülkerîm Yunus, Cilt 14, s. 942; İbn Âcûr, Cilt 28, s. 209; İbn Âdil, Cilt 19, s. 69-70; Tabersî, *Cevâmi ‘u, l-Câmi’*, Cilt 3, s. 559; Tabâtabâî Cilt 28, s. 276; Tûsî, Cilt 28, s. 5; Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 322.

²⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/20.

²⁷⁶ İbrâhîm, 14/37.

²⁷⁷ Bakara, 27/ 129.

²⁷⁸ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî e-Himyerî eĞginkîfî, *Edvâ ‘ü’l-Beyân fi İzâhi ‘l-Kur’ân bi ‘l-Kur’ân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995, Cilt 8, s. 215-216.

²⁷⁹ Tabersî, *Cevâmi ‘u, l-Câmi’*, Cilt 3, s. 559; İbn Manzûr, Cilt 12, s. 34; Tabâtabâî, Cilt 28, s. 276; Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 322.

²⁸⁰ İbn Manzûr, Cilt 12, s. 34.

²⁸¹ Derveze, Cilt 7, s. 329; Bahrânî, Cilt 28, s. 8; Kummî, Cilt 3, s. 1068.

vardır ki, kitabı bilmezler.”²⁸² âyeti de bunu destekler. 3. Hz. Peygamber’in “*Biz ümmî bir ümmetiz kitap ve hesabı bilmeyiz*” hadisi de ümmîlerden ne kastedildiğini açık bir şekilde ifade etmektedir.²⁸³

Burada Arapların ümmî olarak vasıflandırılmaları bütün Arap âlemi için kullanılan bir niteleme değil, sadece okuma yazma bilmeyen Arapların kastedildiğini belirtmektedir.²⁸⁴

Ön Atiyye de burada ümmîlerden maksadın, Araplar olduğunu; çünkü Arapların çoğunluğunun okuma yazma bilmediklerini dolayısıyla bilenlerin sayısı az olması nedeniyle çoğunluğun kastedildiğini belirtir.²⁸⁵

Ön Abbâs ise Araplara kitap ve peygamber gönderilmediğinden dolayı onların Ehl-i kitap olmadığını ifade etmek üzere ümmîlik vasfının bütün Araplar için kullanıldığını belirtir.²⁸⁶

Âyette mevzubahis olan ümmîlerden maksadın Hz. Peygamber’i tasdik edip iman edenler olduğu şekilde de yorumlanmıştır. Hz. Peygamber’e uydukları için ona nispet edilmiştir.²⁸⁷ Bazıları da ümmîleri “bir kitaba imam etmeyenler” şeklinde te’vil etmiştir.²⁸⁸ Bu görüş, Hz. Peygamber’in ümmî olarak nitelendirildiği “*Onlar, ellerindeki Tevrat’tave İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar.*”²⁸⁹ Âyet delili ile reddedilmiştir.²⁹⁰ Çünkü Hz. Peygamber, Kur’an’a iman etmekle birlikte âyette ümmî sıfatıyla nitelendirilmiştir.

Âyette (فِ الْأُمَّةِ) ümmîlere gönderilen ifadesi değil de, (فِ الْبَشَرِ) ümmîler içinden bir peygamber ifadesi kullanılmıştır. Bu iki ifade arasında ince bir fark

²⁸² Bakara, 2/78.

²⁸³ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 322.

²⁸⁴ el-Hatib Abdülkerîm Yunus, Cilt 14, s. 942.

²⁸⁵ Ön Âçır, Cilt 28, s. 209.

²⁸⁶ Ön Âdil, Cilt 19, s. 69-70.

²⁸⁷ Tüsteri, s. 167.

²⁸⁸ Derveze, Cilt 7, s. 329.

²⁸⁹ A’raf, 7/157.

²⁹⁰ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 5.

vardır. فَاِذَا اِنۡزَلۡنَا الْاٰیٰتِ الْكٰرِیۡنٰتِ اِنۡزَلۡنَا سَحَابًا مِّنۡ سَحَابٍ مَّوۡسُیۡنٍ اِنۡزَلۡنَا سَحَابًا مِّنۡ سَحَابٍ مَّوۡسُیۡنٍ اِنۡزَلۡنَا سَحَابًا مِّنۡ سَحَابٍ مَّوۡسُیۡنٍ ifadesiyle, Ehl-i kitabın bu âyeti delil göstererek, Hz. Peygamber'in sadece Araplara gönderildiği şekilde iddiaları çürütülmüştür. Aynı şekilde âyet-i kerime, Ehl-i kitabın Araplara " Biz Ehl-i kitabız sizler kitabı olmayan ümmilersiniz" şeklinde alay etmelerine bir reddiye hükmündedir.²⁹¹

2.2.2. Ümmiler Çinden Bir Peygamber

سَنۡغِیۡلًا âyet-i kerimede onlara kendi içlerinden bir peygamberin gönderildiğinden söz etmektedir. Kendisinden bahsedilen kişi Hz. Peygamberdir. "Meryem oğlu İsa da şöyle demiştir: "Ey Gsrâloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat"ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmeli geliyorum."²⁹² ifadeleriyle Hz. İsa'nın müjdelediği ümmî peygamberin Hz. Muhammed olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir.²⁹³ Ayrıca "Onlardan bir peygamber" ifadesinin içtihat ettiği diğer bir husus Hz. Peygamber'in, bütün Arap kabileleriyle akrabalığının olduğudur. Çın Çhak'ın, Tağlibli kabilesinin Yahudi olmalarından dolayı Hz. Peygamber'in nesebinin onlarla birleşmediği görüşü nakledilir.²⁹⁴

"Onlardan bir peygamber" ifadesi daha önce Lut, Yunus ve İyâs gibi peygamberler nasıl kendi kavimlerinden seçildiyse Hz. Muhammed'de sizden (Araplardan) seçilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bir başka âyetinde, "Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir..."²⁹⁵ buyurmuştur. Âyetin verdiği mesaj şudur: Onun sizi irşad etmesi, doğru yolu göstermesi dışında sizden biri olması Allah'ın size özel bir lütfudur. O zaman Allah'ın size olan bu lütfuna karşılık sizin herkesten daha çok şükretmeniz gerekir. Herkesten önce sizin ona tabi olmanız ve yardım etmeniz gerekir.²⁹⁶

²⁹¹ Alevî, Cilt 29, s. 286.

²⁹² Saf, 61/6.

²⁹³ İnkıfâ, Cilt 8, s. 215-216.

²⁹⁴ Çın Âdil, Cilt 19, s. 70.

²⁹⁵ Tevbe, 9/128.

²⁹⁶ Çın Âçır, Cilt 28, s. 208.

Sizden bir peygamber demesi hasebini ve nesebini, soyunu, ahlakını ve dürüstlüğünü bildiğiniz bir kimse anlamındadır. Sizin tanımadığınız yabancı biri değildir.²⁹⁷ O zaman Allah ﷻ ifadesiyle onları kendilerinden olan bu peygambere iman etmeye davet etmektedir. Dolayısıyla bu sizin için yüksek bir meziyet ve Şeref olur.²⁹⁸ “Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”²⁹⁹ “O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır; yakında sorgulanacaksınız.”³⁰⁰ gibi âyetler de Araplara olan bu davet ve minneti ifade etmektedir.

Bazı müfessirler âyette geçen *سعى* . . . *“Onlardan bir peygamber”* ifadesinden yola çıkarak Hz. Peygamber’in bütün âleme peygamber olarak gönderilmesiyle beraber Araplar için en büyük Şeref olduğunu öne sürmüştür.³⁰¹ Hz. Peygamber’e her türlü eziyeti reva görenler, onu yurdundan çıkaranlar ve ona karŞısavaÇaçanlar için Hz. Peygamber iftihar konumunda olmasa gerektir. Nitekim Hz. Nuh ve Hz. Lut kendilerine iman etmeyen aile efratları için nasıl iftihar vesilesi değillerse, Hz. Peygamber de aynı nesepten olsalar dahi, iman etmeyenler için iftihar konumunda olmayacaktır. Nitekim Allah’ın, Hz Nuh’a “*Ey Nûh! O senin ailenden değildir.*”³⁰² demesi ve kendilerini imtiyazlı gören Yahudilerin durumunu Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taÇyan merkebin durumuna benzetmesi bunun en güzel izahı olacaktır. Ayrıca Şlâmda üstünlük nesepte değil sadece takvadadır.

Ama ona iman ettikten sonra Şlâm bayrağı altında Kur’ân hükümleri onların eliyle doğu ve batıya yayıldığında o zaman bu onlar için bir Şeref ve medâr-ı iftihar olmuştur Nitekim bunu baÇçanlar bu mertebeye ulaÇtılar, Şlâm’la yücediler.

²⁹⁷ Râzî, Cilt 30, s. 538; el-Vâhidî, Ebû Hasan Ali b. Ahmet, *et-Tefsîru'l-Basît*, thk. Lecne Ümiyye, Câmîiatu'l-Ğnâm Muhammed b Suûd el-Ğlâmiyye, 2009, Cilt 21, s. 446; Tantâvî, Cilt 14, s. 377.

²⁹⁸ Hicâzî, Cilt 14, s. 377.

²⁹⁹ Enbiyâ, 21/10.

³⁰⁰ Zuhruf, 39/ 44.

³⁰¹ Sâbûnî, Cilt 3, s. 356.

³⁰² Hûd, 11/45.

Dolayısıyla bugünde gerek kalemiyle veya kelâmıyla gerekse fikirleriyle veya duruşuyla İslama en çok hizmet edenler İslamla yüceceklerdir.

Yahudiler ümmî lafzını kendileri dışında diğer bütün ümmetler için kullanırlardı. Bununla diğer insanlardan imtiyazlı ve üstün olduklarını kast ederlerdi. Çünkü Allah tarafından muhatap alınan kişiler olduklarını, kendilerine resûl ve kitap gönderilen kimseler olduklarını, dolayısıyla diğer milletlerin buna layık ve ehil olmadığını iddia ederlerdi. Kendilerinin seçilmiş, üstün bir millet olduklarını savunmaları iman etmelerine engel oldu. O zaman “Ümmîlere kendi içlerinden... bir elçi gönderen O”dur.³⁰³ âyeti Yahudilerin bütün bu iddialarına bir reddiye hükmünde olup, aynı zamanda Allah’ın, Araplardan peygamberini çıkarması onlara bir minnet borcudur.³⁰⁴ O zaman mutlak anlamda kendi ırkını seçkin ve imtiyazlı görmek Yahudilerin düğüğü hataya tekrar düğmektir.

Âyet-i kerimede Yüce Allah, ümmîlere kendi içlerinden bir elçi gönderdiğini ifade etmektedir. Bu da sanki Hz. Peygamber’in sadece Araplara gönderilmiş gibi bir izlenim vermektedir. “ O kitap sana ve kavmine bir hatırlatmadır.”³⁰⁵ “Yakın akrabanı da uyar.”³⁰⁶ gibi âyetler de özel bazı muhataplara iğret ettiği doğrudur. Ama bir Çeyin has, özel olarak zikredilmesi, mananın genel olarak anlaşılmasına engel değildir. Örneğin Ânekebût sûresinin 48. âyetinde “*وَلَا رَحْمَتُ مِنِّي*” “Sen onu sağ elinle yazmıyordun.” ifadesiyle sanki Hz. Peygamber sadece sağ eliyle yazmıyordu, sol eliyle yazıyordu gibi bir anlam çıkarmak nasıl yanlış sayıyorduk âyetlerden yola çıkarak sadece Araplara gönderilmiş bir peygamberdir demek de bir o kadar yanlıştr. Ayrıca ondan sonraki âyette Allah, henüz kendilerine katılmamış bulunan başkalarına da elçi olarak gönderdiğini³⁰⁷ ifade etmektedir.

---

³⁰³ Cum’a, 62/2.

³⁰⁴ Hatib Abdülkerim Yunus, Cilt 14, s. 942.

³⁰⁵ Zuhruf, 43/44.

³⁰⁶ ğuarâ, 26/214.

³⁰⁷ Cum’a, 62/3.

Hız. Peygamber'in evrenselliğine işaret eden "Biz seni başla değil, ancak mişdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik."³⁰⁸ "Bu Kur"n bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyardım için vahyedildi."³⁰⁹ "De ki: "Ey insanlar ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah"ın hepinize gönderdiği elçisiyim"³¹⁰ gibi âyetler de bu konuda Ğphelere mahal bırakmamaktadır.

2.2.3. Hız.Peygamber'in Ümmîliği

Arap toplumunun çoğunluğunun okuma yazması yoktu. Allah da onlara kendileri gibi okuma-yazama bilmeyen bir Peygamber gönderdi. Hız. Peygamber'in, Allah'ın kitabını insanlara hiçbir kelime ve lafzını değiştirip bozmadan, her defasında nâzil olduğu gibi okuyup aktarması bir mucizedir. Çünkü bir Arap hatibi, irticalen bir hutbe irat edip daha sonra bunu tekrarladığında, kaçınılmaz olarak bazı Ğyleri eksiltiyor ya da ilave ediyordu. Hız. Peygamber ise, okuma-yazma bilmediği halde hiçbir ziyade, eksiltme ve değişirmede bulunmaksızın Allah'ın kitabını tekrar tekrar okuyordu. Nitekim Allah, "Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle yazabiliyordun; yle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışanlar kuşkuya düşerlerdi."³¹¹ buyurarak O'nun mmîliğine işaret etmiştir.³¹²

Hız. Peygamber'in mmî bir insan olup olmadığına dair farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. "Hudeybiye anlaşmasında,Resûlullah" yazılmasına müşrikler karşı çıkınca Hız. Peygamber, Hız. Ali'ye bu ifadeyi silmesini söyler. Hız. Ali bunu reddedince Hız. Peygamber antlaşmametnini alır ve bu ifadeyi siler. Onun yerine „Abdullah'ın oğlu Muhammed" ifadesini yazar."³¹³ Hız. Peygamber'in mmî olmadığını savunanlar Buhârî'de geçen bu rivayeti delil gösterirler.

³⁰⁸ Sebe", 34/28.

³⁰⁹ En,m, 6/19.

³¹⁰ A,,raf, 7/158.

³¹¹ Ankebût, 29/48.

³¹² Ğn Manzûr, Cilt 12, s. 34.

³¹³ Buhârî, Sulh, 53.

Âlimler, hadisin zahirinden anlaşılan Hz. Peygamber'in, "Resûlullah" ifadesini kendisinin sildiği ve yerine „Abdullah“ın oğlu Muhammed“ ifadesini yazdığıdır. Bundan yola çıkarak ümmî birisinin bunu yapamayacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla daha önce hiçbir kitaptan öğrenmediği halde buna kalkışması belki bir mucizeden öte onun risâletinin doğruluğunun göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Allân'ın, Hz. Peygamber'in kalbine ilham ederek eliyle yazdığı birkaç çizgiden okuyanlar için "Abdullah'ın oğlu Muhammed" mefhumunun anlaşılması olağan üstü bir durum olduğunu, ravinin hadisin devamında „yazısı güzel değildi“ demesi de bunun göstergesi olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bununla Hz. Peygamberden ümmîlik vasfının kalkmayacağını beyan etmişlerdir. Diğer bir kısım âlimler ise bu duruma şu şekilde açıklık getirmişlerdir. Hz. Peygamber'in mucizesinin yazı yazmamasıdır. Dolayısıyla bir mucize diğer bir mucizeyle kaldırılmaz. Buhârî'nin naklettiği bu hadis, kâtiplerine emrettiği şekilde anlaşılması gerektiğini, çünkü bu işle görevli Hz. Peygamber'in 26 vahiy kâtibi bulunduğunu belirtirler.³¹⁴ Hz. Peygamber'in ölmeden yazı yazdığı, Luan ibn Hısn'ın sahifelerini okuduğu nakledilse de bu gibi görüşler zayıf görülmüştür.³¹⁵

Hz. Peygamber'in ümmî olmadığını savunanların diğer bir delilleri ise "Mirac gecesinde cennetin kapısının üzerinde sadaka verenlerin on misliyle borç verenlerin ise onsekiz misliyle yazıldığı"³¹⁶ şekilde nakledilen hadistir. Buna da şu şekilde cevap verilmiştir. Dünya ve ahiret gibi yapıları birbirinde farklı olan iki âlemi kıyaslamak doğru değildir. Bu nedenle insanlar tarafından mahiyeti bilinmeyen ahiretin, dünya ile ilişkilendirilerek bir kanaate varmak ilmi ve akademik yaklaşımdan uzak görülmüştür.³¹⁷

---

³¹⁴ Kurtubî, Cilt 13, s. 352-353.

³¹⁵ Kurtubî, Cilt 13, s. 352-353.

³¹⁶ İbnî Mâce, Sadakât, 2431.

³¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Çısan Aslan, *Hz. Peygamber'in Ümmiliğine Farklı Bir Yaklaşım*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, 2019, s.491-492.

Ön Atıyye, ةءءءء (onlardan) ifadesinin, Hz. Peygamber'in hem Araplardan olduğuna hem de onlar gibi ümmî olduğuna iğret ettiğini ve bunun da Kur'an'ın i'caz yönünü gösterdiğini ifade eder.³¹⁸

Öni Ömer'den rivayet edilen hadis-i şerifte Hz. Peygamber "Biz yazmayan, hesap yapmayan ümmî bir milletiz." diyerek ümmî olduklarını ifade etmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e ilk vahiy nâzil olduğunda Meleğin ona "oku" emri karşısında her defasında "Ben okuma bilmem"³¹⁹ demesi de onun ümmî olduğunun bir göstergesidir. Âyet-i kerimede de "Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın."³²⁰ ifadesiyle O'nun okur yazar olmadığına iğret etmiştir.

Dolayısıyla Allah "Onlar, ellerindeki Tevrat'ta ve G'nî"de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar."³²¹ "Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resulüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."³²² ifadeleriyle peygamberini ümmî vasfıyla nitelemiştir. Şayet Hz. Peygamber okuma-yazma bilseydi ehl-i kitap Medinede "sen ümmî değilsin özelliklerin ahir zaman peygamberin özellikleriyle uyumuyor" şeklinde itiraz etmeleri gerekirdi. Ayrıca Hz. Peygamber'e 40 yaşında Kur'an nâzil oldu ve 13 yıl daha Mekke'de kalarak İslam'ı tebliğ etti. Dolayısıyla 53 yaşında Medine dönemi başlıyor. Bulduğu ortam da göz önünde bulundurulduğunda Şayet Hz. Peygamber okuma-yazma öğrenseydi buna dair sahâbe nakillerde bulunurdu. Dolayısıyla sahâbeden onun okuma-yazma bildiğine dair doğrudan rivayetler olmadığına göre Allah'ın ona nispet ettiği ve yakıştırdığı hal üzerine bırakmak daha yerinde olacaktır.

---

³¹⁸ Ön Âşır, Cilt 28, s. 208.

³¹⁹ Buhârî, Tefsîr, 4953

³²⁰ Ankebût, 29/48.

³²¹ A'râf, 7/157.

³²² A'râf, 7/157-158.

ğîâ'nın bazı tefsir kaynaklarında Hz. Peygamber'in ümmî olmadığını, Cum'a sûresinin ikinci âyeti delil getirilerek okuma yazma bilmeyen birisinin kitap ve hikmeti öğretmesinin mümkün olmadığını belirtilmektedir.³²³

Ön Âğûr (1879-1973) buna karşılık Hz. Peygamber'in ümmî olarak nitelendirilmesi ile beraber Hz. Musa gibi ümmî olmayan bütün peygamberlerin ümmetlerine öğrettikleri faydalı bilgileri Hz. Peygamber'in de eksiksiz hatta daha fazla bir şekilde ümmetine öğrettiğini ve bunun O'nun en büyük mucizelerinden biri olduğunu belirtir.³²⁴

ğî müfessirlerden nakledilen diğer bir görüşe göre ise Hz. Peygamber'in okumayı bildiği; fakat yazmayı bilmediğidir.³²⁵ Ebû Abdullah'tan yapılan bir rivayette o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in okuyup yazamaması Allah'ın bir lütfudur. Ebû Süfyân, Uhud'a yöneldiği zaman Hz. Abbâs, Hz. Peygamber'e bir mektup yazar. O, Medine'nin dış duvarlarının dibinde oturuyorken mektup Hz. Peygambere gelir. Hz. Peygamber mektubu okudu; ama ashâbına (mektubun içeriğinden) haber vermez. Onlara Medine'ye girmelerini emreder. Medine'ye girdiklerinde onlara durumu anlatır.³²⁶ ğî kaynaklarda geçen bu rivayet az önce zikrettiğimiz âyete³²⁷ ve Sünnî kaynaklarda sahih olarak geçen, Hz. Peygamber'in meleğin ona "oku" dediğinde "ben okuma bilmem" hadisiyle taban tabana zıt görünmektedir.

Ümmîlik vasfı Hz. Peygamber için bir meziyet, fazilet ve mucize olarak ifade edilirken diğer insanlar için bir kusur addedilir.³²⁸

Yüce Allah Kur'an'da, önceki peygamberlerin O'nun geleceğini haber verdiklerini³²⁹ ve son peygamberin vasıflarını daha önce gönderilen kitaplarda

³²³ Bahrânî, Cilt 28, s. 7.

³²⁴ Ön Âğûr, Cilt 28, s. 209.

³²⁵ Bahrânî, Cilt 28, s. 7.

³²⁶ Bahrânî, Cilt 28, s. 7.

³²⁷ "Sen bundan önce ne bir yazı okur ne de elinle onu yazardın." (Ankebût, 29/48)

³²⁸ Ziya ğen, *Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği*, Ğlami Ğimler Dergisi, Sayı 2, Güz 2006, s. 208; M. Suat Mertoğlu, *Ümmî md.* TDV Ğlâm Ansiklopedisi, Cilt XXXII, s. 309-310.

zikredildiğini belirtmektedir.³³⁰ Haber verilen bu vasıflarından bir tanesi de Hz. Peygamber'in ümmî olmasıdır. Allah'ın Hakîm sıfatı gereği her iği bir hikmete binaendir. Hz. Peygamber'in de ümmî olmasının çeğili hikmetleri vardır.

Daha önceki peygamberlerin kitaplarında, Hz. Peygamber'in özellikleri zikredilirken ümmî bir peygamber olarak gönderileceğinden bahsedilir. Hz. Peygamber'in önceki kitaplardan nakiller yapmış olması veya faydalanmış olma ihtimalini ortadan kaldıran ve zihinlerde Ğüphe mahal vermeyen vasfı hiç Ğüphesiz ümmî olmasıdır.³³¹ Çünkü bazı müğriker Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı bağkalarından öğrendiğini ileri sürmüğerdi. Bu kiğnin Ehl-i kitaptan Bel,am isimli Mekkeli bir kılıç ustası veya Yağ ya da Cebr isimli bir Hristiyan köle olduğu gibi çeğili rivayetler vardır. Bir rivayette Ğanlı Selmân'ın da ismi zikredilmekle birlikte Selmân Medine döneminde Müslüman olduğu için bu rivayetin asılsız olduğu ifade edilmektedir.³³² Allah, *“Hiç kuğkusuz ,kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kiğnin dili yabancısıdır, bunun dili ise açık seçik Arapçadır.*”³³³ âyeti ile bütün bu iddiaları reddetmektedir. Ayrıca âyetten anlağıldığına göre bu kiğnin Arap olmadığı bildirilmiştir. Arapça belâğatinin zirvede olduğu bir dönemden bu güne dek meydan okuyan Kur'an'ın, dili dahi Arapça olmayan bir yabancı tarafından Hz. Peygamber'e öğretildiğini iddia etmek mantığın sınırlarını zorlamaktan bağkabir Ğöy değildir.

Hz. Peygamber'in, Allah'ın âyetlerini onlara tilavet etmekle beraber ümmî olmasındaki hikmet, onun peygamberliği hakkındaki Ğüpheleri ortadan kaldırmaktır. Çünkü inkâr edenler *“Yine dediler ki: “Bunlar, onun bağkalarına yazdırdığı, sabah akğamkendisine okunan eskilerin masallarıdır!”*³³⁴ gibi iddialar öne sürmüğlerdir. Kur'an, *“Sen bundan önce ne bir kitap okuyabiliyor ne de onu kendi elinle*

---

³²⁹ Ârâf, 7/157; Âl-i Ğmran, 3/81.

³³⁰ Ârâf, 7/157; Fetih, 28/29.

³³¹ Ğbn Âdil, Cilt 4, s. 289; Ğbn Manzûr, Cilt 12, s. 34.

³³² Kurtubî, Cilt 10, s. 177-178.

³³³ Nahl, 16/103.

³³⁴ Furkân, 25/5.

yazabiliyordun; öyle olsaydı gerçeği çürütmeye çalışırdın kuşkuya düşerdi.”³³⁵
cevabıyla bu gibi Güphelere mahal bırakmamaktadır.³³⁶

Dolayısıyla ümmî olmasının hikmetlerini üç maddede toplamak mümkündür.

- 1- Daha önce gelmiş peygamberlerin, O’nu ümmî bir peygamber olarak müjdelemelerine muvafık olması.³³⁷
- 2- Araplar gibi ümmî olması, muvaffakiyet ve durumlarının birbirlerine benzemesi açısından daha uygun olması.
- 3- Hz. Peygamber’in getirdiği hikmet ve davet ettiği öğretiler hakkında Güpheleri ortadan kaldırmak.³³⁸ Dolayısıyla bu da O’nun tebliğ ettiği din ile ilgili bütün bilgileri sadece Allah’tan almış olduğunun göstergesidir.³³⁹

2.2.4. Âyetlerin Tilâvet Edilmesi

Tilâvet kelimesi sözlükte “okumak, izlemek, uymak, ard arda gelmek, tâbi olmak gibi anlamlara gelir. İzlemek anlamda رُئِيَ وَرُئِيَ “Evladı ona tâbi oluyor.” denilir.³⁴⁰ Tilâvet, bazen cisimlerin birbirini izlemesi manasına gelebildiği gibi bazen de bir Şey hükümde tâbi olmak anlamında gelir. Bazen de okumakla beraber mananın tefekkür edilmesi anlamında kullanılır. Terim olarak tilâvet, Kur’an’ı okumak, emir ve yasaklarına tâbi olmak, teğvik ettiği ve uyardığı konularda Allah’ın inzâl buyurduğu kitabına uymak şeklinde tarif edilmiştir.³⁴¹

Kıraatla aynı anlamı çağırılan tilâvet kelimesi, kıraatten daha özel bir anlam ifade eder. Her tilâvet kıraattır, fakat her kıraat tilâvet değildir. Çünkü tilâvet

³³⁵ Ankebût, 29/48.

³³⁶ ğinkîtî, Cilt 8, s. 216

³³⁷ Tûsî, Cilt 28, s. 5; Ğn Âdil, Cilt 19, s. 70; Ğnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi Ğmi’t-Tefsîr*, Cilt 1, s. 81; Neysâbüri, Ebu’l-Kâsım Necmuddîn Mahmûd b. Ebu’l-Hasan b. Hüseyin, *İcazu’l-Beyân an Meâni’l-Kur’ân*, thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî, 1. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-Ğlâmî, 1994, Cilt 2, s. 816.

³³⁸ Ğn Âdil, Cilt 19, s. 70; Ğnu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fi Ğmi’t-Tefsîr*, Cilt 1, s. 81; Neysâbüri, *İcazu’l-Beyân an Meâni’l-Kur’ân*, Cilt 2, s. 816; Tûsî, Cilt 28, s. 5.

³³⁹ *Kur’an Yolu Tefsiri*, Cilt 2, s. 601.

³⁴⁰ Ğn Manzûr, Cilt 14, s. 102.

³⁴¹ Ğfahânî, Müfredât, s. 167.

Kur‘ân‘a tâbi olmaktır. Kıraat ise her tür okuma için kullanılır.³⁴² Kur‘ân‘ı Kerîm‘de *أَوْعَاهُ لِبَاطِنِ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ* “Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda”³⁴³ *وَلَا رُؤْيَا لَهُ الْغُيُوبَاتُ* “Kendilerine okunan bu kitabı sana göndermiŞolmamız onlara yetmiyor mu?”³⁴⁴ *وَلَا رُؤْيَا لَهُ الْغُيُوبَاتُ* “Kendilerine Allah‘ın âyetleri okunduğunda”³⁴⁵ bu gibi âyetlerde tilâvet, kıraat manasında kullanılmıŞtır. Tilâvet, *رُؤْيَا لَهُ الْغُيُوبَاتُ* “Onu hakkını vererek okumakta olanlar...”³⁴⁶ âyetinde ise ilim ve amelle ona tabi olmak anlamında kullanılmıŞtır.³⁴⁷

Tilâvet kelimesi Kur‘ân‘ı Kerîm‘de altmıŞ üç yerde geçmektedir.³⁴⁸ Cünü‘l-Cevzî (ö. 597/1201), Kur‘ân‘da geçen tilâvet kelimesinin müfessirlerce beŞvecihle yorumlandığını aktarır.

1-Ğtibâ manasında: *وَاللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالْجِبَالُ وَالْأَنْجَارُ وَالْأَنْجَارُ وَالْأَنْجَارُ* “Yemin olsun, güneŞeve kuŞluğuna IĞığı onun ardından geldiğinde aya;”³⁴⁹

2-Kıraat manasında: *فَرَوَى ابْنُ عَبَّاسٍ فِي تَفْسِيرِهِ* De ki: "Doğru söylüyorsanız Tevrat‘ı getiirp okuyun!"³⁵⁰

3-Ğzâl anlamında: *نَزَّلْنَا فِي عَجْرَةَ* “Ğnan eden bir topluluk için Mûsâ ile Firavun‘un haberlerinden bir kısmını gerçek Ğkliyle sana anlatacağız.”³⁵¹

4-Amel mânasında: *رُؤْيَا لَهُ الْغُيُوبَاتُ* “Onu hakkını vererek okumakta olanlar...”³⁵² Cünü‘l-Cevzî bu görüŞüMücâhid‘e nisbet etmiŞtir.

³⁴² Ğfahânî, Müfredât, s. 167.

³⁴³ Enfâl, 8/31.

³⁴⁴ Ankebût, 29/51.

³⁴⁵ Enfâl, 8/2.

³⁴⁶ Bakara, 2/121.

³⁴⁷ Ğfahânî, Müfredât, s. 168.

³⁴⁸ Abdurrahman Çetin, *Tilâvet* md., TDV Ğlâm Ansiklopedisi, Cilt XXXXI s. 155-157.

³⁴⁹ Ğems, 91/1-2.

³⁵⁰ Âl-i Ğnrâr, 3/93.

³⁵¹ Kasa, 28/3.

³⁵² Bakara, 2/121.

5-Rivayet anlamında: *“Onlar, Süleyman’ın hükümranlığı hakkında Götanların uydurup söylediklerine uydular”*³⁵³ Önu’l-Cevzî bu görüşüne Ön Kuteybe’ye (ö. 276/889) ait olduğunu belirtir.³⁵⁴

Sünnî ve ğîf müfessirler mevzû bahis olan Cum’a sûresinin ikici âyetinde geçen tilâvetin hangi anlamda kullandığına dair yorumda bulunmamığladır. Kur’ân’ı Kerîm’de kullanılan mânalarından yola çıkarak söz konusu âyette kıraat anlamında kullanılığı kanaatindeyiz. Çünkü tilâvet kelimesinden sonra gelen âyâtihi (لآؤه) kelimesi bu manayı çağrığtırmaktadır. Ayrıca âyetin bağında Hz. Peygamber’in ümmîlere gönderildiği ifade edilmektedir. Bu sebepten ötürü gönderilen peygamberin tilâvet etmesiyle onun tebliğ vazifesine dikkat çekilmiğtir. Dolayısıyla “Onlara âyetlerini okuyan” Ėklinde bir anlam ifade etmektedir.

Âyet-i kerimede “Onlara âyetlerini okuyan” ifadesiyle Hz. Peygamber’in tebliğ vazifesi gereği insanlara Allah’ın âyetlerini tilavet etmesi gerektiği ifade edilmektedir; ancak tilavet edeceği “âyetlerin” ne olduğu ile ilgili farklı yorumlar yapılmığtır.

“Âyetlerden” maksadın; onun peygamberliğini açıklayan ve gösteren deliller olduğu, Ėe’i hükümleri açıklayan ve hakkı batıldan ayıran âyetler olduğu,³⁵⁵ helal-haramlar ve bunlara benzer hükümler olduğu ya da âyetlerden kasıt hak ve hakikatin kendisinden anlağıldığı ve meydana geldiği deliller olduğu Ėklinde yorumlanmığtır.³⁵⁶

Diğer bir yorum ve belki de en doğru gelen yaklaÇım “âyetlerden” maksadın kendisine Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla indirilen Allah’ın âyetlerini³⁵⁷

³⁵³ Bakara, 2/102.

³⁵⁴ Öni’l-Cevzî, Nüzhetü’l-Ayûn fi ‘Ömi’l-Vücûh ve’n-Nazâir, Muhammed Abdulkerim Kazım er-Razî Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1984, s. 221-222.

³⁵⁵ Râzî, Cilt 30, s. 538.

³⁵⁶ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 6.

³⁵⁷ Önu’l-Hatîb Muhammed Muhammed Abdullatif, *Evdâhu’t-Tefasir*, 6. Baskı, Mektebetü’l-Mısriyye, 1964, s. 685

insanlara okuyup tebliğ etmesidir. Dolayısıyla âyetlerden kastedilen bütün Kurʻân âyetleri olunca diğer görüşlerde bunun altına girmektedir.

ğîâ kaynakları âyetleri tilavet etmekten maksadın onları dünya hayatında takip edecekleri doğru yola, ahirette, kurtuluğa erdirecek olan Rabbinin risâletini tebliğ etmesi olduğunu belirtmektedirler.³⁵⁸ Ayrıca Hz. Peygamberʻin, Allahʻın kitabının âyetlerini okuması,³⁵⁹ Kurʻânʻdan ve Kurʻân dışında, onlara Allahʻın varlığının delillerini tilavet etmesi ve açıklaması şeklinde yorumlar da yapılmıştır.³⁶⁰ Onlar gibi ümmî olduğu halde ve hiçbir şekilde eğitim-öğretim görmeyen birinin diğer kitaplara muvafık bir şekilde geçmiş kuşaklardan haber vermesi bir mucize olduğu, ğîî müfessirlerce de ifade edilmektedir.³⁶¹

2.2.5. Tezkiye Edilmeleri

Hz. Peygamberʻin en önemli görevlerinden bir tanesi de Kurʻânʻnın veciz ifadesiyle insanları tezkiye etmesidir.

Tezkiye kelimesi kapsamlı bir ifade olması hasebiyle müfessirler tarafından farklı yorumlar yapılmıştır. Tezkiye, Hz. Peygamberʻin insanları: 1) Küfrün ve günahların kirinden arındırması,³⁶² 2) Onları şikten ve cahiliye pisliklerinden temizlemesi,³⁶³ 3) Onlardan mallarının zekâtını alması, 4) Kalplerini imanla nurlandırması, 5) Onları inanç açısından arındırması,³⁶⁴ 6) Kötü ahlaktan arındırması, 7) Hz. Peygamberʻin, kıyamet günü Allahʻın huzurunda onların imanına şahitlik etmesi,³⁶⁵ 8) Zekâtlarını vermeye ve günahlarından tövbe etmeye davet etmesi,³⁶⁶ 9)

³⁵⁸ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 322.

³⁵⁹ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 277.

³⁶⁰ Tûsî, Cilt 28, s. 5.

³⁶¹ Tabersî, *Cevâmiʻu'l-Câmiʻ*, Cilt 3, s. 559.

³⁶² Tantâvî, Cilt 14, s. 377; Ebuʻt-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân b. Hasan b. Ali, *Fethuʻl-Beyân fi Makâsidiʻl-Kurʻân*, el-Mektebetüʻl-Asriyye, Beyrut 1992, Cilt 14, s. 130.

³⁶³ Önuʻl-Hatîb, s. 685; Ebuʻt-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 130.

³⁶⁴ Ebuʻt-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 130.

³⁶⁵ Molla Gürânî, ğemseddin Ahmet b. Ğmâil, *Ġâyetüʻl-Emânî fi Tesîriʻl-Kelâmiʻr-Rabbânî (Necm-Nâs sûreleri arası)*, thk. Muhammed Mustafa Göksu, Sakarya Üniversitesi, Türkiye 2007, s. 159.

³⁶⁶ Önu Abbâs, s. 471.

Onları ıslah etmesi; yani onları temiz ve takvalı olana davet etmesi,³⁶⁷ 10) Onları ruhen arındırması³⁶⁸ Ğkline tefsir edilmiğtir.

ġiî mûfessirler ise Hz. Peygamber“in tezkiye vazifesini; onları Ğikten temizleyerek, imanla hidayete erdirerek ancak tezkiyenin mümkün olabileceğini ifade ederler. Tezkiye, kendisiyle Allah“a icabetin mümkün olduğu amellere davet etmekle gerçekteğeğini dolayısıyla davet edilen amellere icabet edilmezse tezkiyenin meydana gelmeyeceğini savunurlar.³⁶⁹

Ayrıca tezkiye; nefislerini Ğikten, zihinlerini cahillikten, amellerini suç ve çirkinliklerden temizlemeleridir.³⁷⁰ Onların salih birer birey olmaları için ahlak ve salih ameller açısından eksikliklerini gidermeleri³⁷¹ gerektiği Ğkline yorumlanığladır.

Tezkiye kelimesini sadece bunlardan biriyle yorumlamaktan ziyade bütün bu manaları kapsayacak Ğkilde “tevhit inancına ve Ğlâm dinine ters düğen her Ğyden temizleyerek, Allah“ın benimsediği bir yağam tarzı sunmak ” Ğkline yorumlamak daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Burada üzerinde mûlahaza edilmeğe değer diğer bir nûkte de (طُورُوح) tezkiye kelimesinin, (عِلْمٌ) ta,lim kelimesiyle beraber zikredilmesidir. Birçok âyette bu iki kelimenin birlikte zikredilmesi, bu iki unsurun karĖılıklı etkileşimine, -ilim, ahlaktan doğduğu gibi ahlakta ilimden doğduğuna- terbiyenin gerçekliğine ve önemine dikkat çekilmiğtir.³⁷²

³⁶⁷ Râzî, Cilt 30, s. 538.

³⁶⁸ El-Cezâirî Ebû Bekir Cabir b. Musa, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-,Aliyyi'l-Kebîr*, 5. Baskı, Mektebetu „Ulum ve‘l-Hikem, Medine 2003, Cilt 5, s. 344.

³⁶⁹ Tûsî, Cilt 28, s. 5.

³⁷⁰ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 322.

³⁷¹ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 277.

³⁷² ġirâzî, Cilt 27, s. 154.

2.2.6. Kitap ve Hikmetin Öğretilmesi

Kur‘ân‘ı Kerim‘in en önemli kavramlarından olan Hikmet, lügatte ıslah gayesiyle men etmek,³⁷³ yönetmek, hâkim olmak, dönmek, sağlam yapmak³⁷⁴ gibi birçok anlama gelmektedir.

Hikmet, Kur‘ân-ı Kerim‘de on yerde kitap kelimesiyle beraber zikredilmektedir. Dolayısıyla hikmetin Kur‘ân‘da birçok manasının olduğu ifade edilmektedir.

- 1- Kur‘ân‘da, emir ve nehiy Çeklindeki nasihatler anlamına gelir: *“Allah‘ın size bahÇetiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düÇürmşin.”*³⁷⁵ *“Ona yazmayı, hikmeti, Tevrat‘ı ve Ğmil‘i öğretecek.”*³⁷⁶ *“Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiÇ, bilmediğini sana öğretmiÇtir.”*³⁷⁷ âyetleri bu manaya örnek olarak getirilir.
- 2- AnlayıÇ (fehm) ve ilim anlamında hüküm manasında: *“Ey Yahyâ! Kitaba var gücünle sarıl! dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik.”*³⁷⁸ âyetinde olduğu gibi.
- 3- Nübüvvet manasında: *“Dâvûd da Câlût‘u öldürdü ve Allah ona hükümlerlik ve hikmet verdi.”*³⁷⁹ *“Oysa Ğbrâhimsoyuna da kitabı ve hikmeti verdik.”*³⁸⁰ *“Onun hükümdarlığını güçlendirmiÇ, kendisine hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuÇma yeteneği vermiÇtik.”*³⁸¹ âyetlerinde hikmetten nübüvvet kastedilmiÇtir.

---

³⁷³ Ğfahâni, s. 248.

³⁷⁴ Ğmail Karagöz ve ArkadaÇlar, s. 257.

³⁷⁵ Bakara, 2/231.

³⁷⁶ Âl-i Ğnrân, 3/48.

³⁷⁷ Nisâ, 4/113.

³⁷⁸ Meryem, 19/12.

³⁷⁹ Bakara, 2/251.

³⁸⁰ Nisâ, 4/54.

³⁸¹ Sâd, 38/20.

- 4- Kur“ân“ın tefsiri manasında: Buna örnek olarak “*O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuştur denektir.*”³⁸² âyeti getirilir.
- 5- Bazen hikmetten bizzat Kur“ân“ın kendisi murat edilir. “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et*”³⁸³ âyetinin buna örnek teşkil ettiği ifade edilir.³⁸⁴
- 6- Kur“ân ilimleri manasında: “*Hânelerinizde okunan Allah“ın âyetlerini ve hikmeti dilinizden düğürmün.*”³⁸⁵ Âyette, hikmetten kastın mühkem-müteğâbih, nâsîh-mensûh gibi Kur“ân ilimleri olduğu ifade edilmektedir.³⁸⁶ İbn Abbâs ise emir, nehy, helaller ve haramlar manasında olduğunu belirtmiştir.³⁸⁷
- 7- Öğüt anlamında: “*Oysa İbrâhim soyuna da kitabı ve hikmeti verdik.*”³⁸⁸
- 8- Bazet de hikmet, Sünnet manasında gelir:³⁸⁹ “*Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş, bilmediğini sana öğretmiştir.*”³⁹⁰

Söz konusu âyette ise kitap ve hikmetten ne murat edildiği ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur:

- 1) Kitaptan maksat, Kur“ân ve içerdiği helal ve haramlardır;³⁹¹ hikmetten murat ise salih amelledir.³⁹²
- 2) Kitaptan maksat nas olan âyetler; hikmetten ise o âyetin ifade ettiği manalardır.³⁹³

³⁸² Bakara, 2/269.

³⁸³ Nahl, 16/125.

³⁸⁴ İhan Kutluer, *Hikmet md.* TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt XVII, s. 503-511.

³⁸⁵ Ahzâb, 33/34.

³⁸⁶ İfahânî, s. 250.

³⁸⁷ İbn Abbâs, s. 353.

³⁸⁸ Nisa, 4/54.

³⁸⁹ İmail Karagöz ve Arkadaşlar, s. 257.

³⁹⁰ Nisâ 4/113.

³⁹¹ Mekki, b. Ebî Muhammed b. Ebi Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bülûğî'n-Nihâye*, thk. ğâhid el-Buğyîhî, Kuliyyetu'Ğgerî, tu ve'd-Darâsâtu'l-İslâmiyye, 2008, Cilt 12, s. 7457.

³⁹² Muhammed b. Abdillâh b. İsa b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur“ân'l-„Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. „Ukkâğ, Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûk el-Hadîse, 1. Baskı, Kahire 2002, Cilt 4, s. 390.

3) Kitaptan maksat Kur‘ân; hikmetten maksat ise Kur‘ân‘ı anlamak, idrak etmek ve iyice kavramaktır.³⁹⁴

4) Kitaptan maksat hayır ve Ğedir; hikmetten kasıt vaaz ve nasihattir.³⁹⁵

5) Kitaptan maksat Kur‘ân ilmi; hikmetten maksat ise hadis ilmidir.³⁹⁶

6) Burada kitap ve hikmetten kastın, bütün akli ve nakli ilimlerin kastedilmesi de mümkündür. Bütün sahâbenin tanıklığıyla Hz. Peygamber‘de bulunan ilimin derinliğinden yola çıkılarak bu yorum yapılmıĞtır.³⁹⁷

7) Kitaptan maksat Kur‘ân; talimden maksat Hz. Peygamber‘in Kur‘ân‘ın manasını doğru ve sıhhatli bir Ğilde açıklaması, Kur‘ân‘ın hükümlerini, emir ve yasaklarını izah etmesidir. Hikmetten kasıt ise salih ve güzel amellere bağılı faydalı ilimlerdir. Hikmetin kitapla beraber gelmesi, hikmetten kastın sünnet olduğı; çünkü insanın Kur‘ân ve sünnetle pratikte ve sözde en doğruya, hükümde en adil olana ulaşabileceğı ifade edilmektedir.³⁹⁸ Ğnam Ğâfi‘ de hikmetten kastın sünnet olduğunu ifade etmiĞtir.³⁹⁹

Ayrıca kitabı öğretmesinden kast edilen; farzlar,⁴⁰⁰ helaller-haramlar, Kur‘ân‘ın öğütleri,⁴⁰¹ onlara Kur‘ân‘ı ezberletmesi, Kur‘ân‘ın hükümlerini açıklaması ve kapalı olan lafız ve manaları beyan etmesi olarak da yorumlanmaktadır.⁴⁰²

---

³⁹³ Râzî, Cilt 30, s. 538.

³⁹⁴ Molla HuveyĞ Cilt 6, s. 255

³⁹⁵ Ğmail Hakkı, Cilt 9, s. 514.

³⁹⁶ Sa‘di, „Abdurrahmân b. Nasr b. Abdullah, *Teysîru‘l-Kerîmi‘r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi‘l-Mennân*, thk. „Abdurrahmân b. Mu,allâ el-Lüveyhık, y.y., Müessesetü‘r-Risâle, 2000, s. 862.

³⁹⁷ Alûsî, Cilt 14, s. 288.

³⁹⁸ Tantâvî, Cilt 14, s. 376.

³⁹⁹ eĞĞâfi‘, Muhammet b. Ğris, *er-Risâle*, thk. Ahmet Ğakır, Mektebetü‘l-Halebiye, Mısır, 1940, s. 32.

⁴⁰⁰ Ebu‘t-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 131, Râzî, Cilt 30, s. 538.

⁴⁰¹ Ğn Abbâs, s. 471.

⁴⁰² Tantâvî, Cilt 14, s. 377.

Âyet-i kerimedeki kelimelerin diziliş dikkat çekicidir. Önce tilavet sonra tezkiye sonra ta'lim ve en son olarak hikmet kelimeleri zikredilmektedir. Bu dizilişin hikmeti şu şekilde açıklanmaktadır. Davet ve tebliğın ilk ayağı vahyin tilavet edilmesiyle başlar Tebliğın ikinci ayağı manevi pisliklerden, şirktenarınmakla; yani tezkiye ile mümkün olur. Bu ikisinden sonra vahyin manasının ve maksadının ne olduğunu beyan etmek için kitabın öğretilmesi gelir. Bu da tilavet ve kitabın öğretilmesinin aynı şeyden ibaret olmadığı manasına gelir. Çünkü tilavet ard arda, peşpeş okumaktan ibaret iken, ta'lim ise onun hükümlerinin açıklanması ve kapalı olan lafız ve hükümlerin tebyin edilmesinden ibarettir.⁴⁰³ *“O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir.”*⁴⁰⁴ *“İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklaman için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik.”*⁴⁰⁵ âyetleri de Hz. Peygamber'in tebyin görevine işaret etmektedir. Bütün bunların zirvesi ve amacı ise hikmetin öğretilmesidir; çünkü Kur'an'ı okuyan, onunla amel eden, onun kapalı manalarına vakıf olan kimse hikmete ulaşmıştır. *“Allah”ın size bahsettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin*⁴⁰⁶ *“And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah”ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur.”*⁴⁰⁷ âyetleri de bu hakikati ifade etmektedirler.⁴⁰⁸

Dolayısıyla Cum'a sûresinin ikinci âyeti, Hz. Peygamber'in bazı vasıflarını zikretmekle beraber Allah'ın dinini insanlara nasıl tebliğ edeceğini veciz ifadelerle beyan ederek tebliğ metodunu da açıklamaktadır.⁴⁰⁹ Bu da Hz. Peygamber'in misyonunu üstlenenlerin nasıl bir yol izlemeleri gerektiğine işaret etmektedir.

⁴⁰³ Tantâvî, Cilt 14, s. 377.

⁴⁰⁴ Kıyâmet, 75/18-19.

⁴⁰⁵ Nahl, 16/44.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/231.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/164.

⁴⁰⁸ Ön Âçur, Cilt 28, s. 209-210; Tantâvî, Cilt 14, s. 377.

⁴⁰⁹ Hatib Abdulkerim Yunus, Cilt 14, s. 943.

ğî müfessirler ise kitap ve hikmeti şu şekilde yorumlamışlardır. Hz. Peygamber'in kitabı öğretmesi; âyetlerin lafız manalarını açıklamak ve kapalı olanlarını tefsir etmesidir.⁴¹⁰ Hikmeti öğretmesi ise Kur'an'ın taşıdığı hakiki manasını ve iç yüzünü öğretmesidir.⁴¹¹ Kitaptan maksat, İslâm inanç esasları ve hükümleri; hikmetten maksat ise İslâm felsefesine ve İslâm sırlarına iğret etmesi de mümkündür.⁴¹² Ayrıca kitaptan maksadın Kur'an olduğu; hikmetten maksadın ise sünnet⁴¹³ ve Şer'i hükümler olduğu şeklinde de tefsir etmişlerdir.⁴¹⁴

ğî müfessirler, kitap ve hikmetin bir arada zikredilmesinin akıl ve vahiy gibi iki önemli kaynağa iğret ettiğini belirtirler. Bağkabir ifadeyle semavi hükümler ilahi vahye tabi olmasına rağmen bu doktrinlerin anlaşılmasının ve idrak edilmesinin ancak akıl ile mümkün olduğunu ifade ederler.⁴¹⁵ Daha sonra hikmet için yapılan bütün bu yorumların hikmetin eczaları olduğunu⁴¹⁶ hikmetin, Kur'an ve sünnetten daha geniş bir anlam ifade ettiğini belirterek hikmet için Şer'i tanımları yaparlar.

Hikmet: Din ve dünya içinde günaha girilmesinden korkulan veya sevap alınması umulan yerlerde kendisiyle amel olunan ilimdir.⁴¹⁷ Davranış ve inanç açısından hayra yönlendiren her Şer'e hikmet denir.⁴¹⁸

2.2.7. Dalâletten Hidayete

Sünnî ve ğî müfessirler Yüce Allah'ın “Onlar daha önce açık bir sapıklık içinde idiler.” ifadeleriyle Arapların Bi'setten önceki hayat tarzına ve düğün yapılarına iğret ettiğini ifade ederler. Daha açık bir ifadeyle cahiliye dönemine iğret etmektedir.

---

⁴¹⁰ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 277.

⁴¹¹ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 277.

⁴¹² ğirâzî, Cilt 27, s. 154.

⁴¹³ Tûsî, Cilt 28, s. 5.

⁴¹⁴ Ali el-Mûsevî, Cilt 16, s. 103.

⁴¹⁵ ğirâzî Cilt 27, s. 154.

⁴¹⁶ Ali el-Mûsevî, Cilt 16, s. 103.

⁴¹⁷ Tûsî, Cilt 28, s. 5.

⁴¹⁸ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 323.

Onlar, haktan ve hak yolundan yüz çevirmiş helal ve haram ayırımı yapmazlardı. Allah'ın beğenen ne istediğine bakmaksızın kendi nefis ve şevketlerinin esiri olmuşlardı. Allah'ı hakkıyla tanımadıkları için hiçbir dine mensup olmayıp, kendilerine hiçbir fayda ve zarar veremeyen putlara taparlardı.⁴¹⁹ Ve ihtiyaçlarını onlara arz ederlerdi.⁴²⁰

Özellikle kız çocuklarını kendi elleriyle diri bir şekilde toprağa gömdüler ve bunu kendileri için iftihar vesilesi yaptılar. Onlar “ Biz ırz ve namusumuzun yabancıların ellerine terk edemeyiz” düğünleriyle⁴²¹ ve açlık korkusuyla bunu gerçekleştirdiler.

Kadınlar değersiz olup, bir mal gibi alınıp satılırdı. Üzerine kumarla oynanır ve en basit insan haklarından mahrum edilirdi.⁴²² Daha önce onlar kadınlara zorla vâris oluyorlar ve boşanma konusunda kadınlara engel çıkarıyorlardı.⁴²³

Onların namazı ve duaları Kâbe'nin yanında el çarpmaları ve ıslık çarpmaktan ibaretti. Hatta kadınlar Kâbe'nin etrafında, çıplak tavaf ederek bunu ibadet sayarlardı.⁴²⁴

Kendilerine Allah tarafından bahşilen Ğlâm nuru doğmadan önce insanlar inanç, ibadet, ahlak ve sosyal ilişkiler bakımından açık bir dalalette, zifiri karanlıklar içinde idiler. Bütün bunlar Kur'an'ın “dalâlet” diye veciz bir şekilde ifade ettiği yağıydı. Bu yağ ve düzenin yeniden tesis edilmesi gerekirdi. Ve bütün bunlar bir peygambere olan ihtiyacın emareleriydi. İnsanları küfrün, dalaletin ve isyanın karanlıklarından çıkarıp hidayete, imana ve doğru yola iletmek için Allah, insanlara olan kendi rahmet ve lütfundan ötürü onlara Hz. Muhammed'i peygamber olarak

---

⁴¹⁹ Molla Huveyr Cilt 6, s. 255.

⁴²⁰ Ğirâzî, Cilt 27, s. 155; Önu'l-Hatîb, s. 685.

⁴²¹ Ğirâzî, Cilt 27, s. 155.

⁴²² Ğirâzî, Cilt 27, s. 155.

⁴²³ Önu'l-Hatîb, s. 685.

⁴²⁴ Ğirâzî, Cilt 27, s. 155.

bahçeti. “Resûlullah”a itaat eden Allah”a itaat etmiçolur.”⁴²⁵ âyeti de onların bu karanlıklardan aydınlığa nasıl çıkacaklarına ışık olmaktadır. Dolayısıyla âyet, onların Allah’a giden yolda Hz. Peygamber’e tabi olmaya davet ederek ancak ona tabi olmakla hidayetin mümkün olabileceğini bilirtmektedir.

Âyetteki “Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir delalet içinde idiler.” ifadesiyle çoğunluk kast edilmiştir; çünkü içlerinde tevhit açısından hidayet üzere olanlar da vardı.⁴²⁶ Tevhit açısından diyoruz; çünkü “Seni yol bilmez halde bulup yol göstermedi mi?”⁴²⁷ âyeti Hz. Peygamber’e hitap ederek onun peygamberlikle görevlendirilmeden önceki ve görevlendirildikten sonraki devreleri arasında bir karışılma yapılmaktadır. Hz. Peygamber, Câhiliye döneminde toplumda hâkim olan putperestlik, diğer inanç ve yanlış yanlılığını farkında olmakla beraber insanların bu kötü inanç ve ideolojiden nasıl çıkacağını bilmiyordu. Yüce Allah, Kur’an’ı böylesi bir dönemde inzâl buyurarak onlara yol ve hedef gösterdi ve o hedefe nasıl varacaklarını öğretti.⁴²⁸ Anlaşılır odur ki Hz. Peygamber Çirkten hırsızlık ve zina gibi kötülüklerden arınması için, Hanif dini üzere olan diğer insanlar her ne kadar tevhit açısından hidayet üzere olsalar da mutlak anlamda hidayet üzere oldukları söylenemez.⁴²⁹ Dolayısıyla mutlak anlamda hidayetleri İslâm’la gerçekleştirilmiştir.

Cum’a sûresinin ikinci âyeti açık bir şekilde İbrâhîm (a.s)’in duasına Allah tarafından icabet edildiğini göstermektedir. “Zamanında İbrahimsoyumuz içinden, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi çıkar rabbimiz!”⁴³⁰ diye dua etmiştir.⁴³¹ İlgâ kaynaklarında sadece İbrahim’in

⁴²⁵ Nisâ, 4/80.

⁴²⁶ Alevî, Cilt 29, s. 286-287.

⁴²⁷ Duhâ, 93/7.

⁴²⁸ Kur’an Yolu Tefsiri, Cilt 5, s. 638-639.

⁴²⁹ Alevî, Cilt 29, s. 288.

⁴³⁰ Bakara, 2/129.

⁴³¹ Tantâvî, Cilt 14, s. 377; İnkîtâ, Cilt 8, s. 215-216.

olsun kıyamete kadar Müslüman olup salih amel işleyenlerdir.⁴⁴¹ 9) Zühayli (1932-2015) ve ğîi müfessirlerden olan Bahrânî, sahâbeden sonra kıyamete kadar Ğlâm'a girenler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴² 10) Ğrime (ö. 105/723), bunların tâbîn olduğunu rivayet etmiştir. 11) Ğn Ömer, Yemen milleti olduğunu söylemiştir. 12) Mücâhid (ö. 103/721) ise Hz. Peygamber'in kendilerine gönderildiği bütün insanlar olduğunu,⁴⁴³ kendisine ait diğer bir görüşe göre ise Arapların çocuklarından olan tâbînler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁴

Hz. Peygamber'e (ﷺ) Âharîne "diğerlerinden" kastın kimler olduğu sorulunca Selman-ı Farisiyi içaet ederek " Ğnan Süreyya yıldızının yanında olsa bunun kavminden adamlar alır, elde ederdi."⁴⁴⁵ buyurdular. Daha sonra Hz. Ömer'in, Fars'ı fethettikten sonra onların Ğlâm'ı kabul etmeleri Hz. Peygamber'i doğrular mahiyette olduğu yorumu da yapılmıştır.⁴⁴⁶

ğinkîti (1907-1974), Selman'ın kavmi olan Farıların kastedildiğini söylese de bununla beraber sebebin özel olmasına değil de lafzın genel olmasına itibar edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴⁴⁷ Hz. Peygamber bu hadisi temsil yoluyla kısmi ve temsili yorumlama babındandır. Buda ﷺ kelimesinin daha pek çok milletleri de kapsadığı anlamına gelir. Fars milleti ise sadece bu milletlerden bir tanesidir.⁴⁴⁸ Bunun için âyeti sadece bir fırka veya milletle tefsir etmek uygun değildir. Bütün bunlar,

---

⁴⁴⁰ Se,âlibî, Ebû Zeyd „Abdurrahmân. *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân. thk.* Muhammed „Ali Mu,avved, „Âdil Ahmed „Abdulmevcüd. Dâru Ğyâi't-Turâsî'l-,Arabi, Beyrut 1997, Cilt 5, s. 428.

⁴⁴¹ Suyûtî, Hafız Celâleddîn, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut, t.y., Cilt 8, s. 152-153.

⁴⁴² Zühaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Dâru'l-Fikr, Dimeçk 2001, Cilt 3, s. 2654; Bahrânî, Cilt 28, s. 8.

⁴⁴³ Ğn ÂĞir, Cilt 2, s. 212.

⁴⁴⁴ Se,âlibî, Cilt 5, s. 428.

⁴⁴⁵ Bûhârî, Tefsir, 4897; Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 9406; Müslim, Fedâil's-Sahâbe, 231.

⁴⁴⁶ Cezâiri, Cilt 5, s. 346.

⁴⁴⁷ Ğinkîti, Cilt 8, s. 116.

⁴⁴⁸ Ğn ÂĞir, Cilt 2, s. 211.

yukardaki hadiste olduğu gibi temsil yolu ile yapılan yorumlardır.⁴⁴⁹ Ğn Ömer'in Yemen halkı için "siz onlardansınız"⁴⁵⁰ demesi de bunu destekler mahiyettedir.

Hız. Peygamber'in "Ğnan Süreyya yıldızında olsa bile..." sözleriyle, uzak olmalarına rağmen Ğlâm'a girecek olanlara iĞaet etiğini, Ğlâm davasının ve hâkimiyetinin dünyanın dört bir yanına yayılacağına iĞaet etmektedir. Buda Allah'ın Peygamberine bildirdiğı gaybi haberlerdendir. Çünkü dünyanın birçok yerinde milletler gruplar halinde Ğlâm'a girmiĞlerdir.⁴⁵¹

Ğni Ebi Hatem'in, Sehl b. Sa'd es-Saidi'den rivayet ettiğine göre Hız. Peygamber (s.a.) Ğyle buyurmuĞlardır: "Benim ümmetimin sırtında bazı erkekler ve kadınlar vardır ki cennete hesapsız gireceklerdir." Bunu dedikten hemen sonra "(Allah, o peygamberi) onlardan henüz kendilerine katılmayan baĞkalarına da göndermiĞtir..." âyetini okudu.⁴⁵² Bununla Hız. Peygamberden sonra gelecek olan ümmeti kastedildiğı ifade edilmektedir.⁴⁵³

ğî müfessirler ise âyetteki "diğerlerinden" kastın, ister Arap olsun ister acem olsun sahâbe neslinden sonra gelecek olan bütün kavimlere iĞaet ettiğini söylemektedirler. O kimselerin de Kur'an'ın ve sünnetin terbiyesinden geçeceklerine, aynı zamanda bu davetin kendilerini de kapsadığına delalet ettiğini belirtmektedirler. Hız. Peygamber'in, Selman-ı Farisi'yi iĞaet ederek "ğayet iman Süreyya yıldızında olsa..." hadisinin de bunu desteklediğini ifade etmektedirler.⁴⁵⁴ Hız. Peygamber döneminde Arapların ona iman etmeleri gibi ondan sonra gelen nesiller de ona tabi olması onun davasının evrenselliğini yansıttığı Ğî müfessirlerce

⁴⁴⁹ Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 172; Alûsî, Cilt 14, s. 289.

⁴⁵⁰ Mekkî, Cilt 12, s. 7457-7460.

⁴⁵¹ el-Hatib Abdulkereim Yunus, Cilt 14, s. 945.

⁴⁵² Taberanî Süleyman b. Ahmet b. Eyyûp, *Mu'cemü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi, Mektebetü Ğn Teymiye, 2. Baskı, Kahire 1994, 6, 201.

⁴⁵³ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğğeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 186.

⁴⁵⁴ Ğirâzî, Cilt 27, s. 155.

ifade edilmiştir.⁴⁵⁵ Dolayısıyla ğî müfessirler, bu âyetin özel bir kavmi iğâet ettiğine değinmeksizin genel olduğunu ifade etmişlerdir.

(أَخِي) Âharîne kavramıyla kimlerin kastedildiği ile ilgi bütün bu görüşleri ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi: (أَخِي) Âharîne kelimesinin ifade ettiği anlamı özelleştirip bunun belli bir fırkaya iğâet ettiğini savunanlar. Bu şekilde yorumlayanlar genelde Sünnî müfessirlerdir. İkincisi: Özelleştirmekten ziyade ifade ettiği anlamın genel ve kapsayıcı olduğunu öne sürenler. Burada sünnî müfessirler bulunmakla beraber ğî müfessirler çoğunluktadır. Dolayısıyla ikinci görüşte olanlar, Hz. Peygamber'in risâletinin evrenselliğine nisbetle daha doğru bir yaklaşım sergiledikleri kanaatindeyiz. Bazı Sünnî müfessirlerin “değerlerinden” kastın özel bir fırkaya iğâet ettiğini savunanların da bunu “temsil yolu ile yapılan yorumlar” şeklinde tevil etmeleri de bunu göstermektedir.

Âyetin manasının doğru anlaşılması için وَأَخِي deki atıf harfinin nereye bağlanacağı önem arz etmektedir.

ğayet وَأَخِي kelimesinin وَأَخِي kelimesine atıf olduğunu belirtirsek mana “(Allah, o peygamberi) Araplardan olan ümmîlere ve Araplar dışındaki ümmîlere de göndermiştir.” şeklinde bir anlam ifade edecektir. Bu yoruma göre ümmîlerden maksat Yahudiler dışında kalan milletlerdir. Dolayısıyla Yahudiler ümmîlerden olmadıkları için Ğlâm’da nasiplerinin olmadığı, birçok milletten insanların Ğlâm’a girmesine rağmen Yahudilerden çok azının Ğlâm’ı kabul ettiği ifade edilmektedir. Sürekli Ğlâm’a nifakı sokmaya çalışarak, Müslümanlara bin bir türlü hile ve tuzak kuran yine Yahudilerin olduğu, buna da zamanın tanıklık ettiği ifade edilmektedir.⁴⁵⁶

Sünnî ve ğî müfessirlere göre وَأَخِي kelimesi وَأَخِي kelimesine atfedilirse mecrur okunup “hem ümmîlere hem de başkalarına peygamber olarak

⁴⁵⁵ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 323.

⁴⁵⁶ el-Hatib Abdülkerîm Yunus, Cilt 14, s. 944.

gönderildiğini” ifade eder.⁴⁵⁷ Dolayısıyla bu te“vile göre âyet, onun peygamberliğinin kıyamete kadar devam edeceğini haber verir.⁴⁵⁸

Sünnî ve ğiî müfessirlere göre *أَخِي* kelimesi *أَخِي* kelimesinin zamirine atfedilip mensup okunursa “(Peygamber) Onlardan olan bağkâarına da öğretir.” Ėeklinde bir anlam ifade eder.⁴⁵⁹ Ebû Şhak da bu yönde görüğbeyan etmiğtir. Ama bu kimselerin Hz. Peygamberle bizzat görüğmedikleri, ona yetiğmedikleri ve dolayısıyla onlara talimde bulunmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle bu görüğ zayıf görülmüğtür. Ancak din adına her öğrenilenin Hz. Peygamber vasıtasıyla öğrenildiği, dolaylı olarak sanki peygamberin kendisi bizzat öğretmiğ gibi yorumlamanın mümkün olduğu da nakledilir.⁴⁶⁰ Ayrıca mensûp okunması halinde onlardan sonra gelecek olanlar arasında hikmetli, takvalı ve büyük âlimlerin çıkacağı müjdesini vermektedir.⁴⁶¹ Ėiî müfessirlerden olan Tûsî ise *أَخِي* kelimesinin mensup okunarak *أَخِي* kelimesinin zamirine atf edilebileceğini dolayısıyla “onlardan olan diğerlerini de tezkiye eder” manasını ifade ettiğini belirtir.⁴⁶²

Mâtürîdî (ö. 333/944), *أَخِي* kelimesi ile münafıkların kastedilmesinin de muhtemel olduğunu belirtir. O zaman âyetin manası “O peygamber ümmîlere gönderilmiğtir. Ve onlardan olan münafıklara da gönderilmiğtir. Ümmîleri gerçek bir Ėekilde zahiren ve batinen âlim, bilgin bir mü“min kılmığtır. Zahiren ümmîlerden olan münafıklar ise batinen ümmîlere yetiğenemiğlerdir.” Ėeklinde bir anlam ifade ettiğini ama diğer te“villerin daha münasip ve makul olduğunu ifade eder.⁴⁶³

أَخِي ifadesiyle Allah, ümmîlere minnet ettiği gibi onlardan sonra Ėslân davasının kendilerine ulağan ve bu davete icabet eden kimselere de minnet ettiği

⁴⁵⁷ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Cilt 3, s. 2654; Tûsî, Cilt 28, s. 6.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 7.

⁴⁵⁹ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Cilt 3, s. 2654; Tabersî, *Cevâmi‘u'l-Câmi‘*, Cilt 3, s. 560.

⁴⁶⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Cilt 21, s. 448.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 7.

⁴⁶² Tûsî, Cilt 28, s. 6.

⁴⁶³ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 7.

yorumu yapılmıŒtır.⁴⁶⁴ Hz. Peygamber'e iman etmeyenlerin ve onun davet ettiği dine girmeyenlerin ise Allah'ın minnet ettiği وَأَخِيَّ وَآخِيَّ kısmın dıŒında kaldıkları ifade edilmektedir. Çünkü onlar bir önceki âyette geçen ve Hz. Peygamber'in kendilerini tezkiye ettiği, kitabı ve hikmeti öğrettiği kimseler olmadıkları gerekçesiyle bu yorum yapılmıŒtır. Dolayısıyla onların bu minnetin kapsamı dıŒında kaldıkları ifade edilmiŒtir.⁴⁶⁵ Oysaki Allah, âlemlere rahmet bir peygamber gönderdiğini belirtmiŒtir.⁴⁶⁶ Bunu sadece iman edenlere indirgemenin doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Âyette geçen وَأَخِيَّ zamirinin merciinin İman ve nesepte⁴⁶⁷ ümmîlerle birleŒmeler ya da iman ve insanlıkta birleŒmeler kastedilmiŒtir. Dolayısıyla bunların ister Arap olsun ister acem olsun Müslüman olduktan sonra herkesi kapsadığı belirtilmiŒtir.⁴⁶⁸

Ön ÂÇİR ise وَأَخِيَّ zamirinin bir önceki âyette geçen وَأَخِيَّ deki zamire döndüğünü, dolayısıyla âyetin "(Peygamber) henüz kendilerine katılmayan delalettekilere de Allah'ın âyetlerini okur, onları tezkiye eder, kitap ve hikmeti öğretir" şeklinde bir anlam ifade ettiğini belirtmektedir.⁴⁶⁹

ğevkani (ö. 1250/1834) ise görüŒünü Œu şekilde belirtmiŒtir: İkinci âyette geçen وَأَخِيَّ ve üçüncü âyette geçen وَأَخِيَّ zamirleri ümmîlere dönmektedir. Buda "henüz onlara katılmayanlardan " maksadın sahâbey-i kirâmdan sonra gelecek olan sadece Araplar kastedilmiŒolduđunu teyit etmektedir. Her ne kadar Hz. Peygamber bütün insanlara ve cinlere gönderildiyse de burada sadece Arapların zikredilmesi, Allah'ın onlara minnet ettiğini göstermektir. Buda Hz. Peygamber'in risâletinin evrenselliğine ters değildir. Burada "henüz kendilerine katılmayandan" maksadın acemler olması da

⁴⁶⁴ Sa'dî, s. 862.

⁴⁶⁵ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Cilt 21, s. 448.

⁴⁶⁶ Enbiyâ, 21/ 107.

⁴⁶⁷ Se,âlibî, Cilt 5, s. 428.

⁴⁶⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Vasît*, Cilt 3, s. 2654.

⁴⁶⁹ Ön ÂÇİR, Cilt 2, s. 211.

mümkündür. Onlar, Araplardan olmasalar da Ğlâm'a girmekle onlara katılımıdır. Her ne kadar ırkları farklı olsa da Müslümanlar tek bir ümmettir.⁴⁷⁰

ġevkânî'nin, "Müslümanlar tek ümmettir" ifadesinin doğruluğu hakkında Ğüphe yoktur. "Mü'minlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velîleridir."⁴⁷¹ "Birbirinizden meydana gelmişsinizdir."⁴⁷² "Biliniz ki, sizin Ğuümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin rabbinizim."⁴⁷³ âyetleri de bu hakikati ifade etmektedir. Ancak ءَ ve ءَ zamirlerini sadece ümmîlere râci etmek doğru olmasa gerekir. Kendisinin dediği gibi Hz. Peygamber'in risâleti evrenseldir. O zaman âyeti Hz. Peygamber'in risâletinin evrenselliğine uygun bir Ğkilde yorumlamak daha doğru olacağı kanaatindeyiz. "Müminler ancak kardeşler."⁴⁷⁴ âyetinde ifade ettiği gibi müslümları "iman kardeşliği" etrafında bir tek ümmet olduklarını ifade etmek daha yerinde olacaktır. Dolayısıyla ءَ zamirinden kasıt sadece Araplar değil iman eden bütün ümmetleri kapsamaktadır. Ayrıca ءَ وَأَخٍ cümlesini ءَ ümmlesine atıf olduğunu belirtirsek ءَ zamirinden kastın acemler olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü mâtuf ve mâtufu ,aleyin farklı Ğylerden ibaret olması gerekir. Matufu ,aleyh ümmîler olduğuna göre mâtuf olan ءَ وَأَخٍ cümlesinden kastın ümmîler olmaması gerekir. Buda ءَ وَأَخٍ cümlesinden kastın acemler olduğunu gösterir.

Hz. Peygamber, ashâbtan sonra gelen hangi milletten olursa olsun kıyamete kadar bütün mü'minlere de gönderilmiştir. Aynı zamanda nasıl ümmîlere kitap ve hikmeti öğrettiyse aynı Ğkilde tâbîn ve onlardan sonra gelenlere de kıyamete kadar öğretir. Buda ümmetin vasıtasıyla meydana gelmektedir.⁴⁷⁵ "Bu Kur'an bana, hem sizi hem de ulaştığı herkesi onunla uyarmam için vahyedildi."⁴⁷⁶ hitabıyla Kur'an'ın,

⁴⁷⁰ ġevkânî, Cilt 5, s. 268.

⁴⁷¹ Tevbe, 9/71.

⁴⁷² Âl-i Ğmrân, 3/195.

⁴⁷³ Mü'minûn, 23/52.

⁴⁷⁴ Hucurât, 49/10.

⁴⁷⁵ Alevî, Cilt 29, s. 290.

⁴⁷⁶ En'âm, 6/19.

Hız. Peygamber dönemindekilere ve onlardan sonra kıyamete kadar gelecek herkesi uyarmak için kendisine vahyolunduğunu⁴⁷⁷ açık bir şekilde belirtmektedir.

“Henüz kendilerine yetiçmeyerler” diye çevirdiğimiz kısım zaman ve fazilet bakımından olmak üzere iki şekilde değerlendirilmiştir.

Zaman itibari ile kendilerine yetiçmeyerler.⁴⁷⁸ Henüz kendilerine katılmayandan maksat ümmîler zamanında yaçanayıp daha sonra onlara katılacak olan Arap ve acemlerdir.⁴⁷⁹ ğî müfessirler de bu yönde görüş beyan ederek sahâbeden sonra kıyamete kadar herkesi kapsadığını belirtirler.⁴⁸⁰ Burada بَّحَّكْهُ lemma edatı henüz kendilerine katılmamış ama katılmaları umulduğunu ve beklenildiğini ifade eder.⁴⁸¹ Bu yoruma göre lemma edatı asıl ifade ettiği manası üzeredir.

Bu ifadenin diğer bir anlamı da kendilerine eriçmemiçani Ğlâm“ın kabulünde, Ğref ve mertebede önde olanlardır.⁴⁸² ğî müfessirler bu yorumunda mühtemel olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸³ Cümledeki بَّحَّكْهُ lemma (بَّ) edatı normalde gerçekleşmemiş bir şeyin ileride gerçekleşmesini ummak anlamındadır. Dolayısıyla Peygamberden sonra gelecek nesillerin fazilet açısından sahâbeyi geçmesi umulur manası ortaya çıkmaktadır. Bu mana uygun olmadığından dolayı buradaki بَّ edatı * edatı manasındadır ve böyle bir beklentinin olmadığını ifade eder. Çünkü tâbîn ve onlardan sonra gelen nesillerin, sahâbenin mertebelerine eriçmeleri beklenen bir şey değildir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ Tantâvî, Cilt 14, s. 378.

⁴⁷⁸ Sa‘dî, s. 862.

⁴⁷⁹ Alûsî, Cilt 14, s. 289.

⁴⁸⁰ Tabersî, *Mecma‘u‘l-Beyân fi Tefsîri‘l-Kur‘ân*, Cilt 10, s. 6; Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 327; Ali el-Mûsevî, Cilt 16, s. 103.

⁴⁸¹ Alûsî, Cilt 14, s. 289.

⁴⁸² Ebu‘t-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 131.

⁴⁸³ Tabersî, *Mecma‘u‘l-Beyân fi Tefsîri‘l-Kur‘ân*, Cilt 10, s. 6-7.

⁴⁸⁴ Ebu‘t-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 131.

Sahâbenin gerek ilk iman etmeleri gerekse Hz. Peygamber'in sohbetlerinde bulunmaları hasebiyle kendilerine fazilet bakımından yetiçeneyenler. Çtebu fazilet, Allah'ın dilediğine bahçetiği lütfudur.⁴⁸⁵ Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'den hangisinin daha üstün olduğu Abdullah b. Mübarek'e sorulunca Çyle dedi: Muaviye'nin atının burnuna giren toz, yüz Ömer b. Abdülaziz'den daha üstündür. Hz. Peygamber namazda “*Bizi dosdoğru yola ilet.*”⁴⁸⁶ dediğinde Muaviye, onun arkasında saf tutup „âmin“ diyenlerdendir.⁴⁸⁷ Hz. Peygamber'in de “*Sizden biri Uhut dağı kadar altın infak etse onların yarım ölçek sadakasına ulaşmaz*”⁴⁸⁸ ifadeleri tâbîinin sahâbenin mertebelerine ulaşamayacağına delil olarak getirilmiştir.

Bazıları burada “fazilet ve yarıçta kendilerine (ashâba) yetiçeneyenler” Çkisinde yorumlarken aynı Çkilde acemlerin de Arapların derecesine ulaşamayacağını söylemişlerdir. Dolayısıyla âyetten Arapların acemlere üstünlüğünü ifade ettiğini, onların sevilmesi gerektiğini ve haklarına riayet edilmesini Çlâm'ın Çatlarından olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸⁹ Çüphesiz bu yaklaşım “*Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.*”⁴⁹⁰ âyetine ve Hz. Peygamber'in veda hutbesindeki “*Arapların aceme, acemin de Araplara üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır.*” sözlerine zıt olduğu aşıkâdır.

Çî müfessirlere göre “*Henüz kendilerine yetiçmşenler*” ifadesinden maksat ister Arap olsun Çter acem olsun Hz. Peygamber'in ashâbından sonra gelen ve Müslüman olan herkesi kapsadığını belirtirler.⁴⁹¹

Bu âyet, Hz. Peygamber'in bütün insanlara gönderildiğinin delilidir. Hz. Peygamber'in Fars, Rum ve diğer milletlerin emir ve hükümdarlarına mektuplar

⁴⁸⁵ Cezâiri, Cilt 5, s. 346.

⁴⁸⁶ Fâtiha, 1/6.

⁴⁸⁷ Alûsî, Cilt 14, s. 289.

⁴⁸⁸ Buhârî, Ashâb, 3673.

⁴⁸⁹ Alûsî, Cilt 14, s. 289.

⁴⁹⁰ Hucurât, 49/13.

⁴⁹¹ Çirâzi, Cilt 27, s. 155; Bahrânî, Cilt 28, s. 8.

göndererek onları Allah'a ve kendisinin getirdiği dine tabi olmaya çağırması da buna iÇaet etmektedir.⁴⁹² “Biz seni baÇka değil, ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak bütün insanlara gönderdik”⁴⁹³ “Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, fakat o Allah”ın elçisidir ve peygamberlerin sonuncusudur.”⁴⁹⁴ âyetleri de bu hakikati ifade etmektedir.⁴⁹⁵ Aynı Çkilde “Onlardan henüz kendilerine katılmayan baÇkalarına da göndermiÇtir.” ifadesi diğer milletlerin Müslümanların safına katılarak iman etmeleri, (kitap ve hikmeti) öğrenmeleri ve tezkiye olunmaları hem Kur”ân”ı tasdik etmekte hem de Kur”ân”ın mucizevi yönünü göstermektedir.⁴⁹⁶ Âyet-i kerime, Hz. Peygamber”in davasının Araplar dıÇındaki milletlere de eriÇeeği müjdesini vermektedir. Buda Kur”ân”ın gaipten haber verdiği mucizevi örneklerden bir tanesidir.⁴⁹⁷ Dolayısıyla Kur”ân”ı Kerim”in hükümleri sadece nâzil olduğu dönemin insanlarına hâs olmayıp kıyamet kadar gelecek olan bütün Müslümanlar için geçerlidir. Aynı Çkilde Kur”ân, kıyamete kadar gelecek olan bütün insanları uyarmak ve doğru yolu göstermek için nâzil olmuÇtur. Bu da Kur”ân”ın tarihsel bir kitap olmadığını göstermektedir.

Âyetin sonundaki Allah”ın آٰخِرُۙ سِۙرٰتِۙكَۙ آٰخِرُۙ سِۙرٰتِۙكَۙ sıfatlarının âyetin bağlamında değerlendirildiğinde farklı yorumlar yapılmıÇtır.

- 1) Azîz sıfatıyla Allah, zayıf bir millet olan Arapları, güçlü kılarak, onlar vasıtasıyla Allah”ın dinini yeryüzüne yayacak kadar güçlü olduğunu bildirmektedir.⁴⁹⁸
- 2) Allah, ümmî peygamberi destekleyerek, böylesi muazzam bir görev için vahiyle onu kuvvetlendirerek ve gönderdiği kiÇilere karÇıona yardım ederek kendi dinini doğu ve batıya yaymıÇtır.⁴⁹⁹ Dolayısıyla bu sıfat, Allah”ın kudretiyle bu dinin

⁴⁹² Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Vasît*, Cilt 3, s. 2654.

⁴⁹³ Sebe”, 34/28.

⁴⁹⁴ Ahzâp, 33/40.

⁴⁹⁵ Molla HuveyÇ Cilt 6, s. 255.

⁴⁹⁶ Cezâiri, Cilt 5, s. 346.

⁴⁹⁷ Çın ÂÇir, Cilt 28, s. 212.

⁴⁹⁸ Es,ad Muhmûd Humûd, *Eyseru't-Tefâsîr*, y.y., 4. Baskı, 2009, s. 1392.

⁴⁹⁹ Molla HuveyÇ Cilt 6, s. 255.

bütün milletlere yayıldığı gösteren bir sıfattır.⁵⁰⁰ ğî müfessirler de Allah'ın izzet ve kudreti sayesinde Ğlâm'ın doğuya ve batıya yayıldığı⁵⁰¹ Ğkline tefsir etmiştir.

3) Allah Azizdir. Peygamberi vasıtasıyla kendisini tanıttıktan sonra O'nu inkâr edenlerden intikam alandır.⁵⁰²

4) Allah Azizdir. Çünkü her bir beĞi kendisine muhtaç bir yapıda yaratmıştır.⁵⁰³

Aziz sıfatı, Allah'ı hükümlanlığına, kudretine, bu dine yardım edeceğine bütün ırk ve milletlerden insanları bu dinin etrafında toplamakla izzetli kılacağına iĞaet etmektedir. Buda ancak her Ğyi bilen, güçlü ve hikmetli olan Allah tarafından mümkündür.⁵⁰⁴ Azîz sıfatı bütün bu manaları ifade eden veciz bir ifadedir.

Hâkim sıfatı ise yarattığı her bir mahlûkun O'nun birliğine Ğaitlik etmesidir.⁵⁰⁵ Bütün insanlar arasında ümmî bir peygamberi seçmesi bir hikmete binaendir.⁵⁰⁶ Yarattığı her Ğy bir takdire, ölçüye göredir. Çünkü yarattığı Ğylerde aydınlık-karanlık, gündüz-gece gibi birbirine karĞıt yaratmıştır da her Ğyi yerli yerinde yaratmıştır.⁵⁰⁷

2.4. Dördüncü Âyetin Tefsiri Bağlamında Allah'ın Lütfu

رَكَضًا ٱللَّهُ يُؤْتِيهِ ٱلشَّيْءَ وَهُوَ غَفُورٌ ٱلْعَظِيمُ

“Bu Allah'ın lütfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir.”

Bu âyet-i kerime ile Yüce Allah kendi lütfundan bahsederek, bu lütfunu dilediğine vereceğini haber vermektedir. Ama âyette geçen ismi iĞaetin (ٱلرَّكُضِ) mercii

⁵⁰⁰ Ğn ÂĞir, Cilt 28, s. 212.

⁵⁰¹ Muhammed Cevâd MuĞniyye, Cilt 28, s. 323.

⁵⁰² Taberî, Cilt 23, s. 376.

⁵⁰³ Nevevî, *Merahu Lebîd li-KeĞf Ma,na'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Cilt 2, s. 526. Râzî, Cilt 30, s. 539.

⁵⁰⁴ el-Hatib Abdülkerim Yunus, Cilt 14, s. 945.

⁵⁰⁵ Nevevî, Cilt 2, s. 526; Râzî, Cilt 30, s. 539.

⁵⁰⁶ Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 172.

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 7.

ve “Allah’ın lütfu” ile ne kastedildiğiyle ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu ikisinden kastın ne olduğu ile ilgili şu görüşler ortaya atılmıştır.

Daha önce söz konusu olan peygamberlik, kitap ve tevhit (inancı) olduğu dolayısıyla Allah’ın, kullarından dilediğine bunlarla ikram etmesidir.⁵⁰⁸ Kelbi, bundan kastın Ğlâm olduğunu savunurken, Katâde ise vahiy ve peygamberlik olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁹ Kimisi de Ğlâm ve hidayet olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁰

Kimi müfessirler ise Hz. Peygamber’in kendilerine gönderildiği kimselere karşılık bir lütuf olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir. Dolayısıyla Arapları onunla onurlandırması, Kur’an’ı onların diliyle inzâl buyurması ve son peygamberi onlara göndermesi Allah’ın onlara lütfettiği bir ayrıcalıktır.⁵¹¹ Bu görüşe karşılık sadece Araplara olan bir lütuf değil de Allah’ın, Peygamberini ümmîlere ve diğerlerine göndermesi O’nun bir lütfu olduğu beyan edilmiştir.⁵¹²

Ön Abbâs, bununla acemlerin çocuklarının iman etmeleri sayesinde Arap ve Kureyşlilere katılmalarını, Allah’ın onlara bir lütfu olarak beyan etmiştir.⁵¹³ Ğevkânî, “lütüften” kastın acemlerin Araplara katılması olduğunu beyan ederek Ön Abbâs’a yakın bir görüşte bulunmuştur.⁵¹⁴

Allah’ın, peygamberini âyetlerle göndermesi, bu peygamber vasıtasıyla onları tezkiye etmesi, kitap ve hikmeti öğretmesi, onları delaletten hidayete erdirmesi üstelik bütün bunları ümmî ve Ehl-i kitap olmayan bir millete öğretmesi O’nun bir lütfudur.⁵¹⁵ Arap ve ümmîleri ona tabi olmaya muvaffak kılması,⁵¹⁶ insanların Hz.

⁵⁰⁸ Ön Abbâs, s. 471.

⁵⁰⁹ Ğevkânî, Cilt 5, s. 268.

⁵¹⁰ Önu’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr fî Ömi’i-Tefsîr*, Cilt 4, s. 281; Bağavî, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mesud, *Me’âlimü’l-Tenzil*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru Önyai’t-Turasi’l-Arabiyyi, Beyrut 1999, Cilt 5, s. 83.

⁵¹¹ Sâbûnî, Cilt 3, s. 357.

⁵¹² Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaçkî, *el-Mehâsinü’l-Te’vîl*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd, Dâru’l-Kütübi’l-Ömiyye, Beyrut 1997, Cilt 9, s. 229.

⁵¹³ Vâhidî, *et-Tefsîru’l-Basît*, Cilt 21, s. 448.

⁵¹⁴ Ğevkânî, Cilt 5, s. 268.

⁵¹⁵ Ön Âçîr, Cilt 28, s. 213; Alevî, Cilt 29, s. 290.

Peygamber'i tasdik ederek ona itaat etmeleri, onun dinine girip ona yardım etmeleri⁵¹⁷ Allah'ın, dilediğine bahçetiği bir lütuftur.

Bazı âlimler de âyetin tefsirinde bu lütfun Hz. Peygamber'e verilen bazı nimetlerinden yola çıkarak tefsir etmişlerdir.

İnsanlar arasından Hz. Muhammed'in seçilmesi,⁵¹⁸ bütün insanlara peygamber olarak gönderilmesi,⁵¹⁹ mahlûkatın en hayırlısı olması ve Allah ile insanlar arasında elçilik görevini üstlenmesi kendisine bahçedilmiş bir şeref⁵²⁰ olarak ifade edilmiştir.

Ebû Hüreyre diyor ki: Mekke'den Medine'ye hicret eden fakir Müslümanlar Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dediler: Yâ Resûlallah varlıklı Müslümanlar cennetin yüksek derecelerini ve ebedî nimetlerini alıp götürdüler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) "*Hayrola! Onlar ne yaptılar ki?*" diye sordu. Fakir muhâcirler: Bizim kıldığımız namazı onlar da kılıyorlar. Tuttuğumuz oruçları onlar da tutuyorlar. Üstelik sadaka veriyorlar, biz veremiyoruz. Köle âzâd ediyorlar, biz edemiyoruz, dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) onlara: "*Sizden önde gidenlere yetebileceğiniz, sizden sonra gelenleri geçebileceğiniz, sizin yaptığınızı yapanlar dışında herkesten üstün olacağınız bir şeyi haber vereyim mi?*" diye sordu. Evet, söyle yâ Resûlallah, dediler. Resûl-i Ekrem (s.a.v.) şöyle buyurdu: "*Her farz namazın ardından otuz üçer defa sübhânallah, elhamdülillah, Allâhü ekber demenizdir.*" Birkaç gün sonra fakir muhâcirler Hz. Peygamber'e tekrar gelerek: Zengin kardeşlerimiz bizim yaptığımız tesbîhleri duymuşlar. Aynısını onlar da yapıyorlar, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*Ne yapalım! Artık bu Allah'ın bir lütfudur, dilediğine*

---

⁵¹⁶ Tantâvî, Cilt 14, s. 380.

⁵¹⁷ Ön Âdil, Cilt 19, s. 73.

⁵¹⁸ Tantâvî, Cilt 14, s. 380.

⁵¹⁹ Sâbûnî, Cilt 3, s. 357.

⁵²⁰ Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 172.

verir.”⁵²¹ Bu hadisten yola çıkarak lütuftan kastın Allah’a itaat yolunda infak edilen mallar olduğu görüşünü savunanlar da olmuştur.⁵²²

Ğîî müfessirler ilahi lütfu iğâet eden ve Sünnî kaynaklardaki bu hadisi farklı bir mefhumla naklediler. Aynı zamanda Sünnîlerin tam tersine hadisi farklı yorumlamışlardır.

Hadiste varid olduğuna göre fakirlerden bir grup Hz. Peygamber’in yanına giderek dediler ki: Ya Rasûlullah zenginler sadaka veriyorlar. Bizim sadaka verecek bir şeyimiz yok. Onlar hacca gidecek imkânı buluyorlar. Bizim ise böyle bir imkânımız yok. Onlar köle azat ediyorlar. Biz köle azat edemiyoruz. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v.) dedi ki: “ *Kim yüz kere tekbir getirirse bir köle azat etmekten daha faziletlidir. Kim yüz kere suphânallah derse Allah yolunda yüz at teyellemekten ve gem vurmaktan daha faziletlidir. Kim yüz defa le ilahe illallah derse insanlar arasında en iyi ameli iğmîştir. Ancak ondan fazla söyleyen müstesna.*” Zenginler de bunu duydular. Fakirler tekrar Peygambere geldiler. Dediler ki: Ya Rasûlullah zenginler bize söylediğini (tesbîhleri) duymuşlar ve onlarda (bu tesbîhleri) yerine getiriyorlar. Hz. Peygamber dedi ki: “ *Bu Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir.*” Yani bu zikirlerin sevabı sadece sizin gibi fakirler için vardır. Çünkü sizler infak etmek istiyorsunuz fakat infak edecek bir şey bulamıyorsunuz. Bu da Allah’ın size bir lütfudur. Zenginlerin ise sevap elde etmeleri için Allah’ın kendilerine verdiği malı infak etmesiyle mümkündür. Görüldüğü gibi hadisi, Allah’ın kimseye sebepsiz sevap ve lütufta bulunmadığına dair delil olarak yorumlamışlardır.⁵²³

Ayrıca âyetin tefsirinde şu rivayetlere de yer verilmiştir. Muhammed b. Yakup Ebu Abdullah’tan rivayetle şöyle der: “Meleklerden dünya semasında olanlar vardır. Onlar Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ailesinin vasfını ve meziyetlerini veren bir, iki ve üç kişiyi incelerler. Ve şöyle derler: Bunları görmüyor musun? Az olup düğünları çok olduğu halde Hz. Muhammed’in (s.a.v.) ailesinin meziyetlerini dile

---

⁵²¹ Müslim, Mesâcid, 142.

⁵²² Öñn Âdil, Cilt 19, s. 73.

⁵²³ ğirâzî, Cilt 27, s. 156-157.

getiriyorlar. Meleklerden diğeri bir gurup onlara cevaben: “Bu, Allah’ın lütfudur. Allah fazlını dilediğine verir. Allah büyük bir fazilet sahibidir” derler.

Ümmü Seleme, Hz. Peygamber’in Göyle dediğini nakleder: “Hiç bir topluluk yok ki toplanıp Hz Muhammed’in (s.a.v.), Ali b. Ebû Talip ve onun ailesinin meziyetlerini dile getirdiklerinde, melekler semadan inip onları çevrelemesin. O topluluk dağıldığında melekler semaya yükselirler. Ve diğeri melekler Göyle derler: „Daha önce kimseden koklamadığımız bir kokuyu sizden alıyoruz. Bundan daha güzel bir koku yoktur.” Melekler cevaben derler ki: „Ez, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ailesinin meziyetlerini dile getirenlerin yanında oturuyorduk onlardan bize bu hoş koku sirayet etti.” Diğeri melekler: „Bizimle o topluluğun bulunduğu yere inin.” Melekler cevaben: „Olar oradan ayrıldılar” derler.”⁵²⁴

Sünnî kaynaklarda geçen “fakirler ve zenginler arasında geçen diyalog” ve gîi kaynaklarda geçen rivayetleri âyetin bağlamında değerlendirmek uygun olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü âyet, bu rivayetlerle değerlendirildiğinde ۞ nin mercii ortadan kalkmış oluyor. Dolayısıyla ismi içaet olan ۞ nin merciiini âyetler bağlamında daha önce mevzu bahis olan konulara yönlendirmek sûrenin bütünlüğü açısından daha uygun olacaktır. Bundan yola çıkarak yukarıda aktardığımız bütün görüşleri üç ana maddeye indirgemek mümkündür.

- 1- Ümmî bir ümmete kendi içlerinden bir peygamber göndermesi Allah’ın dilediğine bahçettiği bir lütuftur. Bunu destekleyen Cum’a sûrenin 2. âyetiyle paralel olan Âl-i Ğnrân sûresinin 164. âyetidir. “And olsun ki içlerinden, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir peygamber göndermekle Allah, mü’minlere büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar, apaçık bir sapkınlık içinde bulunuyorlardı.” Ğte buminnet Allah’ın onlara bahçettiği lütuftur.
- 2- Ümmî biri olan Hz. Muhammed’e risâlet görevini vermesi, onu bir muallim ve rehber kılması Allah’ın ona bahçettiği bir lütuftur. “Allah’ın sana lütfu ve

---

⁵²⁴ Bahrânî, Cilt 28, s. 8-9.

*esirgemesi olmasaydı onlardan bir güruh seni yanıltmaya yeltenmiŞti; hâlbuki onlar ancak kendilerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiŞ bilmediğini sana öğretmiŞtir. Sana Allah"n lütfu gerçekten büyük olmuŞtur."*⁵²⁵ âyeti de bu görüşü delil olarak zikredilmiŞtir.

- 3- Hz. Peygamber"ın dönemine yetiŞmediğ halde onun davasının ulaŞtığ diğer insanlara Allah"ın bahŞetiğ bir lütuftur. *"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah"ı severler; mü'minlere karŞı alçak gönüllü, kâfirlere karŞı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. Şüphesiz Allah"ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah"n lütfu geniŞtir; O, her Şeyi bilir."*⁵²⁶ âyeti de bu görüşü delil teşkil ettiğ ifade edildikten sonra Allah lütfunun bütün bunları içine aldığı dolayısıyla hepsinin de irade edilmiŞ olabileceğ belirtilmiŞtir.⁵²⁷

Bu âyet, son peygamber olan Hz. Muhammed"ın kendi içlerinden çıkmadığı için peygamberliğinin delillerini bilmelerine rağmen inat ve hasetlerinden dolayı onu inkâr eden Medine Yahudilerine bir reddiye hükmündedir. Allah risâlet görevini kime vereceğini en iyi bilendir⁵²⁸ Yahudiler sadece kendilerinin Ehl-i kitap ve bir Şeyiata sahip oldukları için bunu övgü konusu yapmıŞlardı. Bu âyetlerle, onların övgü konusu yaptıkları bu hususiyet de ortadan kalkmıŞ oldu.⁵²⁹

Âyetin son kısmı olan *"Allah büyük lütf sahibidir."* başkısımlı teşkileden *"Şüphesiz bu, Allah"ın lütfudur"* cümlesine paralel bir şekilde tefsir edilmiŞtir.

---

⁵²⁵ Nisa, 4/113.

⁵²⁶ Mâide, 5/54.

⁵²⁷ Şinkâtî, Cilt 8, s. 116-117.

⁵²⁸ Cemâlüddîn el-Kâsım, Cilt 9, s. 229.

⁵²⁹ Ön Âçır, Cilt 28, s. 213.

Allah'ın insanlara en büyük lütfu Hz. Muhammed'i onlara peygamber olarak göndermesidir. Peygamberlerini risâletle görevlendirmesi,⁵³⁰ insanların hidayeti için onları seçmesi ise peygamberlere olan en büyük lütfudur. Velew ki birisi devamlı geceleri ibadetle gündüzleri de oruçla geçirse, bütün malını tasadduk etse de bu makama gelemez. Çünkü risâlet görevi çalıŖıp çabalamakla elde edilen bir Ŗey değildir.⁵³¹ Dolayısıyla Allah, elçilik görevini kime vereceğini çok iyi bildiğini ifade etmektedir.⁵³²

Aynı Ŗekilde bütün mahlûkata onu peygamber olarak göndermesi, ona uymada onları muvaffak kılmasıyla, onlara yapmıŖ olduğu büyük bir lütuftur.⁵³³ Çünkü bu peygamber sayesinde hidayeti elde etmiŖler ve karanlıklardan aydınlığa kavuŖmuŖlardır.⁵³⁴ Allah, ümmeti Muhammed'den istidat sahibi kimselere, Muhammed'in varislerini her asırda onlara gönderip, onları irŖad etmeleri mucibince amel etmeye muvaffak kılmasıyla, büyük lütf sahibidir. Eğer irŖad ehli, delâlet (yol gösteren) ve davet ehli kimseler olmasa idi, insanlar kör gibi kalırlardı. Nereye doğru yol aldıklarını bilemezlerdi. Ŗönte Allah'ın bu lütfu, gayesi ona ulaŖmak olduğu için yücedir.⁵³⁵

Âyetin baŖı ile sonu bağlantılı bir Ŗekilde ele alındığında, âyetin son kısmıyla ilgili üç görüŖ ortaya çıkmaktadır.

- 1- Allah, Ŗlâm ve peygamberlikle Hz. Muhammed'e büyük bir minnet yapmıŖtır.
- 2- Mü'minleri Ŗlâm'la Ŗeeflendirmesi onlara yapımıŖ büyük bir lütuftur.
- 3- Bütün kullarına peygamber ve kitap göndermekle büyük bir minnet yapmıŖtır.⁵³⁶

⁵³⁰ Alevî, Cilt 29, s. 290-291; Ŗonu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi Ŗmi't-Tefsîr*, Cilt 4, s. 281; Molla HuveyŖ Cilt 6, s. 256.

⁵³¹ Molla HuveyŖ Cilt 6, s. 256.

⁵³² En'âm, 6/124.

⁵³³ Alevî, Cilt 29, s. 290-291.

⁵³⁴ Molla HuveyŖ Cilt 6, s. 256.

⁵³⁵ Alevî, Cilt 29, s. 291.

⁵³⁶ Ŗon Abbâs, s. 471.

Bazı müfessirler ise âyetin son kısmını bağıle ilişkiendirmekten ziyade âyeti genel olarak ele almığardır. Onun için de âyeti yorumlarken daha kapsamlı ele almığardır.

Allah, hem iyilik yapan hem de kötülük yapan bütün kullarına karĖı büyük bir lütuf sahibidir.⁵³⁷ O, dünya ve ahirete yönelik bütün iğerde kullarına karĖı büyük lütuf sahibidir⁵³⁸ “De ki: “Kuğkusuz lutuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir.” Allah (zâtında ve sıfatlarında) sınırsızdır ve her Ėeyi bilmektedir.”⁵³⁹ âyeti de bu hakikati ifade etmektedir.

Ayrıca âyet, Mutezilenin “Allah hiç kimseye lütfuyla bir Ėey vermez” görüğüne bir reddiye hükmündedir. Bunun, Allah’ın üzerinde bir hak olduğunu iddia ederler. Dolayısıyla hakkı yerine getiren biri “fazilet” ile vasıflandırılmaz. Âyet-i kerimede ise Allah, kendisini bu sıfatla nitelemiğ durumda. Bu da Mutezilenin görüÇünü çürütmektedir.⁵⁴⁰

Ėii müfessirler de “Allah, O’nu peygamber olarak bütün kullarına göndererek onlara büyük bir ihsanda bulunmuğtur.” ifadeleriyle son cümleyi tamamen bir önceki âyetlerin bağlamıyla yorumlamığlardır.⁵⁴¹ Bazıları da bir önceki âyetlerin irtibatına değinmeksizin Allah’ın kullarına verdiği nimetleri dile getirerek daha geniğ ve kapsamlı yorumlamığardır. Ėöyle ki; En büyük lütufta bulunmasına rağmen verdiği her Ėey Allah’ın yanında ufak kalır. Allah, insanı var etti. Onu akılla donatarak, irade ve seçme hakkı bahĖetti. Peygamberler göndererek, onlar için kitaplar nâzil buyurdu. Ve daha pek çok nimetle onları donattı. Bütün bunlar Allah’ın kullarına olan lütfudur.⁵⁴²

---

⁵³⁷ Mekkî, Cilt 12, s. 7461.

⁵³⁸ Alevî, Cilt 29, s. 291; Sâbûnî, Cilt 3, s. 357.

⁵³⁹ Âl-i Ėmrân, 3/73.

⁵⁴⁰ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 8.

⁵⁴¹ Tabersî, *Cevâmi‘u, l-Câmi‘*, Cilt 3, s. 560.

⁵⁴² Ali el-Mûsevî, Cilt 16, s. 103.

etmektedir. “Allah”ın elçisi ve mü’minler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “Gökten, itaat ettik, bağımlı dileriz rabbimiz, gidiğ sanadır” dediler. Kur’ân’da Yahudilerin “Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunan tasdik edici bir elçi gelince Ehl-i kitabın bir kısmı, Allah’ın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi arkalarına atıp terk ettiler.”⁵⁵¹ Yahudiler’in kendi dinlerine ve peygamberlerine karşı bir sadakatsizlik örneği sergilediklerini dolayısıyla onların son peygamber olan Hz. Muhammed’i inkâr etmelerine sebebiyet vermesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁵²

Hristiyanlar Hz. Muhammed’i, Yahudiler de Hz. İsa’yı ve Hz. Muhammed’i inkâr ettiler, onların peygamberliğine ve getirdikleri kitaplara da iman etmediler.⁵⁵³ “Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler, “Bir kısmına inanırız ama bir kısmına inanmayız” diyenler ve bunlar arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu, işte gerçek kâfirler bunlardır ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”⁵⁵⁴ hitabıyla bu tavrı sergileyenlerin kafir oldukları ifade edilmektedir.

Allah bir olduğuna, din de Allah’ın gönderdiği bir hayat düzeni olduğuna göre bir peygamberin aracılığı ile Allah’ı bilip tanıyan ve O’na iman edenlerin diğer peygamberlere ve hak dinlere de iman etmesi gerekir.⁵⁵⁵ “Sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar.”⁵⁵⁶ âyeti de bunu ifade etmektedir. Bununla beraber Kur’ân-ı Kerîm, Yahudilerin gerek kendilerine gönderilen peygamberlere gerekse Hz. Peygamber’e iman etme bakımından iman edenler ve inkâr edenler olmak üzere iki fırka olduklarını birçok

---

⁵⁵¹ Bakara, 27/101.

⁵⁵² Kur’an Yolu Tefsiri, Cilt 1, s. 164-165.

⁵⁵³ Kur’an Yolu Tefsiri, Cilt 2, s. 172.

⁵⁵⁴ Nisâ, 4/150-151.

⁵⁵⁵ Kur’ân Yolu Tefsiri, Cilt 1, s. 72.

⁵⁵⁶ Bakara, 2/4.

âyette haber vermektedir.⁵⁵⁷ Bunlar içerisinde “güpheşiz, iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiiler”den de Allah”a ve âhiret gününe inanıp sâlih amel iğleyenler için rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur; onlar üzüntü de çekmeyecekler.”⁵⁵⁸ Onlar, ellerindeki “Tevrat”ta ve Ğnîl”de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî peygambere uyarlar.”⁵⁵⁹ Kitap ehlinde, bu hakikati ifade eden ve iman edenler de olmuştur. Çünkü onlar bu gerçeği zaten biliyorlardı. Nitekim Allah, “Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur”ân’ın gerçekten rabbin tarafından indirilmediğini bilirler.”⁵⁶⁰ ayetiyle bunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Yahudilerin imanı, Tevrat’a iman edip Hz. Musa’nın sünnetine tabi olmaktır. Ama Hz. Ğa geldikten sonra hala Hz. Musa’ya ve Tevrat’a tabi olduklarını iddia edenler ve Hz. Ğa’ya tabi olmayanların doğru yoldan saptıkları ifade edilmiştir. Hristiyanların imanı; Ğncil’e tutunup Hz. Ğa’nın yolunda gitmektir. Dolayısıyla Hz. Muhammed risâletle görevlendirilene kadar bu Hristiyanlardan kabul edilen iman gereği olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber geldikten sonra ona uymayanlar ve kendilerini Hz. Ğa ve Ğncil’in doğrultusunda hareket ettiğini söyleyenler doğru yoldan saptıkları ifade edilmektedir.⁵⁶¹ “Kim Ğslâm’dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette zıyan edenlerden olacaktır.”⁵⁶² âyette de bu hakikate açık tutmaktadır. Hz. Peygamber’in, Selmân-ı Farisi’ye “ Peygamber olarak gönderildiğimi iğmeden önce Ğâ”nın dini ve Ğslâmüzere ölürse o kimse hayır üzeredir. Ancak peygamberliğimi iğittiği halde bana iman etmeyenler helâk olmuştur.”⁵⁶³ sözleri de aynı hakikati ifade etmektedir.

⁵⁵⁷ Saf, 61/14; Nisâ, 4/55; Âl-i Ğnrân, 3/199; Bakara, 2/253.

⁵⁵⁸ Bakara, 2/62.

⁵⁵⁹ A’raf, 7/157.

⁵⁶⁰ En’am, 6/114.

⁵⁶¹ Ğn Kesîr, Cilt 1, s. 284.

⁵⁶² Âl-i Ğnrân, 3/85.

⁵⁶³ Taberî, Cilt 2, s. 155.

Kur‘ân‘dan önce kendilerine ilim verilenlerin yani Tevrat ehlinin⁵⁶⁴ bazı mümtaz Çâhısların kendilerine Kur‘ân okunduğu zaman derhal secdeye kapandıklarını ve bunun Allah‘ın vaadi olduğuna inandıkları ifade edilmektedir. *“Bundan önce kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (bir kısmı) buna da iman ederler. Onlara Kur‘ân okunduğu zaman, “Ona iman ettik, Çüphşiz o rabbimizden gelmiÇgerçeğin kendisidir. Esasen biz bundan önce de rabbimize boyun eğmiÇtik” derler.”*⁵⁶⁵ De ki: *“Siz ona inanın veya inanmayın, Çubir gerçektir ki, bundan önce kendilerine ilim verilen kimselere (Hakk‘ınkelâmı) okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. Ve “Rabbimizi tesbih ederiz, rabbimizin vaadi mutlaka yerine getirilir” derler. Ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar; Kur‘ân onların saygısını artırır.”*⁵⁶⁶ Bu tavrı sergileyen kimselerin Zeyd b. Arar, Varaka b. Nevfel ve Abdullah b. Selâm⁵⁶⁷ gibi Çâhısların Kur‘ân‘nı dinledikleri zaman hakkı tanımlarından dolayı gözlerinin yaÇla dolduğunu ve kendilerinin Hz. Muhammed‘in ümmetinden yazılmaları için Allah‘a niyazda bulduklarını ifade edilmektedir. Allah, onların akıbetlerini Çu sözlerle ifade etmektedir. *“Bütün emelimiz rabbimizin bizi erdemliler topluluğuna dâhil etmesi olduğuna göre, Allah‘a ve bize gelen gerçeğe niçin iman etmeyelim”* Böyle söylemelerine karÇık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi. ÇÇtâyi davrananların mükâfatı budur.”⁵⁶⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber‘e iman etmiÇya da kıyamete kadar Çlâm‘a girecek olan kimseleri bu âyetler kapsamında değerlendirmek mümkündür. *“Allah‘ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü!”*⁵⁶⁹ ifadesi Yahudilerden olup da bu gibi mümtaz Çâhıslar âyetin istisna ettiği ve kendilerine iki kere mükâfat verilecek olan⁵⁷⁰ kiÇlerdir.

⁵⁶⁴ Neseffî, Cilt 2, s. 272.

⁵⁶⁵ Kasas, 28/52-53.

⁵⁶⁶ Çrâ, 17/ 107-109.

⁵⁶⁷ Zühaylî, *et-Tefsiru‘l-Munîr fi‘l-Akîde ve‘Çğgeria ve‘l-Menheci*, Cilt 15, s. 186.

⁵⁶⁸ Mâide, 5/84-85.

⁵⁶⁹ Cum‘a, 62/5.

⁵⁷⁰ Kasas, 28/54.

Âyet-i kerimede Yüce Allah, Yahudilerin Tevrat'a karşı yükümlülüklerini yerine getirmediğini ifade etmektedir. Tevrat'ı yüklenmekten maksat inanç, ibadet, yargı, edep ve ahlakta onunla amel edilmesidir.⁵⁷¹ Nitekim bütün ilahi kitapların nâzil olmalarının sebebi pratikte uygulanmaları, hayata aksettirmeleridir. Yahudiler de bunu bağlamamışlardır. Yoksa Yahudilerin sadece Hz. Peygamber'i inkâr ettikleri, onun dışında da bütün hükümleri yerine getirdikleri yanlılığına düşeriz.

Tevrat'la amel etmek, onun emir ve yasaklarını yerine getirmekle yükümlü tutulan ama bundan yüz çeviren Yahudilerin durumu kitap yüklü eğin misali gibidir. Çünkü eğin, sırtında koca koca kitapları taşımasına rağmen onların ehemmiyet ve önemini bilmediği için onlardan istifade edemez. İşte bunlar da Hz. Peygamber'in risâletini inkâr ettikleri için Tevrat'ın sorumluluğunu da yerine getirmemiş oluyorlar. Dolayısıyla bu azarlamaya mühatap oluyorlar. Bu da Müslümanlara uyarı mahiyetinde olup onlar gibi olmaktan sakınılması gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁷² Müslümanların Kur'an'la olan münasebetlerini bu minvalde değerlendirmeleri gerekir. Dolayısıyla âyet-i kerime Müslümanların Kur'an'ın yükümlülüğünü yerine getirme noktasında düşünmek için fırsat sunmaktadır.

Mâtürîdî, "Tevrat'la yükümlü tutulup da onu taşımayanlar" ifadesi ile ilgili farklı yorumlar yapıldığını belirtir. 1-Tevratla yükümlü tutulup onun gereği gibi amel etmediler. 2-Tevratı gelecek kuşaklara taşımakla emir olundular lakin onu tahrif edip değiştirerek onu taşıyamadılar. 3-Tevratla inatlaşarak onu yalanladılar. Dolayısıyla ondan istifade edemediler. Mâtürîdî, âyetin sonunda "Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü!" ifadesinin de bu son görüşü destekler mahiyette olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷³

Eğin, cahil ve ahmaklar için tabir edilen ve bu yönüyle tanınan bir hayvandır. Bu tabirin kullanılması aptallıkla ağılanmanın ve kınanmanın nihai seviyesini gösterir. Çimle dolu koca koca kitaplar taşıyan eğinlerin misali gibidir. Kitapların

---

⁵⁷¹ Cezâiri, Cilt 5, s. 347.

⁵⁷² Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Vasît*, Cilt 3, s. 2656.

⁵⁷³ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 9-10.

ağırlığı altında ezilirken hiçbir Gökilde onlardan istifade etmemektedir. Hatta sırtında taçdığı ağırlığın kitap veya bağıkibir Gey olduğunun farkında bile değildir. Çtebu Yahudilerin misalidir.⁵⁷⁴

Diğer hayvanlar arasında özellikle eĞğin tayin edilmesinin bazı hikmet ve sebepleri bulunmaktadır.

1- Binilmesi ve güzelliğinin seyredilmesi için atlar, katırlar ve eĞklerin yaratıldığı ifade edilirken,⁵⁷⁵ hiç Güpnesiz bunlar arasında taÇımacılıkta en belirgin hayvan eĞktir.

2- Âyetteki benzetme cehalet ve ahmaklığı ifade etmek için getirilmiştir. Bu da eĞkte daha belirgindir.

3- Âyet, Yahudileri aÇğılamaktır. EĞkte, diğer hayvanlarda bulunmayan hor görme ve aÇğılama vardır. Âyetin maksadı doğrultusunda eÇk, en uygun hayvandır.

4- Bir kelamda, kelimeler arasındaki uyum önem arz etmektedir. Burada da esfâr ve himâr arasında bulunan lafız uygunluğu diğer hayvanlarda yoktur.⁵⁷⁶

Esfâr (أَفْسَارًا) kelimesi (سِفْرًا) sifrin çoğulu olup, büyük kitap, hakikati açıklayan kitap manasındadır. Tevrat okunduğu zaman her ne kadar manası ve ifade etmek istediği hakikatler anlaşılmasa da sırtında kitabı taÇıyan eÇk gibi Yahudiler bunun farkında değillerdi. Buna iÇaet etmek için özellikle bu kelime kullanılmıştır. Yahudiler gibi kınanmaya maruz kalmamak için burada Allah, kitapla sorumlu tutulan kimselerin, o kitabın manasını öğrenmek, içindeki hakikatlere vakıf olmak ve gereği gibi amel etmek gerektiğine vurgu yapmaktadır. Burada Yahudiler kitap yüklü eÇğe benzetilerek kınanmaktalar. Hatta onların durumu eÇkten farklılık arz etmektedir. Çünkü eÇk, kendisi için faydalı olanı anlama kabiliyetinden yoksundur. Ama Yahudilerin anlama kabiliyeti olmasına rağmen, hatta Tevrat'ı lafız olarak

⁵⁷⁴ Alevî, Cilt 29, s. 292-293.

⁵⁷⁵ Nahl, 15/8.

⁵⁷⁶ Râzî, Cilt 30, s. 540.

ezberlemelerine rağmen⁵⁷⁷ hakkıyla onun sorumluluğunu yerine getirmediikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla anlama kabiliyetlerini kötüye kullanmışlardır. Allah, bu kabiliyeti yerli yerinde kullanmayan bu tür insanları “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk. Bunların kalpleri vardır ama onlarla kavrayamazlar; gözleri vardır ama onlarla göremezler; kulakları vardır ama onlarla işitemezler. Onlar hayvanlar gibidir, hatta daha da Çağkındlar. Gı̇tısıl gafiller onlardır.*”⁵⁷⁸ “*Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düğündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, bağı değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttıkları yol bakımından daha da sapkındırlar.*”⁵⁷⁹ ifadeleriyle kınamaktadır.⁵⁸⁰

Yahudiler, Tevrat’ı hayatlarında tatbik etmek, öğretileriyle amel etmekle yükümlü tutuldular buna karşılık onlar, Tevrat’a ilave ve çıkarmalar yaparak tahrif ettiler. Tevrat’ta Hz. Muhammed’in peygamberliğiyle müjdelendiler. Ona iman edip yardım etmeleri gereken yerde onun peygamberliğini inkâr ettiler ve ona savaşılan ettiler. Bütün bunlardan ötürü kendilerini zillet kapladığı ve bu misale müstahak oldukları ifade edilmektedir. Bazı Sünnî müfessirler âyetteki darb-ı meselin hakkı bilip tanıdığı halde hakka tabi olmayan ve onunla amel etmeyen, Allah’ın helal ve haramlarını bildiği halde bilgisinin zıddıyla amel eden herkesi kapsadığını ifade ederler.⁵⁸¹

ğî müfessirler, 5. âyetin tefsirinde Sünnilerle hemen hemen aynı yaklaşım sergilemekle beraber âyetin hangi açıdan tefsir edilirse edilsin daha çok Müslümanlar açısından uyarı niteliğinde olduğuna dikkat çekmekte. Tevrat’la amel etmeyen Yahudilerle ilgili bu durumun bir benzeri Müslümanların arasında da var olduğu Çklerinde yorumlamışlardır. ğî müfessirle, bazı Müslümanların bugün Kur’ân’a verdikleri değerin onu yüksek raflara koyarak tozlandırıdıklarını veya onu güzel bir

⁵⁷⁷ Es,ad Muhmûd Humûd, s. 1392.

⁵⁷⁸ A’raf, 7/179.

⁵⁷⁹ Furkân, 25/44.

⁵⁸⁰ Alevî, Cilt 29, s. 292-293.

⁵⁸¹ Ali el-Mûsevî, Cilt 16, s. 105-106; Alevî, Cilt 29, s. 293.

sesle okumaktan ibaret saydıkları vurgusunu yaparlar. Çünkü Yahudilerin, Tevrat'ı okumakla yetindiklerini ve mucibince amel etmediklerinden dolayı bu hataya düğüklerini belirtirler.⁵⁸²

Diğér taraftan Müslümanların ekseriyetinin Kur'ân'la amel etmediklerinden yola çıkarak onların da böyle bir benzetmeye tabi olacaklar mı sorusuna ğiî müfessirlerden Muhammed Cevâd Muğniyye (1904-1979) Ğu Ğökilde cevap vermiğtir.

Yahudiler Tevrat'ı, Hristiyanlar Ğicili tahrif ettikleri gibi Müslümanlar Kur'ân'ı tahrif etmediler. Dahası Hz. Musa'dan ve Hz. Ğâ'dan bahseden âyetleri Kur'ân'dan çıkarmadılar. *“Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ Ğbrâhîm, Ğsrâîl, Ğshak Ya., kub ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olanlarız”* deyin.⁵⁸³ emrine tabi oldular. O zaman Müslümanların Yahudilerle kıyas edilmemesi gerektiğini ifade eder.⁵⁸⁴ Dolayısıyla Cevâd Muğniyye'nin bu değerlendirmesi bazı Sünnî müfessirlerin bigisiyle amel etmeyen her kesin Yahudilere benzetilmesi yorumundan daha makul olduğu kanaatindeyiz. Çünkü ilk insan ve peygamber olan Âdem'den beri insanlar hata yapmığlardır ve yapmaya devam edeceklerdir. Ğınsanların yaptığı hatalar, helal-haram hassasiyetleri ve ibadet konusundaki tutumları inkâra varmadığı sürece Yahudilerin durumuna benzetilmesi doğru olmasa gerektir.

ğiâ,nın bazı tefsir kaynaklarında Yahudilerin “Muhammed peygamberlikle gönderileceğı zaman onun risâleti bizi kapsamaz” dediklerini belirtir. Cum'a sûresinin 5. âyet-i kerimesi onların bu görüşerini reddeder. Çünkü onlar semavi bir kitap olan Tevrat'ı okuyup anlamalarına rağmen gereğini yerine getirmediler.⁵⁸⁵ Onların kitabında onun peygamberliği müjdelemesine rağmen ona iman etmediler.

---

⁵⁸² Ğirâzî, Cilt 27, s. 158.

⁵⁸³ Bakara, 2/136.

⁵⁸⁴ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 325.

⁵⁸⁵ Ğirâzî, Cilt 27, s. 158.

Bunun için de kitap yüklü eğlere benzetildiler. Yahudiler, Hz. Peygamber'in bi'setinden bahseden Cum'a sûresindeki âyeti ve buna benzer diğer âyetleri duydukları zaman "Bizde Ehl-i kitabız. Bizler de Hz. Musa'nın peygamberliğiyle iftihar ediyoruz" dediler. Bunun üzerine bu âyetle Allah, onların Tevrat'tan sırt çevirdiklerini ve içindeki hükümlerle amel etmediklerini beyan eder.⁵⁸⁶

2.5.2. Allah'ın Âyetlerinin Ėkâr Edilmesi

Âyetin devamında "Allah'ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü!" ifadesi Hz. Peygamber'in getirdiği vahyi inkâr edenleri Yahudilerin durumuna benzetmiğti.⁵⁸⁷ "Âyetlerimizi yalan sayan ve böylece yalnız kendilerine fenalık etmiğ bulunan kavmin durumu ne kötü!"⁵⁸⁸ âyeti de aynı hakikati ifade etmektedir. "Ėt böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Âyetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu iğt böyledir."⁵⁸⁹ "Rablerini inkâr edenlerin yapıp ettikleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir. Kazandıkları hiçbir Ėe yaramaz. Ėtebu (sonucu gerektiren davranığ) derin sapkınlıktır."⁵⁹⁰ "Hakikaten biz bu Kur'an'da insanlar için her türlü misali vermiğdir."⁵⁹¹ Allah'ın âyetlerini inkâr edenler Kur'an'da buna benzer teğhillerle uyarılmaktalar.

Burada âyetlerden maksat Ėn ÂĞûfa göre Kur'an'dır.⁵⁹² Mukatil ve Ėn Abbâs'a göre Muhammed ve onun getirdiği Kur'an'dır. Burada Tevrat'ın kastedilmesi de muhtemeldir. Çünkü onlar Hz. Muhammed'e iman etmediklerinden ötürü dolaylı olarak Tevrat'ı da yalanlamığ oluyorlar.⁵⁹³ Bazı Sünni ve Ėii

⁵⁸⁶ Ėirâzi, Cilt 27, s. 158.

⁵⁸⁷ Alevî, Cilt 29, s. 293.

⁵⁸⁸ A'râf, 7/177.

⁵⁸⁹ A'râf, 7/176.

⁵⁹⁰ Ėbrâhîm, 14/ 18.

⁵⁹¹ Kehf, 18/ 54.

⁵⁹² Ėn ÂĞûr, Cilt 28, s. 214.

⁵⁹³ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Cilt 21, s. 451.

müfessirler âyetlerden kastın Hz. Muhammed'in peygamberliğini doğrulayan deliller olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁴

ğîâ müfessirlerden olan ğirâzî, âyette geçen "kavimden" maksat Yahudiler, "âyetlerden" maksadın ise Kur'an olduğunu belirtir. ğirâzî, Yahudilerin amel bakımından Kur'an'a muhalefet ettiklerini hatta bununla yetinmeyip dilleri ile inkâr ettiklerini "Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?"⁵⁹⁵ Bakara sûresinin 87. âyetiyle delillendirir.⁵⁹⁶

Burada değinilmesi gereken diğer önemli bir husus da âyetin, Allah'ın iyiyi-kötüyü, güzel ve çirkini yarattığına delil olmasıdır. Çünkü âyette Yahudilerin durumu, tağıdığı kitaplardan istifade etmeyen eğge benzetilmiştir. Eğğin bu durumunun kötü bir şey olduğu anlaşılıyor. Eğği bu durumda yaratan Allah olduğuna göre iyi-kötü, güzel ve çirkinin de yaratıcısı Allah'tır. Mutezile ise Allah'ın sadece güzel ve iyinin yaratıcısı olduğunu beyan eder. Dolayısıyla bu âyet onlar aleyhinde bir delildir.⁵⁹⁷

Âyetin son kısmında "Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz." hitabı yer almaktadır. Zira nefislerini kandıran ve günahlarıyla çepeçevre kuşanan zalimlerdir. Günahları onları kuşandı, gözleri kör oldu, kalpleri pas tutmuştur. Onun için onlar, hakikatin nurunu görmezler ve hiçbir delilin farkına varmazlar. Dolayısıyla hidayet yolunu bulmazlar ve doğru bir neticeye de ulaşamazlar.⁵⁹⁸

Onların zalim olarak nitelendirilmeleri Hz. Peygamber'in getirdiği âyetleri tasdik etmeleri gereken yerde yalanlamalarından ötürüdür. Ya da hidayetin yerine dalaleti, saadetin yerine şakaveti, dostluğun yerine düşman olmayı seçmelerinden ötürü onlar kendi nefislerine zulmetmiştir. Aynı zamanda ebedi olan ateş

⁵⁹⁴ Cezâirî, Cilt 5, s. 347; Tabersî, *Cevâmi'u'l-Câmi'*, Cilt 3, s. 560.

⁵⁹⁵ Bakara, 2/ 87.

⁵⁹⁶ ğirâzî, Cilt 27, s. 158.

⁵⁹⁷ Mâtürîdî, cilt 10, s. 9-10.

⁵⁹⁸ Alevî, Cilt 29, s. 294.

müstahak olarak kendilerine zulüm etmişlerdir.⁵⁹⁹ Ebû Şhak, Allah'ın ezeli ilminde zalim olarak geçenin hidayete ermeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Atâ, zalimlerden maksadın, peygamberleri inkâr ederek kendilerine zulmedenler olduğunu belirtir.⁶⁰⁰ Buradaki zulümden maksat genel anlamda inkâr edip iman etmeyen kâfir olduğu şeklinde de yorumlanmıştır.⁶⁰¹

Âyet-i kerimede Yahudilerin kâfir olarak değil de zâlim olarak nitelendirilmeleri, zalim kelimesinin kâfir kelimesinden daha genel bir anlam ifade etmesinden ötürüdür. Hitapta genel ifadelerin daha evla olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla her kâfir zalimdir ama her zalim kâfir değildir.⁶⁰²

Zalim nitelemesini konu bağlamında ele aldığımızda bir görüş yöneltmekten önce bütün bu görüşleri birleştirmek mümkündür. şöyle ki: Hz. Peygamber'i ve onun getirdiği hakikatleri kabul etmemeleri, Tevrat'ın gerekleriyle amel edilmediği anlamına gelir. Bu da Allah'ın âyetleri olan Peygamber ve vahyi (Kur'an veya Tevrat) inkâr etmelerinden ötürü zalimlik vasfına müstahak olmuştur.

Âyette geçen hidayetten maksat İhlâm'dır. Zülüm, küfür, Şirk ve fesatta açığı gitmelerinden ötürü onlar hidayeti hak etmemişlerdir.⁶⁰³ Dolayısıyla Allah, onları hayra muvaffak kılmaz ve onlara imanı nasip etmez.⁶⁰⁴

şii müfessirlerden olan şirâzî, hidayetin Allah'a bağlı olmasıyla beraber insanın ona müstahak olabilmesi için hak ve hakikati arayan ve talep eden bir ruha sahip olması gerektiğini, dolayısıyla hidayet için gerekli zeminin oluşturulmasının şart olduğunu, zalimlerde de bu şart meydana gelmediği için Allah'ın onlara hidayeti nasip etmediğini ifade etmektedir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁹ Alevî, Cilt 29, s. 293-294.

⁶⁰⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Basît*, Cilt 21, s. 451.

⁶⁰¹ Ebu't-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 133.

⁶⁰² Ebu't-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 1, s. 228.

⁶⁰³ Cezâirî, Cilt 5, s. 348.

⁶⁰⁴ Sâbûnî, Cilt 3, s. 358.

⁶⁰⁵ şirâzî, Cilt 27, s. 158.

Ayrıca girâzî, âyette üzerinde durulması gereken en önemi konulardan bir tanesinin de ilim ve âlim iliğksi olduğunu belirtmektedir. Çim elde etmek ne kadar önemliyse beraberinde getirdiği mesuliyetin de bir o kadar önemli olduğunu söyler. Daha sonra girâzî, Çunarı dile getirmektedir. Tam bu noktada insanı en çok korkutan ve endişelendiren en önemli hususun türlü zorluklarla elde edilen ilmin hayata aksettirilmemesi ve ilmin sorumluluğunu yerine getirilmemesidir. Heybesini ilimle dolduran âlimin ilmiyle amel etmemesi Allah'ın, Tevrat'ın sorumluluğunu yerine getirmeyenlerin sırtında koca kitaplar taçyan eÇğin misalini akıllarda canlandırmaktadır. Aynı Çkilde amelsiz âlim meyvesiz ağaca, yağmursuz buluta, ıÇğından baÇkaları menfaat gördüğü halde kendisi yok olan muma ya da saatlerce değirmenin etrafında döndüğü halde hiçbir mesafe kat etmeyen eÇğe benzetildiğini ifade ederek âlimin asla amelsiz kalmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber'in "Ğlimelerlediği halde hidayette ilerlemeyenin ancak Allah'tan uzaklaÇtığını" ifade ettiğini nakleder. Hatta ilmiyle amel etmeyenin âlim olarak nitelemesinin doğru olmadığını " Âlim, ancak ilmiyle amel edendir." hadisine dayandırır.⁶⁰⁶

Ayrıca âyet-i kerime Müslümanların vahye teslim olmaları ve vahye göre hareket etmeleri gerektiğini ortaya koyar. Allah'a kul olmanın sadece boÇbir iddia veya kendisiyle amel edilmeyen bilgiler yığını değil, bu bilgilerin yaÇanması olduğuna dikkat çeker.⁶⁰⁷

2.5.3. Münasebet Açısından Âyet

Münasebet açısından ele alındığında önceki âyetler, Yahudilerin kendilerine karÇbüyüklük tasladıkları ümmîlerden söz etmektedir. Yahudiler, kendilerine birçok peygamber ve kitap gönderilmesinden yola çıkarak diğer insanlardan ayrı ve imtiyazlı bir konumda olduklarını dolayısıyla sadece kendilerinin Allah'ın lütfuna müstahak olduklarını iddia ediyorlardı. Allah, Araplardan bir peygamber göndererek,

⁶⁰⁶ girâzî, Cilt 28, s. 161.

⁶⁰⁷ <http://besairulkuran.blogspot.com/2012/05/cuma-suresi.html>.

onların diliyle bir kitap inzal buyurarak kendi lütfunun sadece Yahudilere has olmadığını göstermiş oldu. Allah'ın lütfu ve rahmeti bir milletle sınırlı olmadığı bilakis bütün insanlara dilediği şekilde lütufta bulunabileceği bildirilmektedir. Allah, Yahudilerden birçok peygamber çıkararak, içinde nurun ve hidayetin bulunduğu Tevrat'ı inzal buyurarak ve daha birçok nimetle lütufta bulunduğu bir gerçektir. Ama bütün mesele bu gibi nimetlere layık olmak ve bu gibi nimetlerden istifade edebilmektir. Çıtebu âyetle Allah, onların Tevrat'ın gereği gibi amel etmediklerini, Allah'ın kitabının sorumluluğunu yerine getirmediklerini ifade etmek için onları kitap yüklü eĞçe benzeterek ağır bir Çekilde eleĞtirmektedir. Dolayısıyla bu nimetlerden istifade etmediklerini bildirmektedir.⁶⁰⁸

Yahudiler, “*Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.*”⁶⁰⁹ dedikleri zaman Allah, Yahudilere ikinci bir reddiye yapmaktadır. ğayet söylediğiniz haksa ve kendinize güveniyorsanız Allah'ın sizi öldürmesini temenni edin. Bu sayede Allah'ın sevgili kulları için hazırladığı ahiretteki saadet yurduna çabuk kavuĞnuĞolursunuz. Ama onlar ne yaptıklarını bildikleri için asla ölümü temenni etmeyecekler. Çünkü onlar hem inkâr ettiler hem de Allah'ın âyetlerini tahrif ettiler. Bu, Hz. Peygamber'i hutbe okuduğu esnada ayakta bırakan ve ticarete yönelenlere bir uyarı mahiyetindedir. Dolayısıyla hutbeyi duyduğu halde ondan yüz çeviren herkesin durumu da buna benzerdir. Ahmet b. Hanbel'in, Çın Abbas'tan naklettiği hadiste Hz. Peygamber'in Çöyle dediğini nakleder. “*Cum'a günü imam hutbe okuduğu esnada kim konuĞursa onun misali ciltlerle kitap taÇyan eĞğın durumu gibidir. Ona sus diyenin de cuması yoktur*”⁶¹⁰ ifadeleri de bunu göstermektedir.⁶¹¹

2.6. Altıncı Âyetin Tefsiri

لُ بَّ أُنْبَا أُرَّ بَعْدُوا إِصْعَ رُهُ أْفِي أَوْبَاءَهُ، دُوَ اِبْنِ طَوْرٍ اِئْتَى دَا اَوْ وَرُ صَبَلِيَّ

⁶⁰⁸ Hatib Abdülkerim Yunus, Cilt 14, s. 946-947.

⁶⁰⁹ Mâide, 6/18.

⁶¹⁰ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2033.

⁶¹¹ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Çğgeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 188-191.

“De ki: “Ey Yahudiler! Bağla insanlar değil de yalnız kendinizin Allah”ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsanız ve Ėaęet sözünüze sadıksanız haydi ölümü temenni edin!”

2.6.1. Yahudi ve Evliya Kavramları

Âyette mâzi formatında geçen بَدُوا kelimesinin muzarisi دَىٰ mazdarı ise دَىٰ (hevd) Ėeklinde gelmektedir. دَىٰ kelimesinin sözlük anlamı tövbe etmektir. Aynı kökten gelen دَىٰ (tehevvüd) kelimesi de hakka dönmek, tövbe etmek ve salih amel mânasına gelmektedir. بَدَىٰ kelimesinin hayırdan Ėere ya da Ėeden hayra yönelmek anlamında olduğu da belirtilmiğtir.⁶¹²

Âlimler, Benî Ėrâil oğullarına Yahudi denilmesinin nedenleri hakkında değiğik görüşler beyan etmiğerdir:

1-Buzağıya ibadet eden Yahudiler, bu tutumlarından tövbe ederek rücu edip dönenler anlamında Yahudi kelimeyle isimlendirilmiğlerdir. لَيْكُمُ الْهُدْنَةُ “güphesiz biz sana yöneldik.”⁶¹³ âyetinde de olduğu gibi (هُدْنَةُ) “hüdnâ” kelimesi dönmek; rücu etmek ve tövbe etmek anlamında kullanılmığtır. Bu görüş Ėn Abbâs’tan nakledilmiğtir.⁶¹⁴ Ėk bağlarda onlar için övgü ifade eden yehûd kelimesi, Yahudilerin Ėeriatının neshedilmesinden sonra artık övgü manasını ifade etmemektedir.⁶¹⁵ Hatta Yahudi kelimesinin ifade ettiği bu anlamdan yola çıkan bazı müfessirler, Yahudi kelimesini tefsir ederlerken “Ey Ėlâm”dan yüz çevirenler”⁶¹⁶ Ėeklinde tabir etmiğerdir. Bundan Yahudilerin, Hz. Musa’nın davet ettiği Ėlâm”dan yüz çevirip kendilerinin sonradan bu ismi kullandıkları anlağılmaktadır. Allah, kâfirlere hitabında çoğu zaman “Ey Yahudiler” “Ey Nasranîler” gibi isimlerle hitap eder. Bunun sebebi Allah’la aralarına vasıta koyarak O’na Ėirkkoęmalarıdır. Mü’minler

⁶¹² Ėn Manzûr, Cilt 3, s. 439.

⁶¹³ A’râf, 7/156.

⁶¹⁴ Râzî, Cilt 3, s. 536.

⁶¹⁵ Ėfahânî, s. 847.

⁶¹⁶ Ėn Abbâs, s. 471.

ise kendileri ile Rableri arasına bir vasıta koymadıklarından Allah, çoğu zaman mü'minlere "Ey iman edenler" diye hitap eder.⁶¹⁷

2- Hz. Yakup'un en büyük oğlu olan Yahûza'ya nispetle bu isimi aldıkları belirtilmiştir. Araplar yabancı bir ismi kullandıkları zaman bazı harfleri değiştirebiliyorlar. Yahûza kelimesinin zâl harfini dâl ile değiştirerek Yahûda diye nakletmişler

4- Ebû Amr b. Âlâ Ğe Yahudilerin, Tevrat okunduğunda hareket ettikleri için "hareket edenler" manasında bu ismi aldıklarını beyan eder.⁶¹⁸

Çoğulu اَوْتِبَاءُ olan و kelimesi seven, koruyan, dost edinen, yardım eden, idare eden, birinin işini üzerine alan anlamındadır.⁶¹⁹ Aynı kökten gelen اَرِيَّ ve اَرِيَّ kelimleri de mekan, neseb, din, itikât ve dostluk açısından yakınlık manasındadır.⁶²⁰

Kur'an'ı Kerim'de birçok anlamda kullanılan⁶²¹ velî kelimesi "اللهُ وَرِءُ الْاِيَّ اَرِيَّ" "Allah iman edenlerin velîsidir."⁶²² وَاللهُ وَرِءُ الْاِيَّ اَرِيَّ "Allah da müminlerin dostudur."⁶²³ gibi âyetlerde dost ve sevgili kul anlamında müminlerin sıfatı olarak gelmiştir.

Tefsirini yaptığımız âyette de veli kelimesi dost, sevgili kul ve Allah'a yakınlık anlamındadır. Yahudiler, Allah'ın dostu olduklarını iddia etmeleri üzerine ölümü temenni etmelerinin istenilmesi ve müfessirlerin âyete yakınlık da bu mânayı çağırılmaktadır. Ayrıca Hayber Yahudilerinin: "Bizler Rahman'ın dostunun

⁶¹⁷ Ğmail Hakkı, Cilt 9, s. 518.

⁶¹⁸ Râzî, Cilt 3, s. 536.

⁶¹⁹ Ğmail Karagöz ve Arkadaçlar, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DĖB Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2015, s. 689.

⁶²⁰ Ğfahânî, s. 885.

⁶²¹ Geniğbilgi için bkz. Râgıb el-Ğfahânî, *Müfredat*, s.885-887.

⁶²² Bakara, 2/257.

⁶²³ Âl-i Ğnrân, 3/6.

(İbrahim) (a.s) oğullarıyız, Allah'ın oğlu Üzeyr ve diğer peygamberler bizden çıkmışlardır.”⁶²⁴ ifadeleri de bunu açık bir şekilde göstermektedir.

2.6.2. Allah'ın Sevgili Kulu Olma Gâması

Yahudiler kendilerini Allah'ın katında özel bir topluluk, O'nun veli ve sevgili kulları olduklarını ve cennetin de sadece kendilerine has olduğunu iddia ediyorlardı. Gâdianıza göre Gayet sizler Allah'ı veli kulları iseniz öldüğünüzde Allah'ın cennetine, ikramına ve nimetlerine mazhar olacaksınız bunlara ulaşma için haydi ölümü temenni edin.⁶²⁵ Üstelik dünyanın dert ve sıkıntılarından kurtulup ebedi nimetlere kavuşacaksınız. Hem de Allah'ın veli kulları olduğunuz için azaptan da kurtulacaksınız.⁶²⁶ Bununla beraber birbirlerini sevenler her zaman kavuşmak isterler. Kıyamet gününde Allah ile manevi buluşma ancak bu dünya âleminin perdesinin kalkması, nefsin istek ve arzularının terk edilmesiyle mümkündür. Çıteo zaman kiğisevdiğinin cemalini görür ve onun yakınında yer alır. “Doğruluğun hâkim olduğu bir ortamda, gücüne sınır olmayan bir hükümdarın huzurundadırlar.”⁶²⁷ Sınıfının içinde yer alırlar ve sevdiklerinin harem bölgesine girerler.⁶²⁸

Dostun dosta kavuşması için gerekli olan ölümü temenni etmeniz bütün bu mükâfatlara kavuşmanız için yeterli olacaktır. Fakat Allah, “Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düğünü olarak bulursun; müğriklenden de çok; her biri ister ki bin sene yaşasın.”⁶²⁹ ifadesiyle onların dünya hayatına olan düğünüklükleri sebebiyle ebedi olarak dünyada kalmak istediklerini bildirir. Burada ölümü temenni etmeleri onların doğruluğunu gösteren bir emare olacaktır. Onlar ölümü temenni etmekten kaçınarak iddialarında yalancı olduklarını gösterdiler.⁶³⁰ Hz. Peygamber de

⁶²⁴ Alûsî, Cilt 14, s. 291; Bedreddin Çetiner, *Esbab-ı Nüzul*, Çağrı Yayınları İstanbul, Cilt 2, s. 879-880; Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 173; Alevî, Cilt 29, s. 295.

⁶²⁵ Sem,âni, Cilt 5, s. 433; Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 325.

⁶²⁶ Taberî, Cilt 23, s. 379; Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 325.

⁶²⁷ Kamer, 54/55.

⁶²⁸ ğirâzi, Cilt 27, s. 159.

⁶²⁹ Bakara, 2/96.

⁶³⁰ Ğmail Hakkı, Cilt 9, s. 518; ğirâzi, Cilt 27, s. 159.

bu konuda “ *Kim Allah’a kavuşmak isterse Allah da ona kavuşmak ister. Kim Allah’a kavuşmak istemezse Allah da ona kavuşmak istemez.*”⁶³¹ buyurarak iman etmeyenlerin Allah’a kavuşmak istemediklerini dolayısıyla Allah’ın da onlara kavuşmak istemediğini bildirir.

Zaten âyetin bağında Çart ifade eden “ا” edatının ze,ame (‘ر ع) fiiliyle kullanılması, Yahudilerin “Biz Allah’ın sevgili kullarıyız.” ifadelerinin bir zan ve kuruntudan ibaret olduğuna iÇaet etmektedir.⁶³² Çünkü za,ame fiili mesnetsiz ve delilsiz söylenen sözler için kullanılan ve zan ifade eden bir fiildir.⁶³³

ğirâzî’nin naklettiği bağla bir görüşe göre de âyet-i kerimede evliyaallah (اؤبء) değil de evliyâa lillah (اؤبء لله) Çeklinde evliya ve Allah kelimeleri harf-i cer olan lâm ile ayrılmıÇtır. Dolayısıyla evliya kelimesinin Allah lafzına izafe edilmediğinden yola çıkarak Yahudilerin dava ve iddialarında doğru ve samimi olmadıklarını rivayet eder.⁶³⁴

Ayrıca ğiî müfessirlerden Bahrânî ve Kummî (ö. 290/903), Yahudilerin kutsal kitapları olan Tevrat’ta “Allah’ın veli kulları ölümü isterler.” ibaresinin yazılı olduğunu⁶³⁵ ifade ederler. Dolayısıyla kendi kutsal kitaplarında bu ifadeler yer almasına rağmen ölümü istememeleri hatta ondan kaçınmaları, bin sene yaÇamak istemeleri ve ğirâzî’nin naklettiği ince nükteden yola çıkarak onların Allah’ın veli kulları olmadıkları anlaşılmaktadır.

Yahudiler, o zaman ölümü temenni etselerdi Çüphesiz Allah, onları öldürürdü. Onlar da bunu bildikleri için hiç birisi ölümü temenni etmedi.⁶³⁶ Hz. Peygamber’i yalanlama gibi bir hırsları olmasına rağmen ve bunun mücadelesini verirken

⁶³¹ Buhârî, Rikâk, 6508.

⁶³² Molla Gürânî, s. 161.

⁶³³ Ğmail Hakkı, Cilt 9, s. 518.

⁶³⁴ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 279.

⁶³⁵ Bahrânî, Cilt 28, s. 9, Kummî, Cilt 3, s. 1069.

⁶³⁶ Sem,âni, Cilt 1, s. 283; Tabersî, *Cevâmi‘u, l-Câmi‘*, Cilt 3, s. 558; Ebü'l-Hasan Burhane’d-din Çbrâhim b. Ömer b. Hasan el-Bikâi, *Nazmu‘d - Durer fî Tenâsubi‘l-Âyâti ve‘ş-Süver*, Dâru‘l-Kütübi‘l-Ğlâmi, ts., Kahire, Cilt 20, s. 58; Suyûtî, *ed-Durru‘l-Mensûr*, Cilt 1, s. 94.

ölümü temenni etmemeleri, Hz. Peygamber'in risâletinin doğruluğuna iğret eden emarelerden bir tanesidir. Dolayısıyla Sünnî ve ğîî müfessirler, bu âyetin Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğı kanaatindedirler.⁶³⁷

Öni Abbâs'tan nakledildiğine göre Ebû Cehil: "Allah'a yemin ederim ki Muhammed'i Kâbe'nin yanında görürsem gidip boynunu ayaklarımın altına alacağım." demiğti Rasûlullah (s.a.) bunu iğince Ğyle buyurdu: "*Bunu yaparsa melekler onu yakalayacaktı. ğayet Yahudiler ölümü temenni etselerdi hepsi ölecekti ve cehennemdeki yerlerini göreceklerdi. Allah'ın peygamberine mübâhelede bulunanlar (beddualağmayı isteyenler) meydana çıksalardı geriye döndüklerinde ne mal ne de aile efratlarını bulacaklardı.*"⁶³⁸ ğîî kaynaklarda Hz. Peygamber'in, Yahudilere hitaben "*Nefsim kudreti elinde olan Allah"ayemin olsun ki sizden birisi ölümü istediğı an tükürüğünde boğulur ve ölür.*" dediğı rivayet edilmektedir.⁶³⁹ Dolayısıyla bu rivayetler de Yahudilerin bu hakikati bildiklerini destekler mahiyettedir.

Râzî, Yahudilerin beklenen peygamberin de kendilerinden çıkacağını söyleyerek insanları, Hz. Muhammed'e tabi olmaktan men etmeye çalığlarını belirtir. Dolayısıyla Râzî, Cum'a sûresinin 6. âyetinin bütün bu iddiaları çürüttüğünü ifade etmektedir.⁶⁴⁰ ğîî müfessirlerden olan ğirâzî ve Tabâtabâî de Yahudi ve Hristiyanların "*Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız.*"⁶⁴¹ sözleriyle kendilerine nispet ettikleri övgü ve yüksek mertebelerin Cum'a sûresinin 6. âyetiyle bir kere daha bertaraf edildiğini belirterek⁶⁴² Râzî ile aynı kanaati paylaşmığlardır.

Râzî, onların ölümü temenni etme ile ilgili iki görüş olduğunu belirtir: Birincisi: İki firkadan (Yahudi ve Hristiyanlar) hangisi yalancıysa o taraf ölsün diye temenni ederek birbirlerine meydan okumalarıdır. Bu görüş Öni Abbâs'a aittir.

⁶³⁷ Sem,âni, Cilt 5, s. 433; Tabersî, *Cevâmi' u, l-Câmi'*, Cilt 3, s. 558.

⁶³⁸ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2225.

⁶³⁹ Tabersî, *Cevâmi' u, l-Câmi'*, Cilt 3, s. 558.

⁶⁴⁰ Râzî, Cilt 3, s. 605.

⁶⁴¹ Mâide, 5/18.

⁶⁴² ğirâzî, Cilt 27, s. 159. Tabâtabâî, Cilt 28, s. 279.

İkinci: İki tarafın da “Keçke ölseydik.” diye temenni etmeleridir. Râzî, ikinci görüşü tercih etmiştir.⁶⁴³ Âyet-i kerimede Allah’ın “Ey Yahudiler” diye hitap etmesi ve Hristiyanlardan bahsetmemesi ikinci görüşü tercih etmektedir.

Temenninin; kalbi, sözlü ve fiili olmak üzere üç kısmı bulunmaktadır. Âyette, Yahudilerden istenilen temenni kalbi sözlü olanıdır. Çünkü kalben olan temenni, Allah’tan bağımsizsenin bilemeyeceği bir şeydir.⁶⁴⁴ Âyette ise Allah’ın, peygamberi aracılığıyla Yahudilerden talebi bunu lafzen söylemeleridir. Bir de burada bir münakaşave talep söz konusu olduğu için temenninin sözlü olması makama daha uygun düşmektedir. Muhammed Reşid (ö. 1935) de bu yönde görüş beyan ederek buradaki temenninin sözlü olması gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁴⁵ Daha sonra Muhammed Reşid Şubeyanda bulunur: Ashâb-ı kirâm hem savaş esnasında hem de savaştan sonra ölümü temenni ettikleri görülmektedir. Şerhlerinden gelen bu temennilerini dilleriyle de ifade etmişlerdir. Bu, onların Allah’a olan imanlarındaki tasdik ve ahiret yurdunda kendilerine hazırlanan mükâfata olan inançlarındandır. Ashâbın savaş esnasındaki durumları temenninin diğer bir boyutu olan hal ve davranış ile olan temenniye göstermektedir. Ayrıca Muhammed Reşid bu âyetin Müslümanlar için bir ölçü olarak alınmasını ve imanlarını, davalarını ve Allah’ın hukukuna riayet etme hususunda kendilerini tartmaları gerektiğini beyan eder.⁶⁴⁶

Bir Müslümanın gelişi güzel ölümü temenni etmesi doğru olmadığı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber’in de “ *Biriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü temenni etmesin*”⁶⁴⁷ hadisi de bunu göstermektedir. Yahudilerden ölümü temenni etmelerinin isetlenilmesi ise kendilerinden sadır olan bir iddianın ispatı içindir.

---

⁶⁴³ Râzî, Cilt 3, s. 608.

⁶⁴⁴ Tantâvî, Cilt 14, s. 383.

⁶⁴⁵ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru Menâr*, y.y., 1990, Cilt 1, s. 322.

⁶⁴⁶ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru Menâr*, y.y., 1990, Cilt 1, s. 322.

⁶⁴⁷ Buhâri, Merda, 5671.

Hiz. Peygamber'in risâletini kabul etmeyen Hristiyanların da bu konuda inatlaşmaları üzerine onlar da mübâheleye (karşılıklı lanetleşme) davet edilmişlerdir. "Sana gelen bu ilimden sonra her kim bu konuda seninle tartışmaya kalkarsa, de ki: "Gelin, çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra da Allah'ın lâneti yalancılara üzerine olsun diye dua edelim." ⁶⁴⁸ Onlarda buna yanaşarak iddialarında samimi olmadıklarını gösterdiler. Aynı şekilde "De ki: "Kim sapkınlık içinde ise dilerim rahmân ona süre versin!" Sonunda kendilerine vaad olunanı; azabı veya kıyameti gördükleri zaman, konumu daha kötü, askeri daha zayıf olanın kim olduğunu öğreneceklerdir." ⁶⁴⁹ âyetinin de müğriklerle yapılan mübâhele olduğu ifade edilmektedir. ⁶⁵⁰

2.7. Yedinci Âyetin Tefsiri

وَلَا رَجْرَجٍ لِّمَنْ يَدْعُكَ تَتَذَكَّرُ الْعَلَفَ ذَاذِهِ وَهُوَ عَرِيبٌ عُظِيمٌ

"Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir."

2.7.1. Allah'a Kavuşmak İsteyen Sevgili Kullar

Yahudiler, kendilerinin Allah'ın sevgili kulları olduklarını iddia etmeleri üzerine Allah, onlardan ölümü temenni etmelerini istemişti. Ama Allah, bu âyet-i kerime ile onların ölümü asla istemeyeceklerini ifade etmektedir. Ayrıca Allah, onların ölümü temenni etmemelerinin sebebini elleriyle içtikleri günahlara bağlamaktadır. Onlar da hatalarını bildikleri için lafzen dahi ölümü istememişlerdir. Onlar bunu dilleriyle söylemekten de âciz değillerdi.

Şii müfessirlerden olan Tûsî, elleriyle içtiklerinden maksadın, Hiz. Muhammed'in peygamberliğini inkâr etmeleri ve onun Tevrat'taki vasıflarını tahrif

⁶⁴⁸ Âl-i Ğnrân, 3/61.

⁶⁴⁹ Meryem, 19/75.

⁶⁵⁰ Merâğî, Cilt 28, s. 99.

etmeleridir. Çıkışta yorumlamıştır.⁶⁵¹ Dolayısıyla Tûsî, bu yaklaşımını tamamıyla sûre bağlamında ele almıştır. Oysa Kur'ân'da Yahudilere yöneltilen tenkitler bundan ibaret değildir. "(Yahudilerin) yapıp ettikleri yüzünden" ifadesi âyet bağlamında ele alınsa da sadece Hz. Peygamberi inkâr etmeleri ve Tevrat'ı tahrif etmelerinden ibaret olmadığı kanaatindeyiz. ğîî müfessirlerden olan ğirâzî'nin, bütün içerdikleri kötülüklerden dolayı âyetin sonunda Yahudilerin zalim olarak nitelendirilmelerine sebep olduğunu⁶⁵² ifade etmesi bizim bu yaklaşımımızı destekler mahiyettedir. Ayrıca Zühaylî de bu yönde görüş beyan etmiştir.⁶⁵³

Yahudiler, Tevhid inancından çıkarak Allah'a ortak koştular.⁶⁵⁴ O'na verdikleri misakı bozdular.⁶⁵⁵ Kendilerine gönderilen birçok⁶⁵⁶ peygamberi öldürdüler.⁶⁵⁷ Kendi oğulları kadar yakından tanıdıkları⁶⁵⁸ ve yanlarındaki ilahi kitapta müjdelenen⁶⁵⁹ son peygamberi inkâr ettiler. Hak ve hakikatin karşısında kör ve sağır kesildiler.⁶⁶⁰ Kendilerine gönderilen kutsal kitabı tahrif ettiler.⁶⁶¹ Allah hakkında yalan uydurarak,⁶⁶² mesnetsiz iftiralarda bulundular.⁶⁶³ Allah'ın kendilerine indirdiği kitabın bir bölümünü gizlediler ve onu az bir dünya menfaati için sattılar.⁶⁶⁴ Hakkı batıl ile örttüler.⁶⁶⁵ Yeryüzünde bozgunculuk yaptılar⁶⁶⁶ ve ahiret azabını hafife

---

⁶⁵¹ Tûsî, Cilt 28, s. 7.

⁶⁵² ğirâzî, Cilt 28, s. 160.

⁶⁵³ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğgeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 193.

⁶⁵⁴ Nisâ, 4/51; A'râf, 7/138, 148.

⁶⁵⁵ Âl-i Ğnrân, 3/187; Mâide, 5/ 14.

⁶⁵⁶ Abdullah b. Mes'ût'e dayandırılan bir rivayette Yahudilerin bir günde üç yüz peygamber öldürdükleri nakledilmektedir. Ğn Kesîr, Cilt 1, s. 283.

⁶⁵⁷ Mâide, 5/70.

⁶⁵⁸ En'âm, 6/20.

⁶⁵⁹ Saf, 61/6; ğuarâ, 26/ 197.

⁶⁶⁰ Mâide, 5/71.

⁶⁶¹ Bakara, 2/75; Mâide 5/13, 41.

⁶⁶² Bakara, 2/78.

⁶⁶³ Âl-i Ğnrân, 3/181-182.

⁶⁶⁴ Bakara, 2/174.

⁶⁶⁵ Bakara, 2/42; Âl-i Ğnrân, 3/71.

⁶⁶⁶ Mâide, 5/64.

aldılar.⁶⁶⁷ Hz. Meryem'in iffetine dil uzattılar.⁶⁶⁸ Allah'a karşı samimi davranmayarak münafıkların tutumunu sergilediler.⁶⁶⁹ Bütün bunlar onların kendi elleri ile işledikleri cürümlerdir.

Yahudilerin dünyaya olan hırslarından,⁶⁷⁰ sergiledikleri bu tutum ve sapkınlıklarından dolayı uğrayacakları azaptan korktular.⁶⁷¹ Dolayısıyla ölümü temenni etmediler.

ğayet Hz. Peygamber, vahye dayanmadan kendiliğinden bunları söyleseydi onlar hemen ölümü temenni ederler, Hz. Peygamber'i yalancı çıkarmaya çalışırlardı. Onlar ölümü temenni edemezler dediği halde onların ölümü temenni etmemeleri onun peygamberliğini göstermektedir.⁶⁷² Muhammed'in hak peygamber olduğunu bildiklerinden dolayı ölümü temenni etmediler. Çünkü ölümü temenni etmeleri durumunda öleceklerini biliyorlardı.⁶⁷³ Âyette geçen ebeden (بَشَرًا) kelimesi Yahudilerin, Hz. Peygamber zamanında ölümü temenni etmedikleri gibi gelecek zamanda da temenni etmeyeceklerini kesin bir şekilde vurgulamaktadır.⁶⁷⁴

Burada onların ölümü temenni etmediklerinin delili nedir? gibi muhtemel olan soruya da şu şekilde cevap verilmiştir.

1- Eğer Yahudiler ölümü temenni etselerdi tevatür yoluyla nakledilirdi. Çünkü onlardan ölüm temennisi gerçekleşseydi Muhammed'in peygamberliği hakkındaki söz, doğruluğunu yitirirdi. Çünkü onlar Hz. Peygamber aleyhinde kullanılacak en küçük bir delil peşindeydiler. Böylesine büyük bir olayın tevatürle nakledilmemesi onların ölümü temenni etmediklerini gösterir.

---

⁶⁶⁷ Bakara, 2/80; Âl-i Ğnrân, 3/24.

⁶⁶⁸ Nisâ, 4/156; Meryem, 19/27.

⁶⁶⁹ Mâide, 5/61; Âl-i Ğnrân, 3/23, 72.

⁶⁷⁰ Bakara, 2/96.

⁶⁷¹ Ğmail Hakkı, Cilt 9, s. 519.

⁶⁷² Mâtürîdî, Cilt 10, s. 10.

⁶⁷³ Zeccâc, Cilt 5, s. 170.

⁶⁷⁴ Râzî, Cilt 3, s. 608.

2- Hz. Peygamberﷺ'in davasındaki doğruluğunun söz konusu olacağı böylesine önemli bir meselede o, bu münakaşanın akıbetini düşünmeyecek değildir. Hz. Peygamber, vahye olan tam güveni sonucu onlara meydan okumuştur. Yahudiler de ona boyun eğmişlerdir. Vahye dayanmaksızın kendisini yenilgiye uğratabilecek bir konuda onlara meydan okuması Hz. Peygamberﷺ'in zati hakkında caiz değildir. O zaman Hz. Peygamberﷺ'in onları yenilgiye uğratmak için sunacağı delilin vahye dayandırılması lazımdır. Vahyin ışığında "Onlar ölümü temenni edemezler" ifadesi onların ölümü temenni etmediklerine dair delil olur.

3- Gerek İbn Abbâs'tan nakledilen "ğayet Yahudiler ölümü temenni etselerdi hepsi ölecekti ve cehennemdeki yerlerini göreceklerdi."⁶⁷⁵ gerek âyetin "Onlar asla ölümü temenni etmeyeceklerdir." açık ifadesi onların ölümü kalben dahi istemediklerine işarettir. ğayet onlar ölümü temenni etselerdi bunu dilleriyle ifade edeceklerdi. Dolayısıyla Hz. Peygamber aleyhinde bunu delil olarak kullanacaklardı ve kendisine reddiye yaparlardı.⁶⁷⁶ Bütün bunlar Yahudilerin, Hz. Peygamber karışında ölümü temenni etmediklerini göstermektedir.

İnsanoğlunun ekseriyetinin ölümden korktuğu hatta ismi bile duyulunca insanda farklı duygular meydana getirdiği dolayısıyla insanda ürpertiye sebep olduğu malumdur. ğîf müfessirlerden olan ğirâzî, insandaki ölüm korkusunun bazı temel sebeplerden kaynaklandığını şu sözleriyle dile getirmektedir.

Birincisi: Ölümden sonraki hayata inanmayığive insanın ölünce yok olup fena olacağına inanmasıdır. Ya da inanmakla beraber bu inancı kendisinde zayıf kalmığ ve gerçek anlamda inanmamığtır. Gecenin zifiri karanlığından korkan insanın, fena olup yok olma korkusu kadar tabi bir ğey yoktur. ğayet insan "Dünya mü'minin zindanı, kâfirin cennetidir" bakığ açısına sahipse ve buna inanıyorsa insanın, ölüme olan bakığındağecek ve kendisinde ölüm korkusu adına eser kalmayacaktır. Bunu ağue

⁶⁷⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 2225.

⁶⁷⁶ İbn Âdil, Cilt 2, s. 299.

(kerbela) olayında görmek mümkündür. Hz. Hüseyin ve arkadaşlar üzerindeki kuşama ve baskılar artıkça onların yüzlerindeki parlaklık artıyordu. Öyle ki Hz. Hüseyin'in bazı yağlı arkadaşlarının Ağve (Kerbela) sabahında yüzlerindeki tebessümle "Birkaç saat sonra Ghit olacağız ve huriler arasına karışacağız." ifadeleriyle isteklerini dile getirdiklerini aktarmaktadır.

İkinci: İnsanın ölümden korkmasının diğer bir sebebi insanı dünyaya bağlayan birçok Gayin bulunmasıdır. Ölümle beraber dünyadaki sevdiklerinden, sevilenlerinden ayrılacağı düşünmesiyle kendisini ölümün ardındaki firak korkusu sarmaktadır.⁶⁷⁷

Üçüncüsü: İnsandaki ölüm korkusunun diğer bir sebebi yaptıkları kötülükler yüzündendir. Yani öldükten sonra ahiret hayatında Allah'ın adalet mahkemesi kurulunca içtikleri kötü fiiller yüzünden hesaba çekilip cezalandırılacağına inandıkları yüzündendir. Yahudilerin ölümden korkusu ise içtikleri kötü amellerden dolayı ilahi cezaya çarptırılacağına inanmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar da ölümden sonraki hayata inanmaktadırlar.⁶⁷⁸

Bir adam Ebû Zerre el-Giffari'ye gelerek "Ey Ebû Zer biz neden ölümden hoşlanmıyoruz?" Diye soruca Ebû Zer ÇukarÇılığ verir. "Çünkü siz dünyayı inÇa ettiniz, ahireti harap ettiniz. Dolayısıyla siz binalardan harabelere gitmekten çekiniyorsunuz."⁶⁷⁹ BaÇkabir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Resülü neden ölümü sevmiyorum?" Hz. Peygamber adama " *Malın var mı?*" adam "Evet var." Hz. Peygamber " *Malını önden gönderdin mi?*" Adam "Hayır" dedi. Hz. Peygamber " *GÇtbunun için ölümü sevmiyorsun.*" Çünkü amel defterin iyiliklerden arınmıÇtır.⁶⁸⁰ Bu rivayetlerde de insanların ölümden çekinmelerinin sebebi kötü ameller olarak ifade edilmektedir.

---

⁶⁷⁷ ğirâzî, Cilt 28, s. 160.

⁶⁷⁸ ğirâzî, Cilt 28, s. 161.

⁶⁷⁹ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 280-281; ğirâzî, Cilt 28, s. 163.

⁶⁸⁰ ğirâzî, Cilt 28, s.163.

Bu âyet-i kerime Hz. Peygamberin'in, peygamberliğine delil teşkil ettiği konusunda ğîf ve Sünnî müfessirler ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber'in bildirdiği gibi onlar ölümü temenni etmediler. Gelecekte vuku bulacak bir hadiseyi haber vermek gayb bilgisidir.⁶⁸¹ Bunu Allah, peygamberine bildirerek haber vermesi onun peygamberliğinin delillerindedir.⁶⁸² Bu da Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak ifade edilmektedir.⁶⁸³

2.7.2. Allah Zalimleri Bilendir

Âyet-i kerimede, Yahudiler zalim olarak nitelendirilmiştir. Allah'ın âyetlerine karşı tavırları, inatları, büyüklük taslamaları⁶⁸⁴ ve bulunmadıkları bir mertebede olduklarını iddia ederek böyle bir davaya kapılmaları zalimlikle nitelendirilmelerine sebep olmuştur.⁶⁸⁵ Yani onlar Allah'ın veli kulları olmadıkları halde, kendilerinin Allah'ın veli kulları oldukları iddiasında bulunmaları bu sıfatla nitelenmelerine sebep olmuştur. Onun için Allah, âyetin sonunda *"Allah zalimleri hakkıyla bilendir"* hitabıyla o zalimlerin Allah'la hiçbir sevgi ve dostluklarının olmadığını bildiğini belirtmektedir. Onun düşmanları oldukları için ölümü temenni etmeyeceklerini ve dolayısıyla Allah'la karşılaşmak istemediklerini bildiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁶

Cum'a sûresinin 7. âyeti dışında birçok yerde Kur'an, Yahudileri zalim olarak nitelendirmiştir. *"Yoksa siz Ğbrâhim, Ğsnâil, Ğkak, Ya., kub ve torunların Yahudi yahut Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?" De ki: "Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?" Allah tarafından kendisine verilmiş bir kanıtı saklayandan daha*

⁶⁸¹ Kurtubî, Cilt 18, s. 96; Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğgeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 193; Tûsî, Cilt 28, s. 7.

⁶⁸² Tûsî, Cilt 28, s. 7.

⁶⁸³ Tabersî, *Cevâmi'u'l-Câmi'*, Cilt 3, s. 561; Kurtubî, Cilt 18, s. 96; Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğgeria ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 193.

⁶⁸⁴ Mâturîdî, cilt 10, s. 10; Râzî, Cilt 30, s. 541.

⁶⁸⁵ Cemâlüddîn el-Kâsımî, Cilt 1, s. 354.

⁶⁸⁶ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 279.

zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁶⁸⁷ Ayrıca Allah, Yahudilerin bütün yaptıklarından haberdar olduğunu ifade etmektedir.

Cum‘a sûresinin 7. âyeti ile ilgili diğer bir nükte de daha önce Yahudi ismi geçtiği için ikinci sefer Yahudi isminin zamirle iğzet edilmesi gerekirdi. Âyette zamir yerine “zalim” sıfatının zikredilmesinin sebebi Yahudileri tahkir etmek için olduğu kanaatindeyiz.

2.7.3. Münasebet Açısından Âyet

Münasebet açısından âyet ele alındığında ise Yahudilerin, Muhammed‘in sadece Araplara gönderildiğini iddia etmeleri üzerine Allah, önceki âyetlerde onların Tevrat‘la amel etmediklerini, Çâyet Tevrat‘la amel etselerdi ona tabi olacaklarını bildirerek Yahudilere reddiye yapmıştı. Bu âyetlerde ise yine Yahudiler kendilerini “Allah‘ın oğulları ve sevgili kulları”⁶⁸⁸ olduklarını söyleyince Allah tarafından ikinci bir reddiye ile bu iddiaları reddedildi. Allah, onların samimiyetlerini ölçmek için ölümü temenni etmelerini istemiştir. Ardında onların iğzedikleri yüzünden asla ölümü temenni etmeyeceklerini bildirmiştir.⁶⁸⁹

2.8. Sekizinci Âyetin Tefsiri Bağlamında Ölüm Gerçeği ve Hesap Verebilme Bilinci

لُٓ اِهٖ اٰتٰى دَاۤاِرَۙ فَنُشِوْۤا ۙ هٰٓؤُلَآءِۙ اِلٰىۤ اٰتٰى تَشٰوَدُوْۤا ۙ آِعٰۤا تِ وَاَشْرٰۤا صٰۤاۤفَۙ حٰۤٔى تَنْبِۙ وُزۙ
رَعٰۤى

göyle de: “Biliniz ki, kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak gelip size çatacaktır. Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilen Allah‘a döndürüleceksiniz, O da size yapıp etmiş olduklarınızı bildirecektir.”

2.8.1. Ölüm Gerçeği ve Hesap Verebilme Bilinci

Âyet-i kerimede ölümü temenni etmeyen Yahudilerin gerek Tevrat‘ı değıştirmeleri gerekse Hz. Muhammed‘in peygamberliğini gizlemeleri ve yaptıkları

⁶⁸⁷ Bakara, 2/140.

⁶⁸⁸ Mâide, 5/18.

⁶⁸⁹ Zühaylî, *et-Tefsiru‘l-Munîr fi‘l-Akide ve‘Ğgeria ve‘l-Menheci*, Cilt 28, s. 189-190.

birçok kötü ameller yüzünden ölümle karşılaşmak istemedikleri bildirilmektedir. Daha doğrusu âyet-i kerimede Tevrat'ta sorumlu tutuldukları halde sorumluluklarını yerine getirmeyen Yahudilerin ölümün ardından Allah'a hesap vermekten ve O'nun azabından çekindikleri bildirilmektedir. Ama ölümü temenni etmeseler de er ya da geç ölümün onları bulacağını ve insanlardan gizli yaptıkları kötü amellerin Allah'ın bildiği ifade edilerek hesaptan kaçınmadığını ve O'na hesap verecekleri bildirilmektedir. Ayrıca bütün yapıp ettiklerinin ahirette kendilerine haber verileceği de ifade edilmektedir.

Âyette geçen ölümden kaçmaktan (فِرَارًا) maksat temenni etmekten çekindikleri,⁶⁹⁰ kerih gördükleri ve sevmedikleri⁶⁹¹ anlamındadır. Onların ölümü temenni etmemeleri ve sevmemeleri ondan kurtuldukları anlamına gelmez. Ölümden kurtulmuş olmadığı hakikati baĞkaber âyette ÇuÇukilde ifade edilmektedir. *“Nerede olursanız olun ölüm sizi yakalar; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!”*⁶⁹² ve *“Her canlı ölümü tadacak ve sonunda dönüp huzurumuza geleceksiniz.”*⁶⁹³ âyetleri de ölümün herkes için kaçınılmaz bir hakikat olduğunu ve hesap verebilme bilinciyle bir hayat dizayn edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Âyet-i kerimede Yahidilerin ölümden sonra Çahadet ve gaybi bilen Allah'a döndürülecekleri ifade edilmektedir. Âlimler, “gayb” ve “Çahadet” kavramıyla ne kastedildiği olabileceği ile ilgili farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Gayb: Yerde ve gökte olan gizli şeylerdir. Çahadet: Çahit olduğumuz, gözle görebildiğimiz şeylerdir.⁶⁹⁴ Gaybtan kasıt; Çacil ve Tevrat'ta insanlardan saklanılan Hz. Peygamber'in vasıfları ve risâletidir.

⁶⁹⁰ Nehhâs, Ebû Ca,fer Ahmed b. Muhammed b. Ğmâil el-Murâdî el-Mısrî, *Ğrâbü'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-Ğamiyye, Beyrut 2000, Cilt 4, s. 282.

⁶⁹¹ Ğn Âbbâs, s. 471.

⁶⁹² Nisâ, 4/78.

⁶⁹³ Ankebût, 29/57.

⁶⁹⁴ Taberî, Cilt 23, s. 380.

ğahadetten kasıt; Tevrat ve Ğncil“de insanlardan saklamayıp açıklanan bilgilerdir.⁶⁹⁵ Dolayısıyla bu yoruma göre Allah âyette, onların Tevrat ve Ğncil“de açıkladıkları ve gizledikleri her Ğyı bildiğini ifade etmektedir. Ya da gaybtan kasıt; Kendi nefislerinde gizli bir Ğkilde Hz. Peygamber“i tekzip etmeleridir. Ğahadetten kasıt ise; Yahudilerin kendilerinden olan zayıf kimseleri Hz. Peygamber“e tabi olmaktan açık bir Ğkilde nehiy etmeleridir.⁶⁹⁶ Bu yoruma göre onların açık ve gizli bir Ğkilde sürdürdükleri mücadeleyi Allah“ın bildiğini ifade eder. Bazıları da gayb ve Ğhadeti, insanın açık ve gizli yaptığı ameller olarak yorumlamıĞlardır.⁶⁹⁷ Bu da insanın gizli ve aĞikârolarak iĞlediği bütün amellerin Allah tarafından bilindiğini ifade eder.

Bütün bu yorumlardan özel bir anlam çıkaranlar ve genel bir yaklaşım sergileyenler olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Özel bir anlam çıkarımında bulunanlar âyetin sibakını göz önünde bulundurarak bu iki kelimeyi Hz. Peygamber, Yahudiler, Ğncil ve Tevrat“la iliĞlendirmişlerdir. Genel olarak ele alanların ise âyetin sibakına bakmaksızın yorumladıkları görülmektedir. Ancak âyet-î kerime Yahudileri muhatap almaktadır. Çünkü bir önceki ayette Yahudilerin ölümü temenni etmedikleri ifade edilmişti. Dolayısıyla bir önceki âyetin devamı mahiyetinde “*Kendisinden kaçıp durduğunuz ölüm*” ifadeleri kullanılmaktadır. Ayrıca 5 ve 8 arası âyetler birbirlerinin müdavimi olarak Yahudileri muhatap alıyor. Dokuzuncu âyet itibariyle بَّ أَبِّ الرَّبِّ آيُّا ifadeleriyle müminler muhatap alınmaktadır. Dolayısıyla âyeti sibakını göz önünde bulundurarak yorumlamak daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Burada gayb ve Ğhadet sıfatlarının kullanılması Allah“ın, kendilerini imtiyazlı bir konumda gören Yahudilerin gizli ve aĞikâ bütün amellerine vakıf olduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla hem Yahudiler hem de Müslümanlar için bir uyarı mahiyetinde anlaşılması gerektiği izlenimini veren iki sıfattır.

⁶⁹⁵ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 10-11; Râzî, Cilt 30, s. 541.

⁶⁹⁶ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 11.

⁶⁹⁷ Mekkî, Cilt 12, s. 7463; Ali el-Müsevî, Cilt 16, s. 101.

“Sonra akıl ve duyularla idrak edilemeyi de edileni de bilen Allah’a döndürüleceksiniz” âyeti okunduğu zaman Katâde’nin şöyle dediği rivayet edilir: “güpheşiz Âdemoğlu ölümle zelil kılınmıştır. Farkında olmadan (Allah tarafından) tekrar dirilecektir.”⁶⁹⁸ Katâde bu ifadelerle insanoğlunun ölüm karşısındaki acziyetine dikkat çekerek hesap verebilme bilinciyle hareket edilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Sünnî müfessirlerden olan Bikâî (ö.885/1480), bu âyeti delil göstererek Allah’ın külliyatla beraber cüziyatı ve olmuştuk (geçmiş) ve olacak (gelecek) her şeyi bildiği çıkarımına ulaşmıştır.⁶⁹⁹

İnsanların dünyada yaptıkları bütün ameller kendisine haber verilecek ve bu amellerin karşılığı kendilerine eksiksiz olarak verilecektir. “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onun (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onun (karşılığını) görür.”⁷⁰⁰ Allah’ın, insanların yaptıklarını haber vermesi ahirette meydana gelecek olaylardandır. Çünkü dünya imtihan yeri, ahiret ise imtihanın açıklandığı yer olduğu için haber verilecek yerin de ahiret olması gerekir. Dünyada insanların amellerine karşılık olacak şekilde bir hayat biçimi verilmediği görülmektedir. Zalimlerin şaafatlı hayatı ve fakirlerin zorluk ve yoksulluk içinde geçirdikleri bir hayatı onların amellerine bağlamak doğru olmasa gerektir. “Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı rahmânı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüş tentavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. (Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir, rabbinin katında ahiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur.”⁷⁰¹ âyetleri de dünyadaki güzelliklerin amellere göre olmadığını ve geçici olduğunu göstermektedir.

---

⁶⁹⁸ Taberî, Cilt 23, s. 380.

⁶⁹⁹ Bikâî, Cilt 20, s. 61.

⁷⁰⁰ Zilzâl, 99/7-8.

⁷⁰¹ Zuhruf, 43/33-35.

Ahirette, Allah'ın haber vermesi iki türlü gerçekleşecektir: 1. İnsanların dünyada yaptıkları amellerin kayıtlı olduğu defterlerin okunması için kendilerine verilmesidir.⁷⁰² 2. İnsanların dünyada yapıp ettikleri amellerin karşılığı mükâfat veya cezası verilerek bildirilmesidir. Hayır işemiğlese hayır; Geç işemiğlese Gele karşılığlarıdır.⁷⁰³

ğî müfessirler sekizinci âyetin tefsirinde Sünnî müfessirler gibi öncelikle ister melek ister peygamber olsun ölümün bütün canlılar için genel bir kanun olduğuna değinmektedirler. Buna delil olarak “*Yeryüzünde bulunanların hepsi fânidir. Azamet ve kerem sahibi rabbinin zâtı ise bâki kalır.*”⁷⁰⁴ âyetini zikrederler.⁷⁰⁵ Aynı zamanda ölümle beraber yeniden dirilme, hesap verme ve amellerin karşılığıyla karşılığacağı ifade edilmektedir.⁷⁰⁶

ğî müfessirlerin sekizinci âyetin tefsirinde ortaya koydukları diğer bir yaklaşımı da âyeti ecele irtibatlandırmalarıdır. Hz. Ali'nin “Ey insanlar, herkes kendisinden kaçtığı ölümle karşılığacak, ondan kaçıyor. Ecel, nefsin ölüme sevk edilme zamanıdır. Ondan kaçmak, ona yaklaşmak ve gelmek demektir.” ifadeleri nakledilerek ecel gelene kadar insanın hayatından yılların, ayların, haftaların, günlerin, saatlerin, sonra nefeslerin sayıldığını ifade ederler. Bunu “*Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.*”⁷⁰⁷ âyetiyle de pekiştirirler.⁷⁰⁸ Ölümünden kurtuluş olmadığı gibi ilahi adalet mahkemesinden hiç kimsenin kurtulmayacağı ve ince bir hesaptan geçileceği âyetin ifade ettiği diğer bir mana olduğuna değinirler. Bundan kurtuluşun ise nefsin tezkiye edilmesi, kalbin günahlardan korunması ile mümkün olduğunu ifade ederler.⁷⁰⁹

⁷⁰² Mâtürîdî, Cilt 10, s. 11; Râzî, Cilt 30, s. 541; Ali el-Müsevî, Cilt 16, s. 109.

⁷⁰³ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 11; Râzî, Cilt 30, s. 541.

⁷⁰⁴ Rahmân, 55/26-27.

⁷⁰⁵ ğirâzî, Cilt 28, s. 160.

⁷⁰⁶ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 325.

⁷⁰⁷ A'râf, 7/34.

⁷⁰⁸ Bahrânî, Cilt 28, s. 10.

⁷⁰⁹ ğirâzî, Cilt 28, s. 161.

Ayrıca gîi müfessirlerden olan Tabâtabâi, sekizinci âyetin tefsiriyle ilgili şu çıkarımlarda bulunmaktadır. Birincisi: Âyette, Yahudilerin ölümden kaçmaları bir hata olarak telakki edilmektedir. Çünkü ölüm onları bulacak ve ölüm onlarla karşılaşacak. İkincisi: Onların Allah'la karşılaşmak istememelerinin diğer bir hata olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü dönüştürülmüştür ve kötü amellerin hesabı sorulacaktır. Üçüncüsü: Onların yaptığı gizli ve aşikâr hiçbir amel Allah'a gizli kalmaz. Dolayısıyla onların kötü hile ve sinsilikleri, idrak edileni ve edilemeyen de bilen Allah'ı kuşatamaz. Aynı zamanda “*Aranızda ölümü biz takdir ettik*”⁷¹⁰ âyetinde de ifade edildiği gibi ölümün vadedilmiş bir gerçek olduğuna, ölümden sonra amellerin hesabını vermek üzere tekrar dirilmenin ve Allah'ın huzuruna gitmenin şüphesiz hak olduğuna iştiaak eder. Ayrıca herkesin yaptığı amellerin hakikatine ahirette vakıf olacağını ifade etmektedir.⁷¹¹

2.9. Dokuzuncu Âyetin Tefsiri

بَّ أَتَبَّ اِثْمًا رَا فُيْدُ * صِيْلَاحٍ * مَّيَّ اِجْعَلْ عَنَّا اِثْمًا رَوْسًا ۝ وَرَسُوْا اِجْعَلْ رَيْ خَشْيَتِيْ اِثْمًا
وَزُرْعَتِيْ

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koçun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır.”

2.9.1. Namaz Gîin Çağrılmak

Öncelikle âyetin hemen başında “Ey, iman edenler!” şeklinde cumaya mü’minler davet edilmiş ve sadece onlar muhatap alınmıştır. Buda mü’minler için ikram ve şereftir.⁷¹² Âyet-i kerime ile Allah, mü’minlerin Cuma namazı için ezan okuduğu zaman bu davete icabet etmelerini, bütün dünya mecalesine ara vermelerini istemektedir. Cuma saatinde yapılan ibadetin mü’minler için daha hayırlı olduğunu belirtmiştir.

⁷¹⁰ Vâkıa, 56/60.

⁷¹¹ Tabâtabâi, Cilt 28, s. 279.

⁷¹² Kurtubî, Cilt 18, s. 100.

Âyette geçen “salâtta” kasıt Cuma namazıdır. Nidadan kasıt ise ezandır. Bu konuda Sünnî müfessirler arasında ihtilaf yoktur.⁷¹³ ğî müfessirlerin çoğunluğu da bu görüktür.⁷¹⁴ ğî müfessirlerden olan Bahrânî (ö. 1186/1772) ise burada salâtta kastın Hz. Ali“nin velayeti olduğunu, o günde resûllerin, nebilerin, meleklerin, insanların, cinlerin, kısacası bütün mahlûkatın telbiye getirmek için geldiklerini ve bunun büyük velayet günü olduğunu iddia eder.⁷¹⁵ “Salât” kelimesini bağlamından koparan Bahrânî, Sünnî ve ğî müfessirlere mühalefet ederek yorumladığı ağkârdır.

Abdullah b. Mes“ûd ve Übeyy b. Kâ“b كَبَّ غِيًّا kelimesi yerine “gidiniz” manasında olan كَبَّ ضُرِيًّا kelimesini getirerek okumuğlardır.⁷¹⁶ Hatta Öbn Mes,,ûd, Ėayet âyette كَبَّ غِيًّا Ėktilinde olsaydı ridam düğene kadar koğadım dediğı rivayet edilir.⁷¹⁷ ğî kaynaklarda Cafer Sadık“a dayandırılan bir rivayette de âyetin كَبَّ ضُرِيًّا رُوِيَ هُ كَبَّ Ėktilinde nâzil olduğı aktarılır.⁷¹⁸ Hz. Ömer“e, Übeyy b. Kâ“b“in كَبَّ غِيًّا Ėktilinde okuduğı kendisine aktarılınca Übeyy mensûh haliyle okumaya devam ettiğini belirtir.⁷¹⁹ Hz. Ömer“in bu âyeti sadece كَبَّ ضُرِيًّا رُوِيَ هُ Ėktilinde okuduğı rivayet edilir.⁷²⁰ كَبَّ ضُرِيًّا Ėktilinde okunan kıraatin Ėz olduğı ifade edilmiğtir.⁷²¹ Hz. Ömer“in bunu yabancıların anlaması için bu Ėktilde okuması da muhtemeldir.⁷²² Kurtubî de bunun kıraat değıl tefsir olduğı Ėktilde yorumlamığtir.⁷²³ Zeccâc, Ėayet Hz. Ömer sadece كَبَّ ضُرِيًّا رُوِيَ هُ Ėktilinde okusaydı Mushaf“ta da o Ėktilde değırtmesi

⁷¹³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhavi, Dâru Ėhyai't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut 1985, Cilt 4, Cilt 5, s. 336.

⁷¹⁴ Tabersî, *Mecma‘u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur‘ân*, Cilt 10, s. 10; ğirâzî, Cilt 27, s. 163; Tabâtabâî, Cilt 28, s. 285.

⁷¹⁵ Bahrânî, Cilt 28, s. 12-13.

⁷¹⁶ Mücâhid b. Cebr, 659; Zeccâc, Cilt 5, s. 171.

⁷¹⁷ Tabarî, Cilt 23, s. 382; Zeccâc, Cilt 5, s. 171.

⁷¹⁸ Bahrânî, Cilt 28, s. 12.

⁷¹⁹ Tabarî, Cilt 23, s. 381; ZemahĖrî, *Keğâf*, Cilt 4, s. 534.

⁷²⁰ Tabarî, Cilt 23, s. 381.

⁷²¹ Ahmet Halid ğükrî ve Arkadağarı, *Mükaddimâtün fi ‘Ėmi‘l-Kırâât*, Dâru „Ammâr, Ürdün 2001, s. 29.

⁷²² Cassâs, Ebû Bekr, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, tah: M.Sâdik Kumhâvî, Dâru Ėhyai‘t-Türâsi‘l-Arabî, Beyrut 1985, Cilt 5, s. 337.

⁷²³ Kurtubî, Cilt 18, s. 102.

gerektiğini, dolayısıyla Mushaf'ta bulunduğu gibi okumanın daha evla olduğunu belirtir.⁷²⁴

Âyette geçen كَبَّ عُنَا kelimesinin ne anlama geldiği ile ilgili farklı yaklaşımlar söz konusudur. Burada koçmak manasında değil de Allah'ın emrine icabet etmek manasında olduğu ifade edilmiştir.⁷²⁵ Sa,yden maksat niyet, kalp ve istekli bir şekilde bütün benliğiyle Allah'ın zikrine yönelmek olduğu da belirtilmiştir.⁷²⁶

Ön Kesîr, sa,yden kastın önemsemek olduğunu belirtmiştir.⁷²⁷ gîr müfessirlerden girâzî, "koçun" şeklindeki çağırının Cuma namazının önemine binaen olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁸

Atâ, gitmek manasında olduğunu belirtir.⁷²⁹ Cuma için gusül, abdest, tırnak kesme, güzel koku sürme gibi gerekli hazırlığı yapmak olduğu yorumu da yapılmıştır.⁷³⁰ Sa,y kelimesi (إِهْ عَعْنِي شُرْ) "Elbette çabalarınız farklıdır."⁷³¹ âyetinde çabalamak anlamında kullanılmıştır.⁷³² وَأَوْ عَعْنِي هُ عِنْفَ ⁷³³ شُرْ âyetlerinde Sa,y kelimesinin çalıçıp çabalamak manasında olduğu ifade edilerek söz konusu âyette de sa'yın kast etmek manasında olduğu belirtilmiştir.⁷³⁴

⁷²⁴ Zeccâc, Cilt 5, s. 171.

⁷²⁵ Ubeyde, Ebû Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1961, Cilt 2, s. 258; Mâverdî, Cilt 6, s. 9.

⁷²⁶ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nîl, Dâru'l-Fikri'l-Ğlâmî el-Hadise, Mısır 1989, s. 659; Sa,lebî, Cilt 9, s. 311; Bağavî, Cilt 5, s. 85; Önu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi Ömi't-Tefsîr*, Cilt 4, s. 283; Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Cilt 10, s. 11.

⁷²⁷ Ön Kesîr, Cilt 8, s. 102.

⁷²⁸ girâzî, Cilt 27, s. 164.

⁷²⁹ Cassâs, Cilt 5, s. 337.

⁷³⁰ Tabarî, Cilt 23, s. 380; Mâverdî, Cilt 6, s. 9; Ön Atrye, Cilt 5, s. 309; Kummî, Cilt 3, s. 1069.

⁷³¹ Leyl, 92/4.

⁷³² Tabarî, Cilt 23, s. 383.

⁷³³ Necm, 53/39-40.

⁷³⁴ Zeccâc, Cilt 5, s. 172.

olduklarından dolayı öğle ve akşam yemeğinde kestikleri koyundan yediler.” Dolayısıyla Sünnî ve Şîî kaynaklarda Ğlâm’da ilk kılınan Cuma namazının bu olduğu belirtilir.⁷⁵⁰ Bazı Sünnî tefsirlerde Müslümanlara ilk Cuma namazını kıldırın Mus,,ab b. Umeyr’in olduğu ifade edilmektedir. Mus,,ab b. Umeyr’in Hz. Peygamber’in emriyle kıldırıldığı, Es,,ad b. Zurâre’nin ise Hz. Peygamber’in emri olmaksızın kıldırıldığı Ğeklinde iki görüĞü cem edenlerde olmuĞtur.⁷⁵¹

Hz. Peygamber hicret esnasında Kuba’ya ulaĞınca orada konaklanmış ve arkadaşlarıyla beraber bir mescit inĞaetmişler. Pazatesiden PerĞembeye kadar yapımı devam eden bu mescit Ğlâm tarihinde inĞaedilen ilk mescittir. 12 Rebiülevvel Cuma günü yola çıkan Hz. Peygamber, yolda Sâlim b. Avfoğulları’na âit Rânûnâ vadisinde öğle vakti girmesi üzerine burada arka arkaya iki hutbe okuyarak ilk Cuma namazını kıldırmişler. Bu da Hz. Peygamber’in Ğlâm’da kıldırıldığı ilk Cuma namazıdır.⁷⁵² Derveze, bu rivayetten yola çıkarak hicretten önce Mekke’de de Cuma namazının eda edildiğini belirtir.⁷⁵³ Cuma namazının Mekke’de farz kılındığı ancak sayı yetersizliğinden dolayı ya da Cumanın, alenen yerine getirilen bir ibadet olmasından ötürü orada Hz. Peygamber’in gizlilik esasını benimsediği için kıldırmadığı da ifade edilmektedir.⁷⁵⁴

Mü’minlerin ruhen ve bedenlen böylesine önemli bir ibadete hazır olmaları için Allah, onlardan Cuma vaktinde ticareti bırakmalarını emretmektedir.⁷⁵⁵ Özellikle burada alışverişin zikredilmesi gündüz vakti insanı en çok meĞgul eden sebeplerin başındaticaretin gelmesinden dolayıdır. O zaman “alışverişibırakın” nidası Cuma

⁷⁵⁰ Sa,,lebî, Cilt 9, s. 309; Bağavî, Cilt 5, s. 84; ZemahĞerî, *KeĞâf*, Cilt 4, s. 532; Kurtubî, Cilt 18, s. 98; Tabersî, *Mecma’u’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, Cilt 10, s. 8; Ğirâzî, Cilt 27, s. 166.

⁷⁵¹ Muhammed Ali es-Sâyis, *Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm, el-Mektebetü’l-Asriyye*, y.y., 2002, s. 767; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Munîr fi’l-Akîde ve’Ğğeriâ ve’l-Menheci*, Cilt 28, s. 204.

⁷⁵² Sa,,lebî, Cilt 9, s. 309-310; Bağavî, Cilt 5, s. 84; ZemahĞerî, *KeĞâf*, Cilt 4, s. 532; Kurtubî, Cilt 18, s. 98; Tabersî, *Mecma’u’l-Beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, Cilt 10, s. 8-9; Ğirâzî, Cilt 27, s. 166.

⁷⁵³ Derveze, Cilt 7, s. 336.

⁷⁵⁴ Muhammed Ali es-Sâyis, s. 767; Zühaylî, *et-Tefsîru’l-Munîr fi’l-Akîde ve’Ğğeriâ ve’l-Menheci*, Cilt 28, s. 195.

⁷⁵⁵ Hatib Abdulkerîm Yunus, Cilt 14, s. 952.

vaktinde ticarete dalan ve gaflette olanları uyandırmak için bir uyarı mahiyetindedir.⁷⁵⁶

Bazı âlimlere göre, Cuma ezanından sonra yapılan alışveriş haramdır. Zührî, imamın hutbeye çıkma esnasında haram olduğunu belirtir.⁷⁵⁷ Tercih edilen görüş göre o saatte yapılan alışverişin hükmünün geçerli olduğu bu muamelenin ise haram olduğudur.⁷⁵⁸ İmam Malik ise o saatte yapılan alışverişin geçersiz olduğunu belirtirken İmam Şâfiî geçerli olduğunu belirtir.⁷⁵⁹ Bazıları da hibe, sadaka gibi nadiren de olsa yapılan bütün tasarrufların geçersiz olduğu yönünde görüş beyan etmişlerdir.⁷⁶⁰ Kimi âlimler ise âyetin sonundaki “*Bu sizin için daha hayırlıdır.*” ifadelerinden yola çıkarak yapılan alışverişin caiz olduğuna hükmetmişlerdir.⁷⁶¹ Ayrıca Ömer b. Abdülaziz, Cuma günü namaz için nida olduğunda insanları alışverişten men ettiği ifade edilmektedir.⁷⁶² Şâfiî kaynaklarda da bu konunun ihtilafı olduğu ifade edilmekle beraber yapılan alışverişin geçerli olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁶³

Cum'a sûresinin 9. âyetini delil olarak gösteren bazı âlimlerin, Cuma vaktinde yapılan alışverişin haram olduğuna hükmedenlere karşılık Mâtürîdî, mekruh olduğunu söyler.⁷⁶⁴ Alışverişin mekruhlüğundan yola çıkan Mâtürîdî, aynı şekilde hutbe esnasında konuşmanın da mekruh olduğunu belirtir.⁷⁶⁵

Hz. Peygamber döneminde imam minbere çıktıktan sonra tek ezan okunurdu. Hutbe bittikten sonra kâmet getirilirdi. Hz. Osman, kendi döneminde insanların çoğalmas ve evlerin uzaklaşması hasebiyle minbere çıkmadan önce ikinci bir ezan

---

⁷⁵⁶ Râzî, Cilt 30, s. 543.

⁷⁵⁷ Semerkandî, Cilt 3, s. 448.

⁷⁵⁸ Semerkandî, Cilt 3, s. 448.

⁷⁵⁹ Mekkî, Cilt 12, s. 7468.

⁷⁶⁰ Kurtubî, Cilt 18, s. 107.

⁷⁶¹ Kurtubî, Cilt 18, s. 108.

⁷⁶² Mekkî, Cilt 12, s. 7468;

⁷⁶³ Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 327.

⁷⁶⁴ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 12.

⁷⁶⁵ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 13.

okutturdu.⁷⁶⁶ Ğnam minbere çıktıktan sonra okunan ezanla alığveriğ haram olur. Namaz bitene kadar bu haramlık devam eder.⁷⁶⁷ Bu görüğteolan âlimler “Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında” âyetinin zahiri ile amel etmiğdir.⁷⁶⁸ Dahhâk, zeval vakti olduğu zaman alığveriğin haram olduğunu beyan eder.⁷⁶⁹ Alığveriğin bırakılmasının vakti konusunda Dahhâkla aynı görüğü paylağan Mâtürîdî, vaktin girmesiyle cumanın vacip olduğunu, nida tehir edilse de Cumanın vucubiyetinin zeval vaktiyle girdiğini belirtir. Dolayısıyla zevalden sonra yapılan nidanın muteber olmadığını belirtir.⁷⁷⁰ Dolayısıyla burada çağrıya değil, vaktin girip girmediğine bakılması gerektiğini belirtir.

Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya gitmeniz sizin için o saatte yapılan alığveriğtendaha hayırlıdır.⁷⁷¹ Çünkü alığveriğdünyaya yönelik bir yatırım iken Cuma, ahirete yönelik bir yatırımdır. Dolayısıyla âyetin ifadesiyle “*Oysa âhiret daha hayırlı ve süreklidir.*”⁷⁷² âhiretin daha hayırlı olduğu ilan edilmiğtir.⁷⁷³

Ėiî müfessirlerden olan Bahrânî, âyette geÇen وَرَبُّوا أَجْع (alığveriği bırakın) emrinin birinci biatı bırakın anlamında olduğunu, رَبُّو رَبِّي خَيْرٌ لِّي ifadesinin ise Hz. Ali’ye biatın ve onun velayetinin birinci biatten daha hayırlı olduğu Ėeklinde bir yaklaÇım ortaya koymuğtur.⁷⁷⁴ Bahrânî, tamamıyla mezhepsel bir yaklaÇım sergilemiğtir. Çünkü dokuz, on ve onbirinci âyetler Ėamdan gelen kervanı konu edinmektedir ve cumanın önemine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla “alığveriği bırakın” emri Hz. Ali’yle uzaktan yakından alakası yoktur. Sünnî ve Ėiî müfessirlerin âyete yaklağımını da bunu göstermektedir.

⁷⁶⁶ Ğn Kesîr, Cilt 8, s. 122; Tabersî, *Mecma’u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur’ân*, Cilt 10, s. 11.

⁷⁶⁷ Tabarî, Cilt 23, s. 383; Mâverdî, Cilt 6, s. 9; Ğn Kesîr, Cilt 8, s. 122.

⁷⁶⁸ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 13.

⁷⁶⁹ Tabarî, Cilt 23, s. 383. Mekkî, Cilt 12, s. 7467-7468; Mâverdî, Cilt 6, s. 9.

⁷⁷⁰ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 13.

⁷⁷¹ Tabarî, Cilt 23, s. 384.

⁷⁷² A’la, 87/17.

⁷⁷³ Râzî, Cilt 30, s. 542.

⁷⁷⁴ Bahrânî, Cilt 28, s. 13.

Semerkindî, Kur‘ân‘da geçen bütün *وَزُورُ* ve *وَزُورُ* tabirlerinin emir vze takrir manasında olduğunu belirtir.⁷⁷⁵ Dolayısıyla Allah‘ın, cuma vaktinde yapacağınız ibadete karşılık size vereceği sevap, yapacağınız ticaretten daha hayırlı olduğunu tasdik edin anlamındadır.

Âyet-i kerime, Cuma namazının mü‘minlere farz olduğunu ve Müslümanların cumaya gereken önemi vermeleri gerektiğine değinir. Câbir b. Abdullah Hz. Peygamberden söyle nakleder. “*Kim üç Cumayı özürsüz terk ederse Allah onun kalbini mühürler.*”⁷⁷⁶ Aynı şekilde Cuma günü hutbenin okunması ve hutbe esnasında hazır olunması gerektiğine iğret eder.⁷⁷⁷

Cum‘a sûresinde Allah üç âyetle Yahudilerin iddia ve iftiharlarını etkisiz hale getirmektedir. 1- Kendilerinin Allah‘ın dostu ve sevgili kulları olduklarıyla iftihar ediyorlardı. Eğer iddianızda gerçekçiyseñiz ölümü temenni ediniz âyetiyle onları yalanladı. 2- Kendilerinin kitap ehli kimseler olduklarıyla iftihar ettiler. Allah, onların Tevrat‘la olan ilişkilerini koca kitaplar taçyan eçğin durumuna benzetti. 3- Cumartesi günüyle iftihar ettiler. Allah, Müslümanlar için Cuma gününü meçn kıldı. Dolayısıyla onların, Müslümanlara karşı iftihar edecekleri bir şeyleri kalmamış oldu.⁷⁷⁸

2.9.3. Münasebet Açısından Âyet

Münasebet açısından değerlendirildiğinde ise bir önceki âyetlerde Allah, Yahudilerin dünyaya olan bağlılıklarından dolayı ölümü temenni etmeyeceklerini ve ölümden kaçtıklarını ifade etmişti. Burada da Allah, Müslümanların ibadet saatinde alıçveriçle meçgul olmaktan sakındırmaktadır. Çnan edenleri Allah‘ın zikrine yönlendirerek ahiret için çabalamaları yönünde uyarı yapmıştır. Allah, sonuç itibarıyla ahiret için olan çabanın daha hayırlı olduğunu da bildirmiştir.⁷⁷⁹ Ayrıca

⁷⁷⁵ Semerkandî, Cilt 3, s. 448.

⁷⁷⁶ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, 14559.

⁷⁷⁷ Sa‘dî, s. 863.

⁷⁷⁸ Cezâirî, Cilt 5, s. 348; Râzî, Cilt 30, s. 542.

⁷⁷⁹ Râzî, Cilt 30, s. 541-542.

Ehl-i kitabın Çrede birleğmesine karĖılık mü“minlerin imanlarının gereği olarak hayırda birleğmeleri gerektiğine iğaet edilmiğtir.⁷⁸⁰

2.10. Onuncu Âyetin Tefsiri

فَعَرِّضُوا ذُرِّيَّتَكُمْ لِلشُّرُوبِ وَاللَّسْخِ وَالرُّعْمِ قَضَى اللهُ وَلُشُوا ۝ وَشِئَا عَجِي فُرْجِي ۝

“Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah“ın lütfundan nasip arayın. Allah“ı dadaima çok anın ki kurtuluğa esiniz.”

2.10.1. Namazdan Sonra Talepte Bulunmak

Bir önceki âyette toplu olarak ifa edilen cuma ibadeti saatinde mü“minlerin alığveriğbirakmaları hatta insanları bu ibadetten alıkoyacak her Ėeyi terk etmeleri istenmiğti Bu âyet-i kerime ile Allah, mü“minlerin cuma namazını ifa ettikten sonra yeryüzüne dağılarak Allah“ın lütfundan rızık talep etmelerini istemektedir. Ayrıca her hâlükârda Allah“ı çokça anmalarını tavsiye ederek ancak bu Ėekilde kurtuluğun mümkün olduğunu bildirir.

Âyette geçen “dağılın” emri, namaz bittikten sonra alığveriğve diğer iğlerin mubah olduğunu dolayısıyla yasağın kalktığını ifade etmektedir. Buradaki emir vücut ifade etmediğinden dolayı⁷⁸¹ isteyen mescitte ibadete devam eder isteyen de dağılır dünya iğrine bakar.⁷⁸²

Bazı Sünnî müfessirler buradaki dağılın emrinin namaz için toplandıktan sonra mü“minlerin yeryüzünün her tarafına dağılarak çeğgili iğlerle meğgul olmalarını ve böylece her alana hükmetmeleri gerektiği Ėeklinde bir yaklağımsergilemiğtir.⁷⁸³ On ÂĞûrise “namazdan sonra dağılın” emrinin alığveriğve diğer dünya iğri için zamanın geniğolduğuna iğaet ettiğini belirtir. Dolayısıyla dünyaya yönelik iğlerin

⁷⁸⁰ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî, Cilt 9, s. 232.

⁷⁸¹ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'l-Ėğeriâ ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 195; Ėirâzi, Cilt 27, s. 164.

⁷⁸² Ferrâ, Cilt 3, s. 157; Taberî, Cilt 23, s. 385.

⁷⁸³ Hatib Abdulkerîm Yunus, Cilt 14, s. 953.

namaz vaktinde yapılmaması gerektiğine iÇaet ettiğini ifade eder.⁷⁸⁴ ğiî müfessirlerden Bahrânî, âyette geçen اِسْتِضَاءٍ اِسْتِضَاءٍ fadesinden kastın evsiya⁷⁸⁵ olduğu dolayısıyla Allah'ın, Hz. Peygamber'e ve Hz. Ali'ye itaatın gerekliliğini emrettiği gibi evsiyaya da itaat edilmesi gerektiğini yorumunu yapar. Burada kinaye yoluyla evsiyaya اِسْتِضَاءٍ dediğini belirtir. Ayrıca Bahrânî âyetin اِسْتِضَاءٍ اِسْتِضَاءٍ اِسْتِضَاءٍ a ğkisinde değil de اِسْتِضَاءٍ اِسْتِضَاءٍ اِسْتِضَاءٍ kalıbıyla nâzil olduğunu dolayısıyla tahrif edildiğini iddia eder. Âyetin, Allah'ın evsiyaya verdiği bu lütfu siz de isteyin اِسْتِضَاءٍ a ğkisinde bir anlam ifade ettiğini öne sürer.⁷⁸⁶

Âyette geçen “Allah'ın lütfundan isteyin” cümlesi dünyaya yönelik olup Allah'tan rızık dileyin anlamına geldiği yorumu yapılmığtır.⁷⁸⁷ Bir önceki âyette alığ veriğe yönelik yasaktan sonra gelen bu iznin tekrar ticarete yönelik olması daha makul görülmüğtür.⁷⁸⁸ Çünkü bir önceki âyette Allah'ın hakkı olan namaz için çağrı yapılmığtı Bu âyetteki çağırının ise kul hakkı olan insanın kendisinin ve aile efradının ihtiyaçlarını karğılamak için çalığmasınave onların hakkını eda etmesine yönelik olması gerekir. Allah ve kul hakkından hangisi ihmal edilirse ahirette ondan hesaba çekilecektir.⁷⁸⁹ Cuma namazından sonra “Allah'ım senin davetine icabet ettim. Senin farz kıldığın namazı kıldım. Emrettiğin gibi rızık için dağıldım. Beni lütfunla rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın.”⁷⁹⁰ ğkisinde yapılan dua da bunu göstermektedir.

ğiî müfessirlerden Muhammed Cevâd Muğniyye, âyetin bu dünya ve ahiret arasında bir denge kurduğunu belirtir. Bu hakikat “Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu kazanmaya bak ve dünyadan nasibini unutma!”⁷⁹¹ âyetinde de ifade

⁷⁸⁴ Ğn ÂĞir, Cilt 28, s. 227.

⁷⁸⁵ ğîa'da, Hz. Peygamber'in ölmeden önce yetkilerini kendisine devrettiği inanılan kiğ demektir.

⁷⁸⁶ Bahrânî, Cilt 28, s. 13.

⁷⁸⁷ Zühaylî, *et-Tefsiru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'Ğğeriá ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 195; Râzî, Cilt 30, s. 542.

⁷⁸⁸ Cassâs, Cilt 5, s. 343.

⁷⁸⁹ Hatib Abdulkerîm Yunus, Cilt 14, s. 952.

⁷⁹⁰ Molla Gürânî, Cilt 1, s. 162; Ğn Kesîr, Cilt 8, s. 123; Mâverdí, Cilt 6, s. 10.

⁷⁹¹ Kasas, 28/77.

edildiğini açıklar. Ayrıca Allah nezdinde ahireti veya dünyası için çalışmayan arasında fark olmadığını belirtir.⁷⁹²

Bazıları da dünya ve ahirete yönelik ne istiyorsanız talepte bulunun şeklinde yorumlamışlardır.⁷⁹³ Bazı Sünnî ve gîî müfessirler bunu biraz daha özelleştirmişler ve ilim talep etmek,⁷⁹⁴ salih evlat istemek,⁷⁹⁵ helal rızık kesp etmek⁷⁹⁶ veya nafile namaz kılmak⁷⁹⁷ şeklinde tefsir etmişlerdir. Bazı Sünnî müfessirler Cuma gününün tamamının ibadet edilmesi gerektiğini cumartesinin dünya işlerine koyulması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷⁹⁸ gîî müfessirlerden Tabersî (ö. 548/1154), Kummî ve Bahrânî de bu yönde bir görüş naklederler.⁷⁹⁹ Ayrıca Cafer-i Sâdık'a dayandırılan bir rivayette onun "Namazın Cuma günü olduğu dağılmanın ise cumartesi olduğunu" ifade ettiği nakledilir.⁸⁰⁰

Sünnî ve gîî kaynaklarda Hz. Peygamber'e dayandırılan bir rivayette ise âyetin tefsiri hakkında " *Bu dünyaya yönelik bir talep değildir. Hasta ziyareti, cenaze merasimine katılma ve Allah rızası için kardeşinizi ziyaret etme* " gibi bir arayışın olduğu nakledilir.⁸⁰¹ Zemahşerî bu rivayeti Hz. Peygamber'e değil de Ö'n Abbâs'a dayandırır.⁸⁰² Bundan yola çıkan kimi müfessirler "Allah'ın fazlından arayın" ifadesini salih amellerle, ibadetler ve dua etmek gibi daha çok ahirete yönelik adımlarla yorumlamışlardır.⁸⁰³ Ö'n Abbâs da bu yönde görüş beyan ederek "dağılın"

⁷⁹² Muhammed Cevâd Muğniyye, Cilt 28, s. 327.

⁷⁹³ Taberî, Cilt 23, s. 385.

⁷⁹⁴ Sa,lebî, Cilt 9, s. 311; Bağavî, Cilt 5, s. 93; Zemahşerî, *Keşşâf*, Cilt 4, s. 536; Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Cilt 10, s. 11.

⁷⁹⁵ Râzî, Cilt 30, s. 542.

⁷⁹⁶ Ebü'l-Yümn, Cilt 7, s. 54.

⁷⁹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, Cilt 4, s. 536.

⁷⁹⁸ Mâverî, Cilt 6, s. 10; Ö'n Âdil, Cilt 19, s. 92.

⁷⁹⁹ Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Cilt 10, s. 11; Kummî, Cilt 3, s. 1070; Bahrânî, Cilt 28, s. 10.

⁸⁰⁰ Tabersî, *Cevâmi'u'l-Câmi'*, Cilt 28, s. 528.

⁸⁰¹ Taberî, Cilt 23, s. 385; Sa,lebî, Cilt 9, s. 311; Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Cilt 10, s. 11.

⁸⁰² Zemahşerî, *Keşşâf*, Cilt 4, s. 536.

⁸⁰³ Cassâs, Cilt 5, s. 343.

emrinin caminin içinde dağılarak ve insan için daha iyi olan züht sahibi olması ve tevekkül etmesi gerektiği şekilde bir yaklaşım da olduğunu belirtir.⁸⁰⁴

ğî müfessirlerden olan girâzî ise “Allah’ın fazlından isteyin” ifadesinin ve buna benzer ifadelerin daha çok rızık, kazanç ve ticarete yönelik teçvikiğin olduğunu belirtir. Ancak burada daha geniş bir anlam ifade ettiğinden dolayı olmalı ki bazı âlimlerin âyeti tefsir ederken hasta ziyareti, mü’min kardeşini ziyaret etmek ve ilim talep etmek şeklinde yorumladığını belirtir.⁸⁰⁵

Sünnî müfessirlerden olan Kâsimî (1866/1914), “Allah’ın fazl ve cömertliğinden isteyin.” âyet-i kerimesinin cumanın tatil günü yapılmasının meçhul bir davranış olmadığına işaret ettiğini belirtir. Burada cumartesi ve pazar gününü tatil yaptıklarından dolayı Ehl-i kitaba benzemekten uzak durmamıza ve o günü hiçbir iş yapmayarak tavır sergileyenlere bir reddiye hükmünde olduğunu öne sürer.⁸⁰⁶ Haftanın bir gününü dinlenmek için belirlemenin bu tür sebeplerle engellemek dinden olmayan bir şeyin dine mal etmektir. Dolayısıyla Kâsimî’nin bu görüşü makul görülmemiştir.⁸⁰⁷ Ayrıca Derveze, Hz. Peygamber’in bu günde iç elbiseleri giymeyi değil de temiz elbiseler giymeyi, yıkanmayı ve güzel kokular sürmeyi teçvik etmesi bu günün Müslümanlar için bayram havasında ve tatil günü olma düşüncesini güçlendirdiğini belirtir.⁸⁰⁸

2.10.2. Zikirle Kurtuluşa Ermek

Gerek Allah’ın verdiği bütün nimetlere karşılık gerekse farz kıldığı ibadetleri yerine getirmede bizlere fırsat verdiği için O’na şükrederek zikretmek lazım. Allah, insanın kurtuluşu için bunu mü’min kulundan talep etmektedir.⁸⁰⁹ Hz. Peygamber’in

⁸⁰⁴ İbn Abbâs, s. 471.

⁸⁰⁵ girâzî, Cilt 27, s.164.

⁸⁰⁶ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsimî, Cilt 9, s. 232.

⁸⁰⁷ *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt 5, s. 348-354.

⁸⁰⁸ Derveze, Cilt 7, s. 340.

⁸⁰⁹ Taberî, Cilt 23, s. 385; Taberî, Mecma’u’l-Beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân, Cilt 10, s. 12.

“Kiğyi Allah”ın azabından koruyan onu zikirden daha büyük bir amel yoktur.”⁸¹⁰ ifadeleri de buna ığk tutmaktadır.

Mücâhid (ö. 103/721), bir insanın Allah’i çokça zikredenlerden olabilmesi için uzanarak, otururken ve ayaktaiken Allah’i zikretmesi gerektiğini belirtir.⁸¹¹ Muhtemelen “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah”ı anarlar”⁸¹² âyetinden esinlenerek bu çıkarımda bulunmuğtur. Mukâtil, âyette kast olunanın dil ile yapılan zikir olduğunu belirtmiğtir.⁸¹³ Dolayısıyla kiğnin diliyle Estağfirullah, Süphânallah, Elhamdülillah, Allahu ekber Ėklerinde yapacağı ezkârdır.

Allah’i çokça zikretmek iki Ėkilde mümkündür: Birincisi: Her halükarda mü’minin Allah’i diliyle ve kalbiyle⁸¹⁴ bol bol zikretmesidir. Buna delil olarak “Ticaretin de satımın da kendilerini Allah”ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehĖle sarsılacağı bir günden korkan kiğler;”⁸¹⁵ âyeti getirilir. İkincisi: Kendisiyle Allah’ın zikri gerçekleğecek ibadetlere yönelmekle meydana gelir.⁸¹⁶

Muhammed Ali Sâbûnî, buradaki zikirden kastın Allah’a itaat etmek olduğunu belirtir. Dolayısıyla Allah’a itaat eden kimse Allah’i zikretmiğ olur. Allah’a isyan eden kimse ise diliyle ne kadar Allah’i zikretse de gerçek anlamda O’nu zikretmediğini belirtir.⁸¹⁷ Bu minvalde Hz. Peygamber’in “Kim Allah”ı itaat ederse onun namazı, orucu ve Kur”ân okuması az olsa da o, Allah”ı zikretmiğ olur. Kim

---

⁸¹⁰ Ėn Mâce, Edeb, 3790.

⁸¹¹ Ėn Kesîr, Cilt 8, s. 123.

⁸¹² Âl-î Ėnrân, 3/191.

⁸¹³ Râzî, Cilt 30, s. 542.

⁸¹⁴ Sâbûnî, Cilt 3, s. 359; Ėn Kesîr, Cilt 8, s. 123; Seyit Kutup, *Fî Zılâl-il Kur”ân*, Dâru’ĖĖgurûk, 17. baskı, Beyrut 1991, Cilt 6, s. 3570; Mâtürîdî, Cilt 10, s. 14.

⁸¹⁵ Nûr, 24/37.

⁸¹⁶ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 14.

⁸¹⁷ Sâbûnî, Cilt 3, s. 359.

Allah'a isyan ederse onun namazı, orucu, Kur'an okuması çok olsa da o, Allah'ı unutmuyor."⁸¹⁸ ifadeleri bunu destekler mahiyettedir.

Beydâvî (ö. 685/1286), zikrin sadece namazla sınırlandırılmaması gerektiğini tam aksine her ortam ve durumda zikrin hayatın merkezine konulması gerektiğini belirtir.⁸¹⁹ Ömür Kesîr de bu yönde görüş beyan etmiştir.⁸²⁰ Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kim çarçya girerken, Lâ ilâhe illâllâhü vahdehü lâ Şerike leh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yümît ve hüve hayyun lâ yemût bi-yedihî'l-hayr ve hüve alâ külli Şey'in kadîr.*" (Allahtan başka ilah yoktur tektir ve ortağı yoktur. Bütün mülkiyet ve övgüler O'na mahsustur. Canlılara hayat veren, onların hayatına son veren ve her Şey'e gücü yetendir.) derse Allah, ona binlerce sevap yazar, binlerce günahını siler ve ona cennette bir köşkin kaeder."⁸²¹ Bu rivayet hayat meğâlesinin en yoğun olduğu çarçıda yapılan zikrin önemini belirtmektedir. İbnü'l-müfessirlerden Tabersî, "Allah'ı çokça zikredin" ifadesinin anlamının ticaretinizde ve çarçımızda Allah'ı çokça anın Şerhinde yorumlandığını belirtir. Yukarıdaki hadise anlamca yakın bir hadisle destekler.⁸²²

İbnü'l-müfessirlerden olan girâzî, "*Bir saatlik tefekkür bir yıllık ibadetten daha hayırlıdır.*" hadisinin ifade ettiği anlamdan yola çıkan bazılarının âyette geçen zikirden kastın da tefekkür olduğu Şerhinde yorumlandığını belirtir. Kimisinin de buradaki zikirden kastın kazanç ve alışverişte Allah'a yönelmek olduğunu dolayısıyla hak ve adalet yolundan sapmamak gerektiği Şerhinde bir yaklaşım sergilendiğini belirtir. Bu açıklamalardan sonra girâzî, âyetin mefhumunun bütün bu yorumları kapsadığını ve zikrin ruhu, tefekkür olduğunu, zikir tefekkürle birleşince

⁸¹⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şerhü'l-Îmân*, Mektebetü'r-Ruq'â ve'n-Neğri ve't-Tevzî, 2003, Cilt 10, s. 677.

⁸¹⁹ Beydâvî, Nasuruddîn Ebû Saîd, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevîl*, thk. Muhammed Abdurrahman, Dâru'l-İnkârât-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1997, Cilt 5, s. 212.

⁸²⁰ Ömür Kesîr, Cilt 8, s. 123.

⁸²¹ Ebû Dâvût et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvût b. Carûd, *Müsned*, Muhammed b. Abdul Muhsin, Dâru Hicr, 1999, Musned, 12.

⁸²² Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Cilt 10, s. 12.

kurtuluḡasebep olacağını söyler.⁸²³ Sünnî ve ğîî müfessirlerin çoğunluğu birlerine yakın görüḡbeyan ettiklerinden dolayı ğirâzî'nin bu yaklaḡımıyerinde ve doğru bir tespit olduğu kanaatindeyiz. Yukarıda zikrettiğimiz Hz. Peygamber'in "Kim Allah'a itaat ederse ... o, Allah'ı zketmiḡdur..." hadiside bunu desteklemektedir.

Sünnî müfessirlerden olan Merâğî (1883/1952), âyet-i kerimenin iki ḡöye iḡaet ettiğini belirtir: Birincisi: Dünya iḡerinde Allah'ın gözetimi altında olduğumuzu unutmuyarak helal haram konusunda hassas davranmaktır. İkincisi: Allah'ı gözetmenin her iki dünyada da kazanç ve güzel sonuca sebep olduğunu belirtir. Dünyadaki kazanç ve güzel sonuç; insanın Allah'ı gözetmesinin sonucu, ölçü ve tartıda hassas davranmaya sebep olur. Pazarlık yaparken yalan söylemeye ve yalan yere yemin etmeye engel olur. Söz verdiğinde sözünde durması gibi güzel hasletler sahibi olmasını olanak sağlar. Bu ḡekilde hareket etmesi, insanlar arasında güzel muamele sahibi bir ḡulus olarak tanınmasına ve sevilmesine vesile olur. Ahretteki kazanç ve güzel sonuç ise Allah'ın rızasına eriḡmektir. Altında ırmaklar akan cennetler ve köḡkêre nail olacaktır.⁸²⁴

Âyetin son cümlesi olan "عَمِّي فُبِحِي" ifadesi ile ilgili ḡuyorumlar yapılmıḡtır. 1) Allah'ın bu talepleri doğrultusunda hareket etmeniz halinde kurtulmanız umulur manasındadır. 2) Kurtulmanız için bu doğrultuda hareket etmeniz lazım. 3) Böyle yapmanız halinde kesin kurtulursunuz anlamındadır. Ḗünkü "ع" ve "غغ" edatları Allah hakkında kullanıldığı zaman vücut ifade eder.⁸²⁵ Bu üç yorum anlamca birbirlerine yakın ifadelerdir. Dolayısıyla âyet, bütün bu yorumlara açıktır.

2.11. On Birinci Âyetin Tefsiri

وَرَأْسُ أَوَارِصِحِّ أَوْ قِيَا ظَنَصْرِيَا إِئْتَبَ وَرَشَوِي نَلَوْبَلُ بَ عَدَّ اللهُ خَشُّنُ ~ ائْتَبِي وَ ~ اَرَّصِحِّ وَ اللهُ خَشُّنُ
شَصْرِيَا ~

⁸²³ ğirâzî, Cilt 27, s. 164-165.

⁸²⁴ Merâğî, Cilt 28, s.102-103.

⁸²⁵ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 14.

“Ama onlar bir ticaret veya eğlence gördüklerinde ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: “Allah” innezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”

2.11.1. Hz. Peygamber’in Hutbede Yalnız Bırakılması

Hz. Peygamber, Cuma günü hutbe irat ederken Dihye el-Kelbî insanların muhtaç olduğu mallarla ğam’dan geldi. Onun geldiğini insanlara duyurmak için davullar ve ıslıklar çalındı.⁸²⁶ On iki, kırk veya sekiz kiĒ dıĒında herkes çıkıp gitti. Bunun üzerine Allah bu âyeti inzâl buyurdu.⁸²⁷ Âyette geçen ticaretten kastın ğam’dan gelen kervan olduğu, eğlenceden kastın ise kervanın geliĒinihaber veren davulların olduğu beyan edilmiĒtir. Dolayısıyla burada onlar için önemli olan ticarettir. Bundan ötürü âyette geçen ﴿﴾ diĒlik zamirinin sadece ticarete raci olması da bunu göstermektedir. Davulların çalması ise bir bildiri ve kervanın geldiğine bir iĒaettir.⁸²⁸ Ticaret kervanı geldiĒi zaman onların geleneklerine göre çalgı aletleri çalınır ve insanlar sevinç çıĒlıklarıyla kervana eĒlk ederlerdi. Bu durum aynı zamanda bir düĒün havası oluĒturuyordu.⁸²⁹ Bunun için âyet, hem ticaret hem eğlence faktörüne deĒinmektedir. Âyet, ister ticaret yapma ister eğlenceye katılma hevesiyle olsun böylesine önemli bir ibadetin terk edilmesinin yanlıĒlığına dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber’in hutbe esnasında ayakta bırakılmasının ahlaka uygun olmadığı ifade edilmektedir. Bu hadiseden Müslümanların ders çıkararak cami âdâbı, ibadet, toplu hareket ve peygambere saygı konularında daha hassas ve dikkatli olmaları gerektiğine dikkat çekilmiĒtir.⁸³⁰

Ön Abbâs’a dayandırılan bir rivayette ﴿﴾ kelimesinden kastın oyun olduğu nakledilir.⁸³¹ Mücâhit, âyette geçen ﴿﴾ kelimesinden kastın davul olduğunu

⁸²⁶ Râzî, Cilt 30, s. 544; Kurtubî, Cilt 18, s. 109; Ēirâzî, Cilt 27, s. 162.

⁸²⁷ Râzî, Cilt 30, s. 544; Kurtubî, Cilt 18, s. 109.

⁸²⁸ Ferrâ, Cilt 3 s. 157. Ēirâzî, Cilt 27, s. 165; Tabersî, *Mecma’u’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân*, Cilt 10, s. 12; Tûsî, Cilt 28, s. 11.

⁸²⁹ *Kur’an Yolu Tefsiri*, Cilt 5, s. 348-354; Ebû Hayyân, Cilt 10, s. 175; Ēirâzî, Cilt 27, s. 165.

⁸³⁰ *Kur’an Yolu Tefsiri*, Cilt 5, s. 348-354.

⁸³¹ Mâverdî, Cilt 6, s. 11.

belirtmiştir.⁸³² Bazı rivayetlerde zurna olduğu da nakledilmiştir.⁸³³ Ön Ebû Zemenîn (ö. 399/1008), ğam’dan gelen kervanla beraber Dıhye el-Kelbî’nin de bulunduğunu ve onun çok yakınlık olmasından ötürü insanların ona bakmak için de gittiklerini belirtir. Cebrâil (a.s), Hz. Peygamber’e vahiy getirirken bazen onu sûretinde görünürdü. Dolayısıyla كَفَّاءُ kelimesinden kastın Dıhye el-Kelbî’nin olduğunu, insanların ona bakarak keyif aldıklarını ifade eder.⁸³⁴ Eğlenceyi daha çok kervanla ilişkilendirenler, âyeti bu gibi yorumlarla te’vil etmiştir. Diğer bir grup müfessir ise eğlenceyi, bir kadın nikâhlandığında çalgı aletleriyle Çalılık yapımlarıyla ilişkilendirir.⁸³⁵

Ebû Yâlâ (ö.307/919), Hz. Peygamber’in mescitte yalnız bırakılması meselesini ğiîlerin ashâb-ı kirâmı yermek ve kusur atfetmek yolunda kullandıklarını nakleder. ğiîlere göre, sahâbenin namaz ve hutbeyi bırakarak, kervana yönelmeleri, onların dünyayı ahirete tercih ettiklerini gösteren bir delildir. Ancak hadisenin hicretten kısa bir zaman sonra meydana geldiği, sahâbenin sosyal eğitiminin yeni başladığı bir gerçektir. Diğer taraftan Mekke müçriklerinin ekonomik ambargo uygulaması nedeniyle, Medine'deki Müslümanların günlük ihtiyaçlarını karşılama konusunda sıkıntı içinde oldukları bilinmektedir. Hatta Hasan Basri, hadise vuku bulunduğu vakit Medine'deki durumu aktarırken o günlerde halkın neredeyse açlıktan ölecek bir duruma geldiğini ve fiyatların çok yüksek olduğunu rivayet eder. Ashâbın durumu bundan ibaretken ğam’dan ticari kervanı Medine’ye geldiğinde “Namaz bitene kadar belki de her Ğeyin satılıp ihtiyaçların karşılanmaması” Ğeklindeki bir endişeden dolayı mescittekiler, ticaret kervanına doğru yönelmiştir.⁸³⁶ Görüldüğü gibi özellikle ibadetler konusunda eğitimin yeni başladığı, cami ve cemaat adabıyla ilgili düzenin yeni kurulduğu, maddi açıdan şartların çok zor olduğu bir zamanda

⁸³² Mücâhid, s. 660.

⁸³³ Taberî, Cilt 23, s. 388; Tabersî, *Mecma’u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur’ân*, Cilt 10, s. 12.

⁸³⁴ Ön Ebû Zemenîn, Cilt 4, s. 392.

⁸³⁵ Nehhâs, Cilt 4, s. 283.

⁸³⁶ Mevdûdî, Cilt 6, s. 314-315; Alûsî, Cilt 14, s. 301.

olayın meydana gelmesi ve kervanın daha çok zahire ve yiyecek taşıması⁸³⁷ gâiblerin bu delilini yersiz kılmaktadır. Ayrıca âlim olan sahâbenin camiye terk etmediği de aktarılmaktadır.⁸³⁸ Ebû Dâvûd'un naklettiği rivayete göre ise bayramlarda olduğu gibi Hz. Peygamber Cuma namazını hutbeden önce kıldırıldığını belirtir. Dolayısıyla sahâbe namaz kıldığı için hutbe esnasında gitmenin bir sakıncasının olmadığı düğünesiyle bu şekilde hareket ettiklerini ifade eder.⁸³⁹ Dolayısıyla bu âyetin inzâlinde sonra Hz. Peygamber'in, namazı hutbeden sonra kıldığı ifade edilmektedir.⁸⁴⁰

Hz. Peygamber'in, kervana doğru koğmaları engellememesi iki şekilde açıklanabilir: Birincisi: Hutbe esnasında konuşmanın haram olmasından dolayı onları uyarmamış olabilir. İkinci: Çıkarken acele etmelerinden dolayı onları uyarmaya fırsat bulamamış veya bu sebepten ötürü onun uyarısını duymamış olmaları da muhtemeldir.⁸⁴¹

Geri kalanların sayısı ile ilgili on iki erkek, on iki erkek bir kadın,⁸⁴² on iki erkek iki kadın,⁸⁴³ on iki erkek yedi kadın,⁸⁴⁴ on bir erkek bir kadın⁸⁴⁵ kaldığı ifade edilmektedir. Ayrıca erkek kadın ayırımı yapılmadan camide kalanların sayısı on üç,⁸⁴⁶ on iki, on bir, sekiz veya kırk kişi⁸⁴⁷ olarak rivayet edilmektedir. Tabâtabâi, geride kalanların sayısının Sünnî ve gâib müfessirlere göre yedi ile kırk arasında

⁸³⁷ Emin ıfık, *Cum'a Süresi*, TDV İlam Ansiklopedisi, Cilt VIII, s. 92-93.

⁸³⁸ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 16.

⁸³⁹ Ebû Dâvûd, *el-Merâsil*, thk. guayb el-Arnaût, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1988, Tahârat, 62; Ayrıca bkz. Kurtubî, Cilt 18, s. 110; İbn Kesîr, Cilt 8, s. 123; İbn Âdil, Cilt 19, s. 95; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Cilt 8, s. 166; Alevî, Cilt 29, s. 304.

⁸⁴⁰ Ebu't-Tayyîb Muhammed Sıddık Hân, Cilt 14, s. 142; Alevî, Cilt 29, s. 304.

⁸⁴¹ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 16.

⁸⁴² Taberî, Cilt 23, s. 388.

⁸⁴³ İbn Abbâs, s. 472.

⁸⁴⁴ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, Cilt 8, s. 165.

⁸⁴⁵ Sa,lebî, Cilt 9, s. 317.

⁸⁴⁶ girâzî, Cilt 27, s. 165.

⁸⁴⁷ Zemaherî, *Keşf*, Cilt 4, s. 536.

değiştğini belirtir.⁸⁴⁸ Bu ihtilaftan dolayı Cuma namazının kaç kişi ile kılınacağı konusunda da değişik görüşler serdedilmiştir.⁸⁴⁹

Geride kalanların isimleri Sünnî kaynaklarda Çukıldedir. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sa'd b. Ebi Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Ebû Übeyde b. Cerrâh, Sait b. Zeyd, Bilal, Câbir b. Abdullah, Abdullah b. Mes,,ûd bir rivayete göre Abdullah b. Mes,,ûd'un yerine Ammâr b. Yasır'ın ismi geçmektedir. Bu Çukilde sayıları on üç kişiyi bulmaktadır. gayet Abdullah b. Mes,,ûd da kalanlar arasında sayılırsa sayıları on dört olmaktadır.⁸⁵⁰

ğî müfessirlerden olan Bahrânî, Hz. Peygamberle geride kalan 8 kişinin, Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma, Selman, Ebû Zer, Mikdad ve Süheyb olduğunu belirtmiştir.⁸⁵¹ Bâhrânî'nin naklettiği diğer bir rivayete göre ise Hz. Peygamber'in yanında sadece Hz. Ali kalmıştır.⁸⁵² Geride kalanlar arasında ehl-i beytten Ali, Hasan, Hüseyin ve Fatma'nın zikredilmesi, Sünnî kaynaklarda Ömer, Ebû Bekir ve Osman'ın ismi geçmesine rağmen ğî kaynaklarda zikredilmemesi dikkat çekicidir.

Ayrıca bu âyet-i kerime bir yönüyle bütün Müslümanlara hitap etmektedir. Dolayısıyla âyet-i kerime malın, mulkün, ticaret hayatının, aile efradının ve bütün dünya meçalesinin Müslümanları, Allah'ı anmaktan ve Hz. Peygamber'e tâbi olmaktan alıkoymaması gerektiğine dikkat çekmektedir.

2.11.2. Allah Katında Olanın Daha Üstün Olması

Âyette geçen *De ki: "Allah'ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür."* ifadesiyle ilgili değişik görüşler mevcuttur.

1) Allah'ın ahirette mü'min kulları için sakladığı lezzet ve nimetler dünyada verilen fani nimetlerden daha hayırlıdır.⁸⁵³ 2) Cuma vaktinde hutbeyi dinlemeniz ve

⁸⁴⁸ Tabâtabâî, Cilt 28, s. 289.

⁸⁴⁹ Kurtubî, Cilt 18, s. 111.

⁸⁵⁰ Kurtubî, Cilt 18, s. 110.

⁸⁵¹ Bahrânî, Cilt 28, s. 14.

⁸⁵² Bâhrânî, Cilt 28, s. 13.

⁸⁵³ Tüsterî, s. 168.

Hz. Peygamberle namaz kılmanıza karşılık ahirette size verilecek sevap, koçarak gittiğiniz ticaret ve eğlenceden daha hayırlıdır.⁸⁵⁴ 3) Allah'ın sizin için taksim ettiği rızık, peçine düğünüz eğlenceden ve ticarettten daha hayırlıdır.⁸⁵⁵

Sem,âni (ö. 489/1096), "Allah'ın yanındakinden" kastın zikir ve namazla meşgul olmak olduğunu dolayısıyla bunların ticaret ve eğlenceden daha hayırlı olduğunu belirtir.⁸⁵⁶ ğevkânî de bu yönde görüğbeyan etmiştir.⁸⁵⁷ Ön Âğûr, rızık çok veya az olmasından daha ziyade istifade etmenin önemli olduğunu söyler. Dolayısıyla ibadetin tercih edilmesi gerektiğini vurgulayarak bu görüşünü "Erkek olsun kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve âhirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız ve böylelerinin ecirlerini de muhakkak surette yapmış olduklarının daha güzeliyle vereceğiz."⁸⁵⁸ âyeti ile destekler.⁸⁵⁹

Mâtürîdî, dünyanın bir ticarethane olduğunu içinde yağanların ise tüccar olduğunu belirtir. İnsanlar ya dünyaya ya da ahirete yönelik ticaret yaparlar. Dolayısıyla mükâfatı ahirette umulan her ibadet ahirete yönelik bir ticarettir. Faydası dünyada umulan her iş ise dünyaya yönelik ticarettir. Bu itibarla âyetin, ahirete yönelik ibadetlerle yapılan ticaretin dünyaya yönelik ticarettten daha hayırlı olduğuna işaet ettiğini belirtir. Ayrıca Mâtürîdî, "De ki: "Allah"ın nezdinde olan, eğlenceden de ticarettten de üstündür." cümlesi ile takva sahibi olunması gerektiği de kast edilmiş olabileceğini belirtir. Çünkü ona göre takva, rızık ve rızık dışında diğer alanlarda da fayda sağlar. Dünyaya yönelik ticaretin faydasının sadece dünyaya has olduğunu ifade ederek "Kim Allah"asaygısızlıktan sakınırsa ona Allah kendisine bir

⁸⁵⁴ Taberî, Cilt 23, s. 389; Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Cilt 10, s. 12; Tabersî, *Cevâmi'u'l-Câmi'*, Cilt 3, s. 564.

⁸⁵⁵ Kurtubî, Cilt 18, s. 120.

⁸⁵⁶ Sem,âni, Cilt 5, s. 437.

⁸⁵⁷ ğevkânî, Cilt 5, s. 272.

⁸⁵⁸ Nahl, 16/97.

⁸⁵⁹ Ön Âğûr, Cilt 28, s. 229.

çıkıçyolu gösterir. Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir.”⁸⁶⁰ “Evet, kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa Allah onun kötülüklerini örter ve ona büyük bir karçlık verir.”⁸⁶¹ âyetleriyle bu görüçünü destekler. Dolayısıyla takva; iyiliğe sevk etmede, günahları örtmede ve rızık konusunda fayda sağlamaktadır. Mâtürîdî, O zaman rağbetiniz takvaya ve Hz. Peygamber’in yanında durmaya yönelik olursa bu sizin için dünya ticareti ve eğlencesinden daha hayırlı olacağı Çkline bir yaklaçım sergiler.⁸⁶² Çn Atiyye, Çn Mes,,ûd’un mushafında *وَرَجَلٌ سَحَرٌ رَامِيًا وَخَشِيصٌ لَمَّالٌ* (…Takvalı olanlar için daha hayırlıdır.) Çkline geçtiği rivayeti de Mâtürîdî’yi destekler mahiyettedir.⁸⁶³ ğî müfessirlerden Kummî de aynı görüçü paylaşmaktadır.⁸⁶⁴

ğî müfessirlerden olan Bahrânî ise âyete tamamıyla mezhepsel bir yaklaçım sergileyerek sahâbeye ağır ithamlarda bulunur. Bahrânî, ashâb-ı kirâmı Çüplaci ve inkârcı olarak niteler. Ticaret (رِبْحٌ) kelimesinden kastın birinci biat olduğunu lehvden (فِئًا) kastın ise ikinci biat olduğunu öne sürer. Bahrânî *وَالشَّوْىُ نَ لَوىُ* ifadesini Hz. Peygamber’in, Ali ile beraber ayakta bırakıldığını savunur. Âyette geçen *لُ بٌ عٌ ذٌ* *De ki: “Allah’ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür.”* cümlesinden kastın Ali ve evsiyanın velayeti olduğunu dolayısıyla bunun birinci ve ikinci biatten daha hayırlı olduğunu iddia eder.⁸⁶⁵

2.11.3. Allah Rızık Verenlerin En Hayırlısıdır

“Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.” ifadesiyle rızık talebinde baçklarına değil de sadece Allah’a yönelmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁸⁶⁶ Dolayısıyla

⁸⁶⁰ Talâk, 65/2-3.

⁸⁶¹ Talâk, 65/5.

⁸⁶² Mâtürîdî, Cilt 10, s. 16.

⁸⁶³ Çn Atiyye, Cilt 5, s. 310.

⁸⁶⁴ Kummî, Cilt 3, s. 1070.

⁸⁶⁵ Bahrânî, Cilt 28, s. 13.

⁸⁶⁶ Taberî, Cilt 23, s. 389.

rızka olan talebiniz sizi peygamberden uzaklaştırmaz.⁸⁶⁷ Ayrıca namaz sebebiyle hiç kimse rızkıdan mahrum olmaz. Çünkü insanın rızkına kefil olan Allah'tır.⁸⁶⁸ Madem Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır o zaman rızık ondan isteyin ve ona tevekkül edin.⁸⁶⁹ Rızık, Allah'a nispet edildiğinde gerçek anlamda, Allah dışındaki diğer varlıklara nispet edildiğinde ise mecaz anlamda kullanılmaktadır. Bu itibarla Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.⁸⁷⁰ Bütün nimetlerin Allah'ın hegemonyası altında olduğu "*Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur, O'nun kısıtını da O'ndan bağlası açamaz.*"⁸⁷¹ âyetinde de ifade edilmektedir.

Allah, rızıktan daha hayırlıdır ya da Allah'ın rızık, rızıkların en hayırlısıdır şeklinde de yorumlanmıştır.⁸⁷²

2.11.4. Münasebet Açısından Âyet

Münasebet açısından değerlendirildiğinde bir önceki âyetlerde Allah, Yahudilerin dünyaya olan bağlılıklarından dolayı ölümden kaçtıklarını beyan etmişti. Daha sonra mü'minleri eğitmek, onları dünya ve ahirete yönelik faydalı olan Cumaya gitmelerini teşvik eder. Çünkü dünya ve dünya malı fanidir. Baki olan ahiret ve ahiret nimetleridir. Ayrıca Cuma namazından sonra dünyaya yönelik çalışmanın bir sakıncasının olmadığını belirtir. Bu son âyette ise Allah, Hz. Peygamber'i minberde ayakta bırakarak ticarete ve eğlenceye koşulları eleştirerek uyardı.⁸⁷³

⁸⁶⁷ Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrût 1994, s. 1097.

⁸⁶⁸ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'l-Ğerîa ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 199; Tûsî, Cilt 28, s. 10.

⁸⁶⁹ Beydâvî, Cilt 5, s. 213.

⁸⁷⁰ Mâtürîdî, Cilt 10, s. 17.

⁸⁷¹ Fâtır, 35/2.

⁸⁷² Mâverdî, Cilt 6, s. 12.

⁸⁷³ Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akîde ve'l-Ğerîa ve'l-Menheci*, Cilt 28, s. 196.

SONUÇ

Öncelikle Sünnî ve ğîî müfessirlere göre Cum‘a sûresi on bir âyetten ibaret olup Medinede nâzil olmuştur. Her iki eköle göre sûre, mevcut mushâflarda 62. sırada yer alırken nüzûl sıralamasında ise Sünnî ve ğîî müfessirler arasında ihtilaf vardır. Sünnî müfessirlere göre 96. sırada ya da 110. sırada yerini alırken ğîî müfessirlere göre ise 109. sırada yerini almaktadır.

Bazı Sünnî kaynaklarda sûrenin 3, 6, 7, 8 ve 9. âyetlerinin sebab-i nüzûlü olarak aktarılan rivayetlerin sebab-i nüzûl olmadığı kanaatine vardık. Dolayısıyla Kervan ile ilgili rivayetlerin daha sahih olmasından dolayı sûrenin nüzûlüne sebep olan hadisenin kervanla ilgi rivayetler olduğu sonucuna vardık. ğîî kaynaklarda ise nüzûl sebebine dair rivayetler sadece ğam‘dan gelen kervanla ilgilidir.

Ayrıca sûrenin iki bölüm halinde değil de tek seferde nâzil olduğu kanaatine vardık. Çünkü sûrenin âyetleri arasındaki sıkı münasebet ve Ebû Hüreyre‘nin “ Biz Hz. Peygamber‘in yanında otururken ona Cum‘a sûresi nâzil oldu.” ifadeleri bu sûrenin tek seferde nâzil olduğuna işaret etmektedir.

Kâinattaki varlıkların tesbihinin lisân-ı hâl ve ya lisân-ı kâl olduğu Sünnî ve ğîî müfessirler arasındada ihtilafli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Sünnî müfessirler delalet (lisân-ı hâl) tesbihin mecaz olduğunu belirtirken ğîî müfessirler ise hakiki tesbîh olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamber‘in ümmîliği meselesi iki mezhep arasında tartışmalı bir konudur.

Sünnî ve ğîî müfessirler Cum‘a sûresinin ikinci âyetinde geçen “tilâvet” kelimesinin hangi anlamda kullandığına dair yorumda bulunmamıştır. Kur‘ân‘ı Kerîm‘de kullanılan mânalarından yola çıkarak söz konusu âyette kıraat anlamında olduğu sonucuna vardık.

Bazen Sünnî ve ğîî müfessirler âyetlerde geçen kavramları yorumlarken birbirlerinden farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Örneğin dokuzuncu âyette geçen “sa,y” kelimesi, Sünnî müfessirler icabet etmek ve ya yürümek gibi anlamlara geldiğini belirtirken ğîî müfessirlerin çoğunluğu ise “koşmak” manasına geldiğini

belirtmiştir. Dolayısıyla burada Sünnî müfessirlerin yaklaşımı daha makul görünmektedir.

Bazı Sünnî müfessirler, üçüncü âyette geçen ^{شَرِّ} kelimesinin tâbîn nesli gibi özel bir fırkaya iğret ettiğini öne sürmüştür. Buna karşılık ğî müfessirler ise bu kelimenin özel bir topluluğa iğret ettiğine değinmeksizin genel olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla âyet, Hz. Peygamber'in risâletinin evrenselliğine iğret ettiğinden ^{شَرِّ} kelimesinin ifade ettiği anlamın genel ve kapsayıcı olması daha makul görünmektedir.

ğî müfessirlerden olan Bahrânî, örneğin dokuzuncu âyette geçen “zikirden” kastın Hz. Ali olduğunu söylemiştir. Buna karşın sahâbe-î kirâmın hutbe esnasında kervana doğru koçmaları meselesi üzerinden onlara ağır ithamlarda bulunarak tamamiyle mezhepsel bir yaklaşım sergilemiştir.

Sonuç olarak Cum'a sûresi Sünnî ve ğî müfessirlerin çoğunluğu tarafından bazı farklı yaklaşımlar olsada- birbirlerine yakın yorumlar yaparak tefsir edilmiştir. Bazı ğî müfessirler ise âyetlerde geçen kavramları tamamiyle bağlamından kopararak mezhepsel bir yaklaşım sergilemiştir.

KAYNAKÇA

- Abdullah bin Abbâs, *Tenviru'l-Mikbâs min Tefsiri Ğbni Abbâs*, Dâru'l-Kütübü'l-Ğamiyye, Beyrut, t.y.
- Acun, Osman, *Münâsebâtü'l-Kurân Ğlim İĞıĞında Saf Sûresi Ğnelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ğstanbul 2016.
- Alûsî, Ebu'l-Fadl Ğihâbuddîn Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-Seb'i'l-mesânî*, 1. Baskı, 16 Cilt, Dâru'l-Kütübü'l-Ğamiyye, Beyrut 1994.
- Alevî, Muhammed el-Emin b. Abdullah, *Hadâiku'r-Ravh ve'r-Reyhân*, Dâru't-Tavki'n-Necah, Beyrut 2001.
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdillâh eĞĞeybânî, *el-Müsned*, thk. Ğuayb el-Arnaût, Adil MurĞid vediĞerleri, Müessetü'r-Risâle, 1. Baskı, y.y., 2001.
- Ahmet Halid Ğükrî ve ArkadaĞlar, *Mükaddimâtün fi 'Ğmi'l-Kırâât*, Dâru „Ammâr, Ürdün 2001.
- Aslan, Ğısan, *Hz. Peygamber'in ÜmmiliĞine Farklı Bir Yaklaşım*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 9, 2019.
- AteĞ Süleyman, *Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, Ankara Üniversitesi Ğahiyat Fakültesi Yayınları, 1982.
- Ayyâşî, Ebü'n-Nadr Muhammed b. Mes'üd b. Muhammed es-Sülemî es-Semerkindî, *Tefsîrü'l-Ayyâşî*, Muessesu'l-Bi'set, Beyrut 2000.
- BaĞavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru Ğıyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1999.
- Bahrânî, HâĞim b. Süleymân b. Ğmâil b. Abdilcevâd el-Hüseynî, *el-Burhân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-E'lemi lil Metbûât, 2. Baskı, Beyrut 2006.
- Beydâvî, Nasuruddin Ebû Saîd, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl*, thk. Muhammed Abdurrahman, Dâru Ğıyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Ğu'abü'l-Îmân*, Mektebetü'r-RuĞd ve'n-NeĞri ve't-Tevzî, 2003.
- Bûhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ğmail b. Ğbrahim b. MuĞîre, *el-Câmiu's-Sahîh* thk. Muhammed Züheyr b.Nâsır en-Nâsır, Dâru't-Tavki'n-Necâh, y.y., 2001.

- Bikâi, Ebü'l-Hasan Burhane'd-din Öbrâhim b. Ömer b. Hasan, *Nazmu'd - Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Süver*, Dâru'l-Kütübi'l-Ğlâmi, ts., Kahire.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l Kur'an*, Mana Yayınları, 2013.
- Cassâs, Ebû Bekr, *Ahkâmu'l-Kur'an*, tah: M. Sâdik Kumhâvî, Dâru'l-Ğayâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- Cevherî, Ebû Nasr Ğmâil b. Hammâd, es-Sihah Tacu'l Luga ve Sıhahu'l- Arabiyye, thk. Ahmet Abdulğafur Attar, 4. Baskı, Dâru'l-Ğim, Beyrut 1987.
- Cezâirî, Ebû Bekir Cabir b. Musa, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-*, Aliyyi'l-Kebîr, 5. Baskı, Mektebetu „Ulum ve'l-Hikem, Medine 2003.
- Çetin, Abdurrahman, *Tilâvet md.*, TDV Ğlâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, Ğstanbul 2012.
- Çetiner, Bedreddin, *Esbab-ı Nüzûl*, Çağrı Yayınları, Ğstanbul, t.y.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd el-Emevî el-Endulûsî, *el-Beyân fi Ğddi'Âyi'l-Kur'an*, thk. Gânim el-Kadûrî el-Hamed, Merkezi'l-Mahtûtât ve't-Turâs, Kuveyt 1994.
- Derveze, Muhammed Ğzet b. Abdulhâdî, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 10 Cilt, Dâru'l-Ğayâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1963.
- Duman, Zeki, *Beyânu'l Hak*, Fecr Yayınları, Ankara 2008.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Endülûsi, *Bahru'l-Muhît*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1999.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-EĞs el-Ezdi es-Sicistani, *el-Merâsîl*, thk. ğuayb el-Arnaût, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- Ebû Dâvut, Süleyman b. el-EĞs el-Ezdi es-Sicistani, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, t.y.
- Ebû Dâvût, Süleyman b. Dâvût b. Carûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Muhammed b. Abdul Muhsin, Dâru Hicr, 1999.
- Ebû Ya,,lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Sâlim Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, DımeĞk 1984.
- Ebü'l-Yümn, Mücirüddin Abdurrahman Ebü'l-Yümn El-Uleymi, *Feth'r-Rahman fi Tefsir'l-Ku'an*, Dârü'n-Nevâdir, y.y., 2009.

ğeybânî, Ebü'l-Muzaffaer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre ed-Dûrî, *el-Ğfsâh,,an Me,,âi ĞSihâh*, thk. Fuâd Abdulmun,,îm Ahmet, Dâru'l-Vatân, y.y., 1996.

Ebü's-Suûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-Ğnâdî, *ĞrĞâdî'Âkli'sSelîm ilâ Mezâye 'lKitâbi'lKerîm*, Dâru Ğnyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Ebyârî, Ğbrâhim, *el-Mevsuatu'lKur'an*, Muessesetun Siclul Arap, y.y., 1984.

Erkan, Arif, *Beyan*, Huzur Yayinevi, Ğstanbul 2006,

Ferrâ, Ebü Zekeriyya Yahyâ b. Ziyâd, Meânî'l-Kur'an, M. Ali en-Neccâr ve A. Yusuf Necati, Dâru'l-Mısriyye, Mısır, y.y.

Ferâhîdî (el-Fürhûdî), Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm, *Kitâbü'l'Ayn*, thk. Mehdi Mahzumî-Ğbrahim Samerraî, Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, t.y.

Ğumârî, Abdullâh Bin Muhammed Bin es-Sadîk el-Hassanî, *Cevâhir'u-Beyân fi Tenâsübi Süveri'lKur'an*, Mektebetü'l-Kâhire, t.y.

Halil b. Ahmet, Ebü Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî), *Kitâbü'l'Ayn*, thk. Mehdi Mahzumî-Ğbrahim Samerraî, Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, t.y.

Hatib Abdulkerim Yunus, *et-Tefsiru'lKur'an lil Kur'an*, Dâr'ul Fikri-l el-Arabi, Kahire, t.y.

Hâzin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. Ğbrahim b. Ömer, *Lübâbü't-Te'vil fi Meâni't Tenzîl*, thk. Muhammed Ali Ğahin, Dâru'l-Kütübi'l-Ğmiyye, Beyrut 1994.

Hicâzî, Muhammed Mahmud, *et-Tefsîru'lVâhid*, Dâru'l Ceyli'l Cedid, 10. Baskı, Beyrut 1992.

Hilâlî, Selîm b. Ğ ve Muhammed b. Mûsa Âl-i Nasr, *el-Ğstîâbfî Beyâni'lEsbâb*, Dâru Ğni'l-Cevzi, Suûdi 2004.

Humeydî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh (Fettûh) b. Abdillâh, *el-Cem,, Beyne'sSahîhayn el-Buhârî ve'lMüslim*, thk. Ali Hüseyin el-Bavâb Dâru Ğn Hazm, Beyrut 2002.

Humûd, Es,,ad Muhmûd, *Eyseru'tTefâsîr*, y.y., 4. Baskı, 2009.

<http://ar.wikishia.net/view>.

<http://besairulkuran.blogspot.com/2012/05/cuma-suresi.html>.

- Öni Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-Fikr, y.y., 1979.
- Önu'l-Hatîb, Muhammed Muhammed Abdullatif, *Evdâhu't-Tefasir*, 6. Baskı, Mektebetu'l-Misriyye, 1964.
- Ön ÂĠûr Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed b. et-Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed'Dâru't-Tunusiyye, Tunus 1984.
- Ön Âdil, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer Önu- „Ali el- Hanbelî, *el- Lubbâb fi'Ulûmi'l-Kitab* thk. eĠ ğeyh Adil Ahmet Abdulmevcud ve ğeyh „Alî Muhammed Muavvîd, Dâru'l-Kütübî'l-Ömiyye, 1. Baskı, Beyrut 1998.
- Ön Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman b. Temmâm el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm AbduĠĠâ Muhammed, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut 2001.
- Ön Cüzeye, bü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *Et-Teshîl li „Üümü't-Tenzil*, thk. Abdullah el-Hâlidî, ğeriketu Dâri'l Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, Beyrut 1995.
- Ön Ebî Zemenîn, Muhammed b. Abdillâh b. Ġâ b. Muhammed b. Örahîm, *Tefsîru'l-Kur'ân'l-„Azîz*, thk. Ebû Abdillâh Huseyn b. „UkkâĠ Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûk el-Hadîse, 1. Baskı, Kahire 2002.
- Ön Sîde, Ali b. Ġmaîl, *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-Azam*, thk. Abdulhamid Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut 2000.
- Ön Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, thk. ğuayb Arnavut ve arkadaĠlar, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, y.y., 2009.
- Ön Kesir, Ebü'l-Fida ismail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed Selamet, 2. Baskı, Dâru'l Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut 2000.
- Ön Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerram el-Ġrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's Sâdr, 2. Baskı, Beyrut, 1993.
- Ön Yasîn, Hikmet b. BeĠîr, *Mevsû„atü's-Sahîh el-Mesbûr min't-Tefsîr bil'Mes'ûr*, Dâru'l-Meâsür, y.y., 1999.
- Önü'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdu'l-Mesîr fi Ġlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, 1. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001.

- Öni'l-Cevzî, Nüzhetü'l-Ayûn fî 'l-Ömi'l-Vücûh ve'n-Nazâir, Muhammed Abdulkerim Kazım er-Razî Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- İstanbulî, Ömail Hakkı b. Mustafa el- Hanefî el-Halvetî, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l Fikr, Beyrut, t.y.
- Öfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Dimeĝk 1992.
- İĝk, Emin, *Cum'a Süresi*, TDV Ölâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, Östanbul 2012.
- Karagöz, Ömail ve Arkadaĝlar, *Dinî Kavramlar Sözlüĝü*, DÖB Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2015.
- Karaman, Hayreddin ve Arkadaĝları, *Kur'ân Yolu*, DÖBY, Ankara 2017.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd ed-Dımaĝkî, *el-Mehasinü't Te'vil*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut 1997.
- Kummî, Ebu'l-Hasan Alî b. Öbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, Müessesetü'l-Önâmi'l-Mehdî, 2014.
- Kuĝerî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik, *Letâ'ifu'l Ğĝârât*, thk. Örahîm el-Besyûnî, 3. Baskı, el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, Mısır, t.y.
- Kutluer, Öhan, *Hikmet md.* TDV Ölâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, Östanbul 2012.
- Kutup, Seyit, *Fî Zılâl-il Kur'ân*, Dâru'ĝĝurûk, 17. baskı, Beyrut 1991.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Üyûn/Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. Seyyid Abdulmaksud b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-Ömiyye, Beyrut, t.y
- Ma,,zî, ĝeyh Ömâil el-Melâyirî, Câmî,,u Ehâdisi'ĝĝî,,ati fî Ahkâmi'ĝĝerî,,ati, el-Mehr, 1960.
- Ma'ife, Muhammed Hadi, *Et-Temhid Fi Ulûmil-Kur'ân*, Dâru't-Taaruf li'l-Matbuat Beyrut 2011.

- Mevdûdî, Ebu'l-A., lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Mezherî, Muhammed Seullah, et-Tefsîru'l-Mazhari, thk. Ğulam Nebi et-Tunîsi, Mektebet'ur RuĞdîye, Pakistan 1991.
- Mertoĝlu, M. Suat, *Ümmî md.* TDV Ğlâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, İstanbul 2012.
- Mekkî, b. Ebî Muhammed b. Ebi Tâlib, *el-Hidâye ilâ Bülûĝi'n-Nihâye*, thk. ĝâhid el-Buĝyehî, Kuliyyetu'Ğgerî, tu ve'd-Darâsâtu'l-Ğlâmiyye, 2008.
- Merâĝî, Ahmed b. Mustafa, *Tefsîru'l-Merâĝî*, ĝeriketu Mektebe, 1. Baskı, Mısır, 1946.
- Molla Ğürânî, ĝemseddin Ahmet b. Ğmâil, *Ĝâyetü'l-Emânî fî Tesîri'l-Kelâmi'l-Rabbânî (Necm-Nâs sûreleri arası)*, thk. Muhammed Mustafa Göksu, Sakarya Üniversitesi, Türkiye 2007.
- Molla Huveyĝ, Abdülkâdir Ali Ĝâzî el-Furâtî ed- Deyrazûrî, *Beyânü'l-Meânî: Mürettebün Hasebe't-Tertîbi'n-Nüzûl*, Matbaatü't-Terakkî, Dimeĝk 1965.
- Muĝniyye, Muhammed Cevâd b. Mahmûd b. Muhammed b. Mehdî el-Âmilî, *et-Tefsîrü'l-Kâĝif Dârü'l-Envâr*, 4. Baskı, Beyrut, t.y.
- Müsevî, Seyit Abbâs Ali, *el-Vâdih fî't-Tefsîr*, Merkeu'l-Ĝadîr, Beyrut 2012.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn b. Haccac Kuĝyri, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdulbaki, Dâru Ğyâi't-Türâs, Beyrut, t.y.
- Mücâhid, Ebü'l-Haccâc b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nil, Dâru'l-Fikri'l-Ğlâmî el-Hadise, Mısır 1989.
- Neysâbûrî, Ebu'l-Kâsım Necmuddîn Mahmûd b. Ebu'l-Hasan b. Hüseyin, *İcazu'l-Beyân an Meânî'l-Kur'ân*, thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî, 1. Baskı, Dâru'l-Ğarbi'l-Ğlâmî, Beyrut 1994.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, 1. Baskı, Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nevevî, Muhammed b. Ömer Nevevî el- Câvî, *Merahu Lebîd li-Keĝfi Ma., na'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, thk. Muhammed Emîn es-Sinâvî, Dâru'l-Kütübi'l-Ğmiyye, Beyrut 1996.

- Nehhâs, Ebû Ca,fer Ahmed b. Muhammed b. Ğmâil el-Murâdî el-Mısırî, *Ğrâbü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-Ğmiyye, Beyrut 2000.
- Nisâbüri, Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammadî (ö. 730/1329) *Ğarâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Futkân* Thk. eĞğeyh Zekeriyya Umeyrat, Dâru'l-Kütübî'l-Ğmiyye, Beyrut 1995.
- Râzî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhavi, Dâru Ğayai't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut 1985.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin et-Teymî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Dâru Ğyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 2000.
- Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkadir, *Muhtârü's Sıhah*, thk. Yusuf eĞğeyh Muhammed, 5. Baskı, Mektebetü'l-Asriyye, ed-Dârü'n-Nemûziciyye, Beyrut 1999.
- ReĞâl Abdullah, Ahmed Muhammed, *et-Tenâsuku'l-Mevdüü fi Süreti'l-Cumua ve'l-Munafikûn ve'l-TeĞâbun*, Mekke 2012.
- Rıza, Muhammed ReĞid, *Tefsîru Menâr*, y.y., 1990.
- Rûdânî, Muhammed b. Muhammed b. Süleymân, Cem'ul-Fevaid min Câmi'il-Usul ve Mecma'iz-Zevâid, Ebû Ali Selmân b. Derî, Mektebetü'ni Kesîr, y.y., 1998.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu'l-Tefâsir*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2010.
- Sa'dî, „Abdurrahmân b. Nasr b. Abdullah, *Tefsîru'l-Kerîmi'l-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, thk. „Abdurrahmân b. Mu„allâ el-Lüveyhik, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2000.
- Se„âlibî, Ebû Zeyd „Abdurrahmân. *el-Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed „Ali Mu„avved„, Âdil Ahmed „Abdulmevcûd. Dâru Ğyâi't-Turâsi'l-„Arabî, Beyrut 1997.
- Sa„lebî, Ebû Ğhâk Ahmed b. Muhammed b. Ğbrâhîm en-Nisâbüri, *el-KeĞfe'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ğnam Ebî Muhammed b. ÂĞû, Dâru Ğyâi't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut 2002.
- Sem„ânî, Ebü'l-Muzeffar Mensûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Yasır b. Ğbrâhîm b. Abbâs b. Ğanîm, 1. Baskı, y.y., 1997.
- Semin el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürrü'l-Mesûn fi Ulumi'l-Kitabi'l-Meknun*, Dârü'l-Kalem DimeĞk, ty.

- Sıddık Han, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Hasan b. Ali, *Fethü'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'ân*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1992.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Lubâbu'n-Nukûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, t.y.
- Suyûtî, Hafız Celâleddîn, *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-fikr, Beyrut, t.y.
- Şâfî, Muhammed b. İbrâhîm, er-Risâle, thk. Ahmet Şakir, Mektebetü'l-Halebiye, Mısır, 1940.
- Şâfî, Ziya, *Kur'ân'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği*, İslami İncelemeler Dergisi, Sayı 2, Güz 2006.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah el-Yemenî, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-İnkâr Kesîr, 1. Baskı, Dimeçk1993.
- Şinkîtî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî e-Himyârî, *Edvâ'ü'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- Şirâzî, eĞğeyh Nasır Mekârim, *El-Emsel Fî Tefsîri Kitâbillâi'l Münezzel*, Muessesetu'l-İlmi lil Metbûât, Beyrut 2013.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Muessesetu'l-İlmi lil Metbûât, Beyrut 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 1. Baskı, 24 Cilt, Müessesetu'l-Risâle, Beyrut 2000.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Cevâmi'u'l-Câmi'*, thk ve neŞir: el-Müessetü'n-NeŞrîl İslâmî, 1. Baskı, 2000.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn (Emînü'l-İslâm) el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Murteda, Beyrut 2006.
- Taberanî, Süleyman b. Ahmet b. Eyyûp, *Mu'âmilü'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi, Mektebetü'l-İlmi Teymiye, 2. Baskı, Kahire 1994.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasîl li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru Nehda, 1. Baskı, Kahire 1998.

- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Refî" et" Tüstenî, *Tefsîrû"t Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsıl Uyûn es-Sûd, Dâru"l-Kütübi"l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Tûsî, Muhammed B. Hasan, *et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru Çayâit-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Ubeyde, Ebû Ma"mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu"l-Kur"ân*, thk. Muhammed Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1961.
- Ünal, Yağar, "Tesbîh Kavramı Üzerine", Dini Araştırmalar Dergisi, S. 41, Temmuz - Aralık 2012.
- Vâdi,,î, Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâddi, *es-Sahîhu"l-Müsned Mimmâ Leyse fî"s Sahîhayn, Dârü"l-Âsâr*, Yemen, 4. Baskı, 2007.
- Vâhidî, Çnam Ebü"l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Esbabü'n-Nüzûl*, Thk. Abdülmuhsin Meydani, Dârü"l-İslah, 2. Baskı, Demmam 1992.
- Vâhidî, Ebü"l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vecîz fî Tefsiri"l Kitâbi"l'Azîz*, thk. Safvan Adnân Dâvûdî, Dâru"l-Kalem, Beyrût 1994.
- Vâhidî, Ebû Hasan Ali b. Ahmet, *et-Tefsîru"l-Basît*, thk. Lecne Çmiyye, Câmiatu"l-Çnâm Muhammed b Suûd el-Çlâamiyye, 2009.
- Vellevî , Muhammed b. Ali b. Âdem Musa Çyûbî, *Bahrü'l-Muhît"s-Seccâc fî gerhi Sahîhi"l-Çnâm Müslîm Çn Hacâc*, Dâru Çni"l-Cevzî, y.y., 2015.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur"ân Dli*, Zehraveyn Yayıncılık, Çstanbul, t.y.
- ZemahÇerî, Ebu"l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-KeÇÇâfîn Hakâik-i Çavâmidi"t-Tenzîl*, 4 Cilt, Dâru"l-Kitâb"l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut 1987.
- ZemahÇerî, Ebu"l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Fâik fî Çaribi"l Hadis*, 2. Baskı, Dâru"l-Ma"rife. Lübnan, t.y.
- Zeccâc, Ebû Çhâk Çbrahim b. Serî, *Me,,âni'l-Kur"ân ve Çrâbuh*, thk. Abdülcelîl Abdüh gebelî, Alemü"l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîru"l-Munîr fî"l-Akîde ve"Çgerîa ve"l Menheci*, Dâru"l-Fikri"l-Muâsir, 30 cilt, 2. Baskı, DimeÇk1998.
- Zühaylî, Vehbe b. Mustafa ez-Zühaylî, *et-Tefsîru"l-Vasît*, Dâru"l-Fikr, DimeÇk2001.

ÖZGEÇMİŞİ

Adı-Soyadı : Mehmet Ata OCAK

Doğum Yeri ve Tarihi: Çil-1991

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Dicle Üniversitesi Çahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Mardin Artuklu Üniversitesi

Bildiği Yabancı Diller: Orta Düzeyde Arapça

Çalıştığı Kurumları

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Diyanet

İletişim

E-Posta Adresi : mehmetataocak47@gmail.com

Tel : 05456737321

Tarih : Haziran 2020